

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із статті 6
Європейської конвенції
з прав людини

Право на справедливий суд
(кримінально-процесуальний
аспект)

Оновлено 31 грудня 2019 року

Видавці або організації, які бажають повністю або частково перекласти і/або відтворити цей посібник у вигляді друкованого або електронного (в мережі Інтернет) видання, мають звертатись за адресою publishing@chr.coe.int для ознайомлення з умовами отримання дозволу.

Інформацію щодо запланованого перекладу посібників з практики Суду можна знайти у документі: [Переклади в роботі](#).

Цей посібник був підготовлений під керівництвом юрисконсульта і не зв'язує Суд жодними зобов'язаннями. До нього можуть бути внесені редакційні зміни.

Оригінал посібника складено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, і останнє оновлення підготовлено 31 грудня 2019 року.

Посібники з практики Суду можна завантажити за адресою: www.echr.coe.int (Case-law (Судова практика) – Case-law analysis (Аналіз судової практики) – Case-law guides (Посібники із судової практики)). Для отримання останніх відомостей про публікації стежте за сторінкою Суду у Twitter за адресою: https://twitter.com/ECHR_CEDH

Цей переклад враховує переклад першого видання (2014 р.), зроблений проектом РЕ «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні». Даний переклад публікується за домовленістю між Радою Європи та Європейським судом з прав людини і є виключною відповідальністю проектів РЕ «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні» та «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України».

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2020 рік

Зміст

Передмова	5
I. Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінально-процесуальному аспекті.....	7
II. Сфера застосування: поняття «кримінальне обвинувачення».....	9
A. Загальні принципи	9
1. Існування «обвинувачення».....	10
2. «Кримінальний» характер обвинувачення.....	11
B. Застосування загальних принципів.....	12
1. Дисциплінарне провадження	12
2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження та інші спеціальні провадження	13
3. Політичні питання.....	15
4. Вислання і екстрадиція	15
5. Різні стадії кримінального провадження, а також суміжних з ним проваджень і наступних оскаржень.....	15
III. Право на доступ до суду	17
Обмеження.....	17
1. Імунітету депутата парламенту	18
2. Процесуальних правил	18
3. Вимоги щодо виконання попереднього рішення	19
4. Інших обмежень, що порушують право на доступ до суду	19
IV. Загальні гарантії: інституційні вимоги.....	20
A. Поняття «суд»	20
B. Суд, встановлений законом	21
C. Незалежність і безсторонність суду.....	22
1. Незалежний суд.....	22
2. Безсторонній суд.....	24
V. Загальні вимоги: процесуальні вимоги	31
A. Справедливість.....	31
1. Ефективна участь в провадженні	31
2. Рівність сторін і змагальне провадження.....	32
3. Вмотивованість судових рішень	37
4. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе	40
5. Використання доказів	43
6. Провокація	45
7. Принцип безпосередності.....	50
8. Правова визначеність і суперечлива судова практика	51
9. Розголошення матеріалів справи до судового переслідування	52
10. Переговори між сторонами щодо укладання угоди про визнання винуватості	52
B. Публічність провадження.....	53
1. Принцип публічності.....	53

2. Право на дебати сторін і на присутність під час судового розгляду.....	54
3. Винятки з принципу публічності	58
4. Публічне проголошення вироків	59
C. Розумний строк	60
1. Визначення тривалості провадження	60
2. Оцінка розумності строку	61
3. Приклади.....	63
VI. Особливі гарантії.....	64
A. Презумпція невинуватості (стаття 6 § 2).....	64
1. Обсяг статті 6 § 2	64
2. Упереджені висловлювання.....	68
3. Негативна кампанія у ЗМІ.....	71
4. Санкції за нерозкриття інформації.....	71
5. Тягар доведення.....	71
6. Презумпція факту і права.....	72
B. Права сторони захисту (стаття 6 § 3).....	73
1. Інформація про характер і причини обвинувачення (стаття 6 § 3 a))	74
2. Підготовка захисту (стаття 6 § 3 b))	77
3. Право захищати себе особисто або за допомогою захисника (стаття 6 § 3 c)).....	81
4. Допит свідків (стаття 6 § 3 d))	92
5. Переклад (стаття 6 § 3 e)).....	103
VII. Екстериторіальна дія статті 6	106
A. Кричуща відмова у правосудді	106
B. «Реальний ризик»: стандарт і тягар доведення	107
Перелік цитованих справ.....	109

Передмова

Цей посібник є складовою серії посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з справ людини (надалі – «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд») для інформування практикуючих юристів про основні рішення та ухвали, винесені Страсбурзьким судом. У цьому посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо кримінально-процесуального аспекту статті 6 Європейської конвенції з прав людини (надалі – «Конвенція» або «Європейська конвенція»). У цьому посібнику читачі зможуть ознайомитися з основними принципами, напрацьованими в цій галузі, та відповідними прецедентами.

Процитовані рішення Суду були обрані поміж визначними, важливими і/або останніми рішеннями і постановами*.

Призначення рішень та ухвал Суду полягає не лише у вирішенні справ, переданих на розгляд Суду, але й загалом у роз'ясненні, захисті та удосконаленні норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню державами зобов'язань, взятих ними як договірними сторонами («Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), § 154, та, з-поміж нещодавніх рішень, «Йероновіч проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], § 109).

Відповідно, запроваджена Конвенцією система спрямована на вирішення, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини і поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього загалу держав-учасниць Конвенції («Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, § 89, Збірник ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд наголошував на ролі Конвенції як «конституційного інструменту європейського громадського порядку» у сфері прав людини («Босфорус Хава Йолларі Турізм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, § 156).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Правові питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовані в *Переліку ключових слів*, вибраних з тезаурусу термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дозволяє здійснювати пошук за ключовими словами. Пошук за такими ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова до кожної справи містяться у довідковій картці документу. Додаткову інформацію про базу даних HUDOC та ключові слова можна знайти у *Керівництві користувача HUDOC*.

---

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами Суду та Європейської комісії з прав людини (англійською та французькою). За відсутності інших вказівок, усі посилання стосуються рішень щодо суті, винесених Палатою Суду. Аббревіатура «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» означає, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент опублікування цієї редакції, позначені зірочкою (*).

Стаття 6 Конвенції – Право на справедливий суд

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

в) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

д) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Ключові слова у HUDOC

Цивільне провадження (6) – Кримінальне провадження (6) – Адміністративне провадження (6) – Конституційне провадження (6) – Дисциплінарне провадження (6) – Процедура правозастосування (6) – Вислання (6) – Екстрадиція (6)

1. Права та обов'язки цивільного характеру (6-1): Визначення (6-1) – Спір (6-1); Кримінальне обвинувачення (6-1): Визначення (6-1) – Доступ до суду (6-1) – Справедливий розгляд справи (6-1): Змагальний судовий процес (6-1); Рівність сторін (6-1); Правова допомога (6-1) – Публічний розгляд справи (6-1): Дебати сторін (6-1); Недопущення преси (6-1); Недопущення громадськості (6-1) – Необхідність в демократичному суспільстві (6-1): Захист моралі (6-1); Захист громадського порядку (6-1); Національна безпека (6-1); Захист неповнолітніх (6-1); Захист приватного життя сторін (6-1); Міра, що є суворо необхідною (6-1); Завдання шкоди інтересам правосуддя (6-1) – Розумний строк (6-1) – Незалежний суд (6-1) – Безсторонній суд (6-1) – Суд, встановлений законом (6-1) – Публічне рішення (6-1)

2. Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-2) – Презумпція невинуватості (6-2) – Вина, доведена в законному порядку (6-2)

3. Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

(a) Інформація про характер і причини обвинувачення (6-3-a) – Негайна інформація (6-3-a) – Інформація зрозумілою мовою (6-3-a) – Детальна інформація (6-3-a)

(b) Підготовка захисту (6-3-b) – Необхідний час (6-3-b) – Необхідні можливості (6-3-b) – Доступ до відповідних матеріалів (6-3-b)

(c) Самостійний захист (6-3-c) – Захист із використанням юридичної допомоги захисника (6-3-c) – Юридична допомога захисника, вибраного на власний розсуд (6-3-c) – Недостатні кошти (6-3-c) – Безоплатна правова допомога (6-3-c) – Вимагається інтересами правосуддя (6-3-c)

(d) Свідки (6-3-d) – Допит свідків (6-3-d) – Вимагати виклику свідків (6-3-d) – Ті самі умови (6-3-d)

(e) Безоплатна допомога перекладача (6-3-e)

I. Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінально-процесуальному аспекті

1. Основним принципом, який регулює застосування статті 6, є справедливість («Грегачевич проти Хорватії» (*Gregačević v. Croatia*), § 49). Однак складові справедливого судового розгляду не можуть бути предметом єдиного незмінного правила та повинні залежати від обставин конкретної справи («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 250).

2. У кожній справі першочерговим завданням Суду є оцінка загальної справедливості кримінального провадження. Дотримання вимог справедливого судового розгляду повинне розглядатися в кожній справі з урахуванням розвитку провадження в цілому, а не на основі окремого розгляду одного конкретного аспекту чи одного конкретного інциденту. Проте неможливо виключити, що конкретний фактор може бути настільки вирішальним для того, щоб уможливити проведення оцінки справедливості судового розгляду на більш ранньому етапі провадження (*там само.*, § 250). Крім того, сукупний ефект різних процесуальних недоліків може викликати порушення статті 6, навіть якщо кожен недолік, взятий окремо, не переконав Суд у несправедливості провадження («Мірілашвілі проти Росії» (*Mirilashvili v. Russia*), § 165).

3. Загальні вимоги справедливості, що містяться у статті 6, застосовуються до всіх кримінальних проваджень незалежно від типу правопорушення, яке розглядається. Проте, під час визначення того, чи було провадження в цілому справедливим, можливо взяти до уваги важливість інтересу громадськості в розслідуванні та покаранні за певний злочин. Крім того, статтю 6 не слід застосовувати у такий спосіб, щоб органи поліції стикалися із непропорційними труднощами для під час застосування ефективних заходів протидії тероризму або іншим тяжким злочинам при виконанні своїх обов'язків щодо захисту права на життя і права на фізичну недоторканість, безпеку представників громадськості відповідно до статей 2, 3 і 5 § 1 Конвенції. Проте міркування із захисту інтересів громадськості не можуть виправдовувати заходи, які посягають на саму сутність прав заявника на захист («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 252).

4. Вимоги справедливого судового розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж у цивільному аспекті статті 6 («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], § 67; «Кармель Саліба проти Мальти» (*Carmel Saliba v. Malta*), § 67). Проте гарантії, пов'язані з кримінальним правопорушенням, не обов'язково застосовуються з усією суворістю у всіх справах, зокрема в тих, які не належать до традиційних категорій кримінального права, як-от провадження щодо порядку сплати податків («Юсілла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], § 43), провадження щодо незначних порушень дорожньо-транспортного руху («Марчан проти Хорватії» (*Marčan v. Croatia*), § 37) або провадження стосовно адміністративного штрафу за надання приміщень для проституції («Санкаклі проти Туреччини» (*Sancakli v. Turkey*), §§ 43-52).

5. Стаття 6 не гарантує право не бути притягнутим до кримінальної відповідальності («Міжнародний банк з питань комерції та розвитку АД та інші проти Болгарії» (*International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria*), § 129). Вона також не гарантує абсолютного права на одержання судового рішення щодо кримінальних звинувачень проти заявника, зокрема, коли немає істотного незворотного згубного впливу на сторони («Карт проти Туреччини» (*Kart v. Turkey*) [ВП], § 113).

6. Особа не може претендувати на статус жертви порушення свого права на справедливий судовий розгляд згідно зі статтею 6 Конвенції, яке, на її думку, відбулося під час провадження, в якому вона була виправдана або яке було припинене («Хлюстов проти Росії» (*Khlyustov v. Russia*), § 103). Дійсно, відміна обвинувачення проти заявника позбавляє його статусу жертви передбачуваних порушень прав за статтею 6 («Батмаз проти Туреччини» (*Batmaz v. Turkey*), § 36). Крім того, Суд дійшов висновку, що заявник не може скаржитися на порушення прав, передбачених статтею 6, якщо національні суди застосовували лише захід, який призупиняє призначення кримінальної санкції проти нього («Керман проти Туреччини» (*Kerman v. Turkey*), §§ 100- 106).

7. Ані текст, ані суть статті 6 Конвенції не перешкоджають особі за її вільним власним бажанням відмовлятися, прямо або у мовчазний спосіб, від права на гарантії справедливого судового розгляду. Проте, щоб бути ефективною для цілей Конвенції така відмова повинна встановлюватися недвозначно і повинні бути застосовані мінімальні гарантії, які відповідають її важливості («Пфайфер та Планкл проти Австрії» (*Pfeifer and Plankl v. Austria*), § 37). Крім того, вона не повинна суперечити жодному важливому інтересу громадськості («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 73; «Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], § 86; «Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 100).

8. Перш ніж можливо стверджувати, що обвинувачений чітко своєю поведінкою відмовився від важливого права, передбаченого статтею 6 Конвенції, необхідно довести, що він міг обґрунтовано передбачити наслідки своєї поведінки («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП]). § 74, «Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], § 87). Деякі гарантії, встановлені статтею 6, як-от право на адвоката, яке є основоположним правом серед тих, що складають поняття

справедливого судового розгляду, та забезпечує ефективність решти гарантій, викладених у статті 6 Конвенції, вимагають спеціального захисту стандарту «усвідомленої та розумної відмова», встановленого у практиці Суду («Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 101; «Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), § 77- 79).¹ Аналогічно, відмова від права на допит свідка, основоположного права серед тих, які перелічені в статті 6 § 3 та які складають поняття справедливого судового розгляду, повинна чітко узгоджуватися зі стандартами відмови від права відповідно до практики Суду («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 118).

9. Нарешті, слід зазначити, що суд над померлою людиною неминуче суперечить принципам, викладеним у статті 6, оскільки за своєю природою він несумісний із принципом рівності сторін і всіма гарантіями справедливого судового розгляду. Крім того, очевидно, що неможливо покарати людину, яка померла, і таким чином, принаймні процес кримінального правосуддя загнаний в глухий кут. Будь-яке покарання, накладене на померлу людину, порушує її гідність. Нарешті, суд над померлою особою суперечить об'єкту та меті статті 6 Конвенції, а також принципу сумлінності і принципу ефективності, властивим цій статті («Магніцький та інші проти Росії» (*Magnitskiy and Others v. Russia*), § 281; див. також «Гредінар проти Молдови» (*Grădinar v. Moldova*), §§ 90-104, щодо провадження у справі після смерті обвинуваченого, яке проводилося за клопотанням його дружини із наміром отримати підтвердження того, що її чоловік не вчинив злочину, яке Суд розглядав в межах цивільного аспекту статті 6).

10. З іншого боку, стаття 6 не забороняє накладати штраф на компанію, що поглинає, за порушення, здійснене її приєднаною дочірньою компанією, коли здійснення основної господарської діяльності продовжується материнською компанією («Карфур Франція проти Франції» (*Carrefour France v. France*) (ухв.)).

II. Сфера застосування: поняття «кримінальне обвинувачення»

Стаття 6 § 1 Конвенції

«1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення....»

Ключові слова у HUDOC

Кримінальне провадження (6) – Адміністративне провадження (6) – Конституційне провадження (6) – Дисциплінарне провадження (6) – Процедура правозастосування (6) – Вислання (6) – Екстрадиція (6)

Кримінальне обвинувачення (6-1): Визначення (6-1)

A. Загальні принципи

11. Поняття «кримінальне обвинувачення» має «автономне» значення, котре не залежить від класифікації, що застосовується у внутрішньо-правових системах Держав-учасниць («Блохін проти Росії» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], § 179; «Адольф проти Австрії» (*Adolf v. Austria*), § 30). Таке

1. Див. розділ нижче «Допомога захисника».

тлумачення є дійсним як для визначення «кримінального» характеру обвинувачення, так і для моменту, з якого існує таке «обвинувачення».

12. Використовуючи терміни «кримінальне обвинувачення» і «обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення», три пункти статті 6 посилаються на однакові ситуації. Таким чином, перевірка на відповідність критерію застосовності статті 6 відповідно до її кримінального аспекту буде однаковою для трьох пунктів.

1. Існування «обвинувачення»

13. Поняття «обвинувачення» слід розглядати з точки зору Конвенції. Суд враховує «матеріально-правову», а не «формальну» концепцію «обвинувачення», передбачену статтею 6 («Девеєр проти Бельгії» (*Deweer v. Belgium*), § 44). У такому випадку його можна визначити як «офіційне повідомлення відповідного державного органу, яке висловлює підозру у скоєнні кримінального правопорушення»; це визначення залежить також від наявності чи відсутності «важливих наслідків для становища [підозрюваного]» (*там само*, §§ 42 і 46; «Екле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*), § 73, а також «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*), [ВП], § 249; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 110).

14. Суд постановив, що особа, заарештована за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*) § 42; «Бруско проти Франції» (*Brusco v. France*), §§ 47-50), підозрюваний, допитаний про його участь у діях, які становлять кримінальне правопорушення («Олександр Зайченко проти Росії» (*Aleksandr Zaichenko v. Russia*), §§ 41-43; «Янков та інші проти Болгарії» (*Yankov and Others v. Bulgaria*), § 23; «Шмід-Лаффер проти Швейцарії» (*Schmid-Laffer v. Switzerland*), §§ 30-31) і особа, яку допитали щодо підозри її у причетності до злочину («Стірманов проти Росії» (*Stirmanov v. Russia*), § 39), незалежно від того, чи розглядали її офіційно як свідка («Калея проти Латвії» (*Kalēja v. Latvia*), §§ 36-41), а також особа, яка була офіційно звинувачена в кримінальному злочині за процедурою, встановленою національним законодавством («Пелісьє і Сасі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], § 66; «Педерсен і Баадсгаард проти Данії» (*Pedersen and Baadsgaard v. Denmark*) [ВП], § 44) вважаються «обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» і можуть вимагати захисту згідно зі статтею 6 Конвенції. З іншого боку, особа, допитана в контексті прикордонного контролю, за відсутності необхідності визначити наявність обґрунтованої підозри в тому, що вона скоїла злочин, не вважалася обвинуваченою у вчиненні кримінального правопорушення («Бегхал проти Сполученого Королівства» (*Beghal v. the United Kingdom*), § 121).

15. У справі «Девеєр проти Бельгії» (*Deweer v. Belgium*, §§ 41-47), лист, надісланий державним прокурором, який повідомляв заявника про закриття його підприємства та вимагав сплатити суму в якості компромісного врегулювання для уникнення переслідування в судовому порядку, становив наявність «кримінального обвинувачення», що призводить до застосовності статті 6 Конвенції.

16. Так само, у справі «Блай проти Румунії» (*Blaj v. Romania*, §§ 73-74) Суд вивчив контекст, в якому були вжиті дії проти заявника, якого спіймали під час самого вчинення злочину корупційного характеру (*in flagrante delicto*). На думку Суду взяття зразків для судово-медичної експертизи на місці злочину і в заявника та пропонування заявникові відкрити конверт у його кабінеті наводило на думку, що органи влади розглядали заявника як підозрюваного. За цих обставин інформація, передана заявникові під час наступного допиту, неявно і суттєво вплинула на його ситуацію, що викликало застосування статті 6.

2. «Кримінальний» характер обвинувачення

17. Що стосується автономного поняття «кримінальний», то Конвенція не суперечить здійсненню «декриміналізації» поміж Держав-учасниць. Проте, правопорушення, класифіковані як такі, що «встановлені законом», можуть, внаслідок декриміналізації, бути віднесені до автономного поняття «кримінального» правопорушення. Якби держави мали повноваження виводити такі правопорушення за рамки Конвенції, то це могло б спричинити наслідки, несумісні з її предметом і метою («Озтюрк проти Німеччини» (*Öztürk v. Germany*), § 49).

18. Вихідну точку у встановленні того, чи має застосовуватись кримінально-правовий аспект статті 6 Конвенції, слід визначати за критеріями, перерахованими в рішенні у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*, §§ 82-83):

1. внутрішньо-правова кваліфікація,
2. характер правопорушення,
3. суворість покарання, яке може бути застосоване до даної особи.

19. Перший критерій має відносну вагу і може вважатись лише точкою відліку. Головне – це встановити, чи кваліфікує національне право дане правопорушення як кримінальне. За відсутності такої кваліфікації Суд вивчатиме те, що знаходиться за лаштунками внутрішньо-правової кваліфікації, і досліджуватиме суть даного провадження.

20. Для дослідження другого критерію, котрий вважається важливішим («Юсілла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], § 38), до уваги можуть бути взяті наступні чинники:

- чи стосується дана правова норма винятково певної групи осіб, або за своїм характером застосовується до всіх («Банденун проти Франції» (*Bendenoun v. France*), § 47);
- чи порушено провадження представником державного органу відповідно до його правових владних повноважень («Бенхем проти Сполученого Королівства» (*Benham v. the United Kingdom*), § 56);
- чи має правова норма репресивну, чи стримуючу функцію («Озтюрк проти Німеччини» (*Öztürk v. Germany*), § 53; «Банденун проти Франції» (*Bendenoun v. France*), § 47);
- чи намагається законне правило захистити загальні інтереси суспільства, які зазвичай захищає кримінальне право («Компанія “Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o.” проти Словенії» (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia*), § 42);
- чи залежить засудження до будь-якого покарання від доведення вини («Бенхем проти Сполученого Королівства» (*Benham v. the United Kingdom*) <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62549>, § 56);
- у який спосіб подібні провадження кваліфіковані в інших Державах-учасницях Ради Європи («Озтюрк проти Німеччини» (*Öztürk v. Germany*) <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62111>, § 53).

21. Третій критерій визначається з огляду на максимальне можливе покарання, передбачене чинним законом («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 72; «Деміколі проти Мальти» (*Demicoli v. Malta*), § 34).

22. Другий і третій критерії, перераховані в рішенні у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*), є альтернативними, а не обов'язково взаємодоповнюючими: для того, щоб вирішити за необхідне застосувати статтю 6, достатньо, аби дане правопорушення за своїм характером вважалось «кримінальним» з точки зору Конвенції, або щоб це правопорушення спричинило для особи покарання, яке за своїм характером і за ступенем суворості належало, як правило, до «кримінальної» сфери («Лутц проти Німеччини» (*Lutz v. Germany*), § 55; «Озтюрк проти Німеччини» (*Öztürk v. Germany*), § 54).

Той факт, що правопорушення не карається позбавленням волі, сам по собі не є визначальним, оскільки відносна слабкість санкції не позбавляє правопорушення властивого йому кримінального характеру (*там само*, § 53; «Ніколета Георге проти Румунії» (*Nicoleta Gheorghe v. Romania*), § 26).

Проте кумулятивний підхід теж може бути застосований, якщо окремих аналіз кожного критерію не дозволяє дійти чіткого висновку щодо наявності кримінального обвинувачення («Банденун проти Франції» (*Bendenoun v. France*), § 47).

В. Застосування загальних принципів

1. Дисциплінарне провадження

23. Порушення порядку несення військової служби, котрі тягнуть позбавлення волі у дисциплінарному відділенні тривалістю в кілька місяців, відносяться до кримінально-процесуального аспекту статті 6 Конвенції («Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*), § 85). Натомість тривалість суворого арешту у дві доби була визнана занадто коротким строком, щоб належати до сфери «кримінального права» (*там само*).

24. Що стосується дисциплінарних проваджень з професійних питань, у справі «Альберт та Ле Компте проти Бельгії» (*Albert and Le Compte v. Belgium*, § 30) Суд визнав непотрібним виносити ухвалу з цього питання, дійшовши висновку, що провадження підпадає під сферу цивільного права. Однак він підкреслив, що два аспекти статті 6, цивільний та кримінально-процесуальний, не обов'язково є взаємовиключними (*там само*).

25. У справі «Мюллер-Хартбург проти Австрії» (*Müller-Hartburg v. Austria*, §§ 42-49), яка стосувалася дисциплінарного провадження проти адвоката, Суд не визнав, що кримінально-процесуальний аспект статті 6 може бути застосований. Він взяв до уваги той факт, що застосовне дисциплінарне стягнення стосувалося не широкої громадськості, а членів професійної групи, які мають спеціальний статус, а також той факт, що воно було призначене для забезпечення того, аби члени колегії дотримувалися конкретних правил, що регулюють їх професійну поведінку. Таким чином, воно не мало елементів кримінального характеру, а швидше стосувалося дисциплінарного. Крім того, позбавлення волі ніколи становило загрозу в цій справі для заявника, і штраф, який він ризикував отримати, хоча і досягав суми, яку можливо було вважати каральною, не був достатнім для того, щоб кваліфікувати цей захід як кримінальний. Те ж саме стосувалося й санкції вилучення заявника з реєстру адвокатів, що не обов'язково мало постійну дію і не зробило обвинувачення «кримінальними» за своїм характером.

26. У випадку дисциплінарного провадження, яке спричинило звільнення з посади державного службовця, Суд не визнав за ним «кримінального» характеру у розумінні статті 6, оскільки державні органи у своєму рішенні не вийшли за межі суто адміністративної галузі («Мулле проти Франції» (*Moulet v. France*) (ухв.); «Трубич проти Хорватії» (*Trubić v. Croatia*) (ухв.), § 26). Він також виніс за межі кримінального аспекту статті 6 правовий спір стосовно звільнення військового офіцера за порушення дисципліни («Сукут проти Туреччини» (*Suküt v. Turkey*) (ухв.)), а також військове дисциплінарне провадження щодо накладення заборони просування по службі та зменшення заробітної плати («Р.С. проти Німеччини» (*R.S. v. Germany*) (ухв.), § 33).

27. Суд також постановив, що провадження щодо звільнення судового виконавця («Баєр проти Німеччини» (*Bayer v. Germany*), § 37) та судді («Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), §§ 93-95; «Каменос проти Кіпру» (*Kamenos v. Cyprus*), §§ 51-53) не передбачало визначення кримінального обвинувачення, і тому стаття 6 не була застосовною в її кримінально-процесуальному аспекті. Так само, дисциплінарне провадження проти судді, в якому призначення істотного штрафу було головним в справі, не відповідало визначенню

кримінального обвинувачення («Рамос Нунес де Карвальо е Са проти Португалії» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal*) [ВП], §§122- 128).

28. «Належно беручи до уваги» пенітенціарний контекст і спеціальний дисциплінарний режим всередині тюрми, стаття 6 може застосовуватись до порушень пенітенціарної дисципліни з огляду на характер обвинувачень, а також на характер і тяжкість покарань (відповідно, сорок і сім додаткових днів позбавлення волі у справі «Езех і Коннорс проти Сполученого Королівства» (*Ezeh and Connors v. the United Kingdom*) [ВП], § 82; щодо протилежного, див. «Стітіч проти Хорватії» (*Štitić v. Croatia*), §§ 51-63). Проте саме пенітенціарне провадження як таке в принципі не належить до кримінально-процесуального аспекту статті 6 («Булуа проти Люксембургу» (*Boulois v. Luxembourg*) [ВП], § 85). Тому, наприклад, поміщення ув'язненого до відділення з суворішим рівнем нагляду не стосується обґрунтованості обвинувачення у кримінальній справі; доступ до суду для оскарження такого заходу, а також обмеження, які можуть його супроводжувати, слід вивчати у цивільно-процесуальному аспекті статті 6 § 1 («Енеа проти Італії» (*Enea v. Italy*) [ВП], § 98).

29. Заходи, вжиті судом на підставі правил, що карають неналежну поведінку в суді (неповага до суду), вважаються такими, що не належать до сфери застосування статті 6, оскільки стосуються здійснення дисциплінарних повноважень («Равнсборг проти Швеції» (*Ravnsborg v. Sweden*), § 34; «Путц проти Австрії» (*Putz v. Austria*), §§ 33-37). Проте характер і суворість покарання можуть спричинити застосування статті 6 у випадку обвинувачення у неповазі до суду («Маріуш Левандовський проти Польщі» (*Mariusz Lewandowski v. Poland*), §§ 29-31, щодо винесення вироку про одиночне ув'язнення проти в'язня), зокрема якщо національне право кваліфікує таке діяння як кримінально каране («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], §§ 61-64, стосовно покарання у вигляді п'яти днів позбавлення волі).

30. У випадку неповаги до парламенту Суд розмежує, з одного боку, повноваження законодавчого органу запроваджувати власний порядок провадження у випадку порушення привілеїв своїх членів, і, з іншого боку, розширене повноваження переслідувати третіх осіб за діяння, скоєні деінде. Перше за своїм характером можна розглядати як дисциплінарне повноваження, тоді як друге, з урахуванням загального застосування і тяжкості можливого покарання, Суд вважає кримінально-правовими повноваженнями (позбавлення волі строком до шестидесяти днів і штраф у справі «Деміколі проти Мальти» (*Demicoli v. Malta*), § 32).

2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження та інші спеціальні провадження

31. До кримінально-процесуального аспекту статті 6 можуть належати наступні адміністративні правопорушення:

- Порушення правил дорожнього руху, які караються штрафами, обмеженнями водійських прав, такими як зняття балів або призупинення чи скасування водійських прав («Луц проти Німеччини» (*Lutz v. Germany*), § 182; «Шмауцер проти Австрії» (*Schmautzer v. Austria*); «Малідж проти Франції» (*Malige v. France*); «Марчан проти Хорватії» (*Marčan v. Croatia*); «Ігор Паскарі проти Республіки Молдова» (*Igor Pascari v. the Republic of Moldova*), §§ 20-23);
- Порушення правил співмешкання або порушення громадського порядку («Лауко проти Словаччини» (*Lauko v. Slovakia*); «Ніколета Георге проти Румунії» (*Nicoleta Gheorghie v. Romania*), §§ 25-26);
- Порушення законодавства у сфері соціального захисту («Хусейн Туран проти Туреччини» (*Hüseyin Turan v. Turkey*), §§ 18-21, неповідомлення про працевлаштування, незважаючи на легкість накладеного штрафу);

- Адміністративне правопорушення за виготовлення і розповсюдження документів, що розпалюють етнічну ненависть, покаране адміністративним попередженням і конфіскацією згаданої публікації («Балсіте-Лідейкієне проти Литви» (*Balsytė-Lideikienė v. Lithuania*), § 61);
- Адміністративне правопорушення, пов'язане з проведенням громадських зібрань («Каспаров та інші проти Росії» (*Kasparov and Others v. Russia*), § 39-45; «Михайлова проти Росії» (*Mikhaylova v. Russia*), §§ 50-75).

32. Стаття 6 не застосовується до звичайних податкових процедур, які зазвичай не мають «кримінальної конотації» («Ферразіні проти Італії» (*Ferrazzini v. Italy*) [ВП], § 20). Проте було вирішено, що стаття 6 застосовується до провадження щодо додаткового податку («Юсілла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], § 38; «Штайнінгер проти Австрії» (*Steininger v. Austria*), §§ 34-37; «Чап Лтд. проти Вірменії» (*Chap Ltd v. Armenia*), § 36).

33. Під час вирішення застосовності кримінального аспекту статті 6 до проваджень, пов'язаних із штрафним нарахуванням податків, Суд враховував, зокрема, наступні елементи:

- Закон, що встановлює покарання, застосовувався до всіх громадян як платників податків;
- Штрафне нарахування мало на меті не відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої порушенням, а по суті покарання з метою запобігти повторенню правопорушення;
- Штрафне нарахування застосовувалося на підставі загального правила, мета якого була водночас як запобіжна, так і каральна;
- Штрафне нарахування було значного розміру («Банденун проти Франції» (*Bendenoun v. France*); про протилежне, див. щодо нарахування відсотків за затримку оплати у справі «Міг де Боофцхайм проти Франції» (*Mieg de Boofzheim v. France*) (ухв.)).

Кримінальний характер правопорушення може бути достатнім для застосування статті 6, незважаючи на невеликий розмір штрафного нарахування податків (10 % від сплаченого податкового боргу у справі «Юсілла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], § 38).

34. Стаття 6 у кримінально-процесуальному аспекті вважається такою, що застосовується до митного права («Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*)), до покарань, призначених судом, що займається питаннями бюджетної і фінансової дисципліни («Гуйссет проти Франції» (*Guisset v. France*)), а також до рішень деяких адміністративних органів, які мають повноваження у галузях економічного, фінансового і антимонопольного права («Ліллі Франс С.А. проти Франції» (*Lilly France S.A. v. France*) (ухв.); «Дюбюс С.А. проти Франції» (*Dubus S.A. v. France*); «А. Менаріні Діагностікс С.р.л. проти Італії» (*A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy*); «Компанія "Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o." проти Словенії» (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia*, §§ 45-46) в тому числі до маніпуляцій на ринку («Гранде Стівенс та інші проти Італії» (*Grande Stevens and Others v. Italy*), §§ 94-101).

35. У справі «Блохін проти Росії» (*Blokhin v. Russia*) [ВП] (§§ 179-182) Суд визнав, що стаття 6 застосовується до провадження у справі про розміщення неповнолітнього у центрі тимчасового тримання під вартою для неповнолітніх правопорушників. Він враховував характер, тривалість і спосіб виконання позбавлення волі, яке могло бути і які фактично було застосоване до заявника. Суд наголосив, що позбавлення заявника свободи створило презумпцію того, що провадження проти нього було «кримінальним» у значенні статті 6 і таку презумпцію було можливо спростувати лише за абсолютно виняткових обставин і лише якщо позбавлення волі було неможливо розглядати «істотно шкідливим» з огляду на його характер, тривалість або спосіб виконання. У справі, про яку йде мова, не було таких виняткових обставин, які могли б спростувати цю презумпцію

36. У деяких випадках кримінальний аспект статті 6 може бути застосований до провадження у справі про розміщення правопорушників із психічними захворюваннями у психіатричній лікарні. Це буде залежати від особливих характеристик провадження в національному суді та способу їх здійснення на практиці («Кер проти Сполученого Королівства» (*Kerr v. the United Kingdom*) (ухв.) та «Антонін проти Сполученого Королівства» (*Antoine v. the United Kingdom*) (ухв.), в якій кримінальний аспект не застосовується; порівняйте їх із справами «Валерій Лопата проти Росії» (*Valeriy Lopata v. Russia*), § 120 та «Васенін проти Росії» (*Vasenin v. Russia*), § 130, в яких застосовано кримінальний аспект).

37. Наприкінці, кримінальний аспект статті 6 не застосовується до приватного кримінального переслідування. Право на переслідування третіх осіб в судовому порядку або засудження за вчинення кримінального правопорушення не може здійснюватися незалежно: воно повинне бути невіддільним від здійснення жертвою права на відкриття цивільного провадження в національному законодавстві, навіть лише для забезпечення символічного відшкодування або захисту цивільного права, такого як право на «гарну репутацію» («Перес проти Франції» (*Perez v. France*) [ВП], § 70; «Арлевін проти Швеції» (*Arlewin v. Sweden*), §§ 51-52).

3. Політичні питання

38. Було вирішено, що стаття 6 у кримінально-процесуальному аспекті не застосовується до проваджень, що стосуються виборчих санкцій («Пьер-Блох проти Франції» (*Pierre-Bloch v. France*), §§ 53-60), розпуску політичних партій («Партія Добробуту та інші проти Туреччини» (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*) (ухв.)), парламентських слідчих комісій («Монтера проти Італії» (*Montera v. Italy*) (ухв.)), публічного виявлення конфлікту інтересів на виборній посаді («Кетенічу проти Румунії» (*Cătănicu v. Romania*) (ухв.), §§ 38-41), і до процедури імпичменту президента республіки за тяжке порушення Конституції («Паксас проти Литви» (*Paksas v. Lithuania*) [ВП], §§ 66-67, порівняйте, «Хаарде проти Ісландії» (*Haarde v. Iceland*), стосовно провадження проти колишнього Прем'єр міністра в суді в порядку імпичменту).

39. Стосовно люстраційних проваджень Суд дійшов висновку, що домінування складових, які мають кримінально-правові ознаки (характер правопорушення - подання неправдивої люстраційної декларації, а також характер і суворість покарання – заборона займатись певною професійною діяльністю протягом тривалого строку), може відносити такі провадження до сфери дії кримінально-процесуального аспекту статті 6 Конвенції («Матієк проти Польщі» (*Matyjek v. Poland*) (ухв.); див. про протилежне «Сідабрас і Дзяутас проти Литви» (*Sidabras and Diautas v. Lithuania*) (ухв.) та «Полях та інші проти України»* (*Polyakh and Others v. Ukraine*), §§ 56-59).

4. Вислання і екстрадиція

40. Процедура вислання іноземців не відноситься до кримінально-процесуального аспекту статті 6, незважаючи на те, що ці провадження можуть відбуватись у рамках органів кримінального процесу («Маауя проти Франції» (*Maaouia v. France*) [ВП], § 39). Такий же виняток застосовується до процедури екстрадиції («Пеньяфіель Сальгадо проти Іспанії» (*Peñafiel Salgado v. Spain*) (ухв.)) і до проваджень, пов'язаних з європейським ордером на арешт («Монедеро Ангора проти Іспанії» (*Monedero Angora v. Spain*) (ухв.)).

41. Натомість заміна тюремного ув'язнення висланням, поєднаним із заборонаю в'їзду на територію держави на строк у десять років, може вважатись таким же покаранням, як і санкція, встановлена в момент визнання особи винною («Гургучіані проти Іспанії» (*Gurguchiani v. Spain*), §§ 40 і 47-48).

5. Різні стадії кримінального провадження, а також суміжних з ним проваджень і наступних оскаржень

42. Заходи, вжиті для запобігання злочинним заворушенням або діянням, не підпадають під дію гарантій статті 6 («Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy*), § 43 та «Де Томаzzo проти Італії» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], § 143, стосовно особливого нагляду поліції; «Р. проти Сполученого Королівства» (*R. v. the United Kingdom*) (ухв.), стосовно попередження, яке поліція зробила неповнолітньому, котрий ображав статево гідність учениць своєї школи).

43. Що стосується досудової стадії провадження (дівання, слідство), то Суд розглядає кримінальне провадження в цілому, включаючи досудову стадію провадження у справі («Дворський проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*), § 76). У своїй рінній судовій практиці Суд підкреслив, що певні вимоги статті 6, такі як розумний строк або право на захист, можуть застосовуватись і до цієї стадії провадження тією мірою, якою нехтування цими обов'язковими вимогами на початку процесу може згубно вплинути на законність судового розгляду («Імбріюшіа проти Швейцарії» (*Imbrioscia v. Switzerland*), § 36). Хоча слідчий не має постановляти рішення про обґрунтованість «кримінального обвинувачення», вчинені ним дії безпосередньо впливають на перебіг і законність наступних стадій провадження, включно з самим судовим розглядом. Тому стаття 6 § 1 може бути визнана такою, що застосовується до стадії досудового слідства, яке провадить слідчий чи слідчий суддя, незважаючи на те, що деякі процесуальні гарантії, передбачені статтею 6 § 1, можуть не застосовуватись («Вера Фернандес-Уїдобро проти Іспанії» (*Vera Fernández-Huidobro v. Spain*), §§ 108-114).

44. Стаття 6 § 1 застосовується протягом усього провадження, метою якого є встановлення обґрунтованості «кримінального обвинувачення», включно зі стадією проголошення вироку (наприклад, процедури, пов'язані з конфіскацією, дозволяють національним судам оцінити розмір, який треба застосувати у постанові про конфіскацію, як у справі «Філіпс проти Сполученого Королівства» (*Phillips v. the United Kingdom*), § 39). Стаття 6 у кримінально-процесуальному аспекті може застосовуватись до судового процесу, пов'язаного зі знищенням будинку, збудованого без дозволу, оскільки такий захід можна вважати «покаранням» («Амер проти Бельгії» (*Hamer v. Belgium*), § 60). Водночас, вона не застосовується до провадження, метою якого є приведення первинного вироку у відповідність до нового, сприятливішого Кримінального кодексу («Нурмагомедов проти Росії» (*Nurmagomedov v. Russia*), § 50), хоча вона може застосовуватись до процедури внесення змін до вироку, якщо це впливає на загальну тривалість ув'язнення заявника («Кереселідзе проти Грузії» (*Kereselidze v. Georgia*), §§ 32-33).

45. Провадження, що стосується виконання покарання, наприклад, процедура клопотання про амністію («Монкорне де Комон проти Франції» (*Montcornet de Caumont v. France*) (ухв.)), процедура умовно-дострокового звільнення («А. проти Австрії» (*A. v. Austria*), рішення Комісії), або процедура передачі відповідно до Конвенції про передачу засуджених осіб («Сабо проти Швеції» (*Szabó v. Sweden*) (ухв.), але див. висновок про протилеже у справі «Буйджен проти Німеччини» (*Buijen v. Germany*), §§ 40-45), або ж провадження, пов'язані з виконанням постанови про конфіскацію, ухваленої іноземним судом («Саккоцца проти Австрії» (*Saccoccia v. Austria*) (ухв.)), не відносяться до сфери кримінально-процесуального застосування статті 6.

46. В принципі, заходи конфіскації, що порушують право власності третіх осіб, за відсутності будь-яких ознак кримінального переслідування проти них, не можна прирівнювати до «встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення» («Ейр Канада проти Сполученого Королівства» (*Air Canada v. the United Kingdom*), § 54, стосовно конфіскації літака; «AGOSI проти Сполученого Королівства» (*AGOSI v. the United Kingdom*), §§ 65-66, стосовно конфіскації золотих монет). Такі заходи відносяться швидше до цивільно-процесуального аспекту статті 6 («Силіцкієне проти Литви» (*Silickienė v. Lithuania*), §§ 45-46).

47. Загалом гарантії статті 6 застосовуються і до касаційного оскарження («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], § 40), і до конституційного провадження («Гаст і Попп проти Німеччини» (*Gast and Popp v. Germany*), §§ 65-66; «Кальдас Рамірез де Аррельяно проти Іспанії» (*Caldas Ramirez de Arrellano v. Spain*) (ухв.)), коли ці інстанції є завершальними стадіями відповідного кримінального провадження і їхній результат може бути вирішальним для засуджених осіб.

48. Зрештою, стаття 6 не застосовується до провадження, метою якого є поновлення розгляду справи, оскільки особа, котра просить про це, і вирок відносно якої набув законної сили, не є «обвинуваченою у вчиненні кримінального правопорушення» у розумінні цієї статті («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], §§ 60-61; «Фішер проти Австрії» (*Fischer v. Austria*) (ухв.)). Лише нове провадження, котре розпочалось після отримання дозволу на поновлення розгляду справи, може вважатись таким, що стосується встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення («Леффлер проти Австрії» (*Löffler v. Austria*), §§ 18-19). З тієї ж причини стаття 6 не застосовується до клопотання про поновлення кримінального провадження внаслідок встановлення порушення Європейським судом з прав людини («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) (ухв.)).

49. Проте, якщо додатковий засіб судового захисту автоматично або за певних обставин призводить до повного повторного розгляду справи, стаття 6 застосовується в звичайний спосіб до судового провадження. Крім того, Суд постановив, що стаття 6 застосовується в деяких випадках, коли провадження, хоча і характеризується як «надзвичайне» або «виняткове» у національному законодавстві, вважається подібним за своїм характером і сферою дії до звичайного апеляційного провадження, національна характеристика провадження не вважається вирішальною для питання про застосування. Як підсумок, характер, обсяг та особливості відповідної надзвичайної процедури у відповідній правовій системі можуть бути такими, які підпорядковують цю процедуру сфері дії статті 6 §1 («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], §§ 60-72).

50. Так само, наглядове провадження, яке спричиняє зміну рішення, постановленого судом останньої інстанції, належить до сфери дії кримінально-процесуального аспекту статті 6 («Ваньян проти Росії» (*Vanyan v. Russia*), § 58).

III. Право на доступ до суду

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.... »

Ключові слова у HUDOC

Доступ до суду (6-1)

51. «Право на судовий розгляд» не є абсолютним ані у кримінальному, ані у цивільному процесі. Воно має встановлені обмеження («Девеєр проти Бельгії» (*Deweere v. Belgium*), § 49; «Карт проти Туреччини» (*Kart v. Turkey*) [ВП], § 67).

52. Проте, такі обмеження не мусять перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані у обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті. Вони мають переслідувати законну мету, а між вжитими засобами і метою, що переслідуються, має існувати розумний пропорційний

зв'язок («Герін проти Франції» (*Guérin v. France*) [ВП], § 37; «Омар проти Франції» (*Omar v. France*) [ВП], § 34, де процитовано взірцеві справи щодо цивільного судочинства).

Обмеження

53. Обмеження права на доступ до суду можуть бути наслідком:

1. Імунітету депутата парламенту

54. Гарантії, котрі надає імунітет депутата парламенту у двох сферах (непідзвітність і недоторканність), породжені однією потребою – забезпечити незалежність парламенту у здійсненні своєї місії. Тож не може бути сумнівів у тому, що недоторканність допомагає забезпечити таку повну незалежність, запобігаючи будь-якій загрозі кримінального переслідування, спричиненого наміром перешкодити політичній діяльності депутата, тим самим захищаючи опозицію від тиску чи зловживань більшої («Карт проти Туреччини» (*Kart v. Turkey*) [ВП], § 90, де процитовано взірцеві справи щодо цивільного судочинства). Окрім того, кримінальне переслідування депутата може зашкодити діяльності самого представницького органу, до якого належить дана особа, і зірвати нормальну парламентську роботу. Тому цей режим імунітету, який виходить поза звичайні правові рамки, можна вважати таким, що переслідує законну мету (*там само*, § 91).

55. Однак не можна на підставі самої лише констатації законності парламентської недоторканності, без урахування обставин справи, виводити презумпцію її відповідності до Конвенції. Необхідно перевірити, чи парламентська недоторканність не обмежує право на доступ до суду у спосіб, який становить загрозу самій суті цього права. Така перевірка на пропорційність вимагає врахувати справедливу рівновагу, яка має бути забезпечена між загальним інтересом, котрий полягає у збереженні цілісності парламенту, і приватним інтересом заявника, який бажав би отримати зняття парламентського імунітету, аби захистити себе в суді від порушеного проти нього кримінального переслідування. Вирішуючи щодо пропорційності, Суд має приділити особливу увагу обсягу недоторканності у даній справі (*там само*, §§ 92-93). Чим менше досліджуваний захисний засіб служить цілісності парламенту, тим більш всебічною має бути його виправданість. Тому, наприклад, Суд вирішив, що неможливість для депутата відмовитись від переваг свого імунітету не становить порушення права цієї особи на доступ до суду, оскільки йдеться лише про тимчасову процесуальну перешкоду для просування кримінального переслідування, обмежену тривалістю його парламентського мандату (*там само*, §§ 92-93, 95 і 111-113).

2. Процесуальних правил

56. Такими є, наприклад, умови прийнятності заяви про порушення провадження. Стаття 6 Конвенції не примушує Договірні держави створювати апеляційні або касаційні суди («Дорадо Баульде проти Іспанії» (*Dorado Baúlde v. Spain*) (ухв.), § 18). Проте, якщо такі суди існують, гарантії статті 6 повинні бути дотримані, наприклад, гарантування заявникові ефективного права на доступ до суду («Маресті проти Хорватії» (*Maresti v. Croatia*), § 33; «Райхман проти Франції» (*Reichman v. France*), § 29).

57. Хоча право порушити судове провадження може, звичайно ж, залежати від встановлених законом умов, суди під час застосування процесуальних правил повинні уникати зайвого формалізму, котрий може стати на перешкоді справедливості судового розгляду («Валхлі проти Франції» (*Walchli v. France*), § 29; «Еваггелу проти Греції» (*Evaggelou v. Greece*), § 23). Дійсно, іноді занадто суворе дотримання процесуального правила може становити загрозу самій суті права на доступ до суду («Лабержере проти Франції» (*Labergère v. France*), § 23), зокрема з огляду на важливість апеляційного оскарження і на його вирішальність для заявника, засудженого до позбавлення волі на тривалий строк (*там само*, § 20).

58. Сутності права на доступ до суду загрожує також недотримання процесуальних правил, наприклад, коли працівник міністерства, уповноваженого перевіряти умови прийнятності заяв про звільнення від штрафу або скарг щодо його накладення, самостійно, перевищуючи свої повноваження, виносить рішення стосовно обґрунтованості скарги, у такий спосіб позбавивши заявника можливості судового розгляду даного «обвинувачення» («Жосом проти Франції» (*Josseume v. France*), § 32).

59. Те ж стосується і випадків, коли помилкове рішення про неприйнятність спричинило інкасування надходження, прирівняного до сплати фіксованого штрафу, внаслідок чого штраф вважався сплаченим, а адміністративне провадження – закритим, і заявник вже не зміг після сплати штрафу оскаржити в «суді» нібито скоєне ним порушення правил дорожнього руху («Селіце проти Франції» (*Célice v. France*), § 34).

60. Інший приклад: заявник зазнав надмірного обмеження свого права на доступ до суду, оскільки його касаційна скарга була визнана непринятною через пропуск строку оскарження, в той час як цей пропуск був безсумнівно спричинений нехтуванням державними органами обов'язку довести рішення суду нижчої інстанції до відома заявника, котрий перебував в ув'язненні і, отже, його місцезнаходження було відоме («Давран проти Туреччини» (*Davran v. Turkey*), §§ 40-47; «Маресті проти Хорватії» (*Maresti v. Croatia*), §§ 33-43, порівняйте з «Йохансен проти Німеччини» (*Johansen v. Germany*), §§ 46-57).

3. Вимоги щодо виконання попереднього рішення

61. Стосовно автоматичного рішення про неприйнятність касаційних скарг заявників, щодо яких постановлене, але не виконане рішення про взяття під варту:

- Неприйнятність скарги з причин, пов'язаних із втечею заявника, вважається непропорційним покаранням, з огляду на першорядне місце, яке посідають у демократичному суспільстві право на захист і принцип верховенства права («Пуатрімол проти Франції» (*Poitrimol v. France*), § 38; «Герін проти Франції» (*Guérin v. France*), § 45; «Омар проти Франції» (*Omar v. France*), § 42);
- Неприйнятність касаційної скарги виключно з тієї причини, що заявник, попри наявність судового рішення, котре й оскаржувалось, не був взятий під варту, що змушувало заявника самому погодитись на позбавлення волі, спричинене оскаржуваним рішенням, тоді як це рішення не може вважатись остаточним доти, доки або не буде постановлене рішення за касаційною скаргою, або не сплине строк оскарження. Таким чином на заявника покладається непропорційний тягар, що порушує справедливу рівновагу, яка має існувати між, з одного боку, правомірною турботою про забезпечення виконання судових рішень і, з іншого боку, правом на касаційне оскарження і реалізацією права на захист (*там само*, §§ 40-41; «Герін проти Франції» (*Guérin v. France*), § 43).

62. Те ж стосується залишення касаційної скарги без розгляду через невиконання судового рішення («Халфауї проти Франції» (*Khalfaoui v. France*), § 46; «Папон проти Франції (№2)» (*Papou v. France (no. 2)*), § 100).

63. Натомість вимога внести попередню заставу перед оскарженням рішення про накладення штрафу за перевищення швидкості, яка має на меті запобігти недобросовісним оскарженням, котрі робляться виключно задля затягування часу щодо порушень правил дорожнього руху, може вважатись правомірним обмеженням, котре не є диспропорційним відносно права на доступ до суду («Шнайдер проти Франції» (*Schneider v. France*) (ухв.)).

4. Інших обмежень, що порушують право на доступ до суду

64. Такі обмеження можуть мати місце, коли, наприклад, влада переконує обвинуваченого не подавати касаційну скаргу, роблячи неправдиву обіцянку полегшити покарання, накладене судом першої інстанції («Марпа Зееланд Б.В. і Метал Уелдінг Б.В. проти Нідерландів» (*Marpa Zeeland B.V. and Metal Welding B.V. v. the Netherlands*), §§ 46-51), або коли апеляційний суд не повідомив обвинуваченому про поновлення строку для пошуку захисника задля подання касаційної скарги, після того, як призначений судом адвокат відмовився його захищати («Куліковські проти Польщі» (*Kulikowski v. Poland*), § 70).

65. Також буде обмеження доступу до суду, якщо заявник не може оскаржити штраф, накладений адміністративним органом влади, перед судом, який має достатньо повноважень для перегляду адміністративного рішення («Юліус Клойбер Шлахтхоф ГмБХ та інші проти Австрії» (*Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria*), §§ 28-34).²

IV. Загальні гарантії: інституційні вимоги

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на ... розгляд його справи ... незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. ... »

Ключові слова у HUDOC

Незалежний суд (6-1) – Безсторонній суд (6-1) – Суд, встановлений законом (6-1)

66. Таким чином, наприклад, в оцінці Судом неважливо, чи порушення застосовних правил у процесі призначення суддів впливало на справедливість судового розгляду справи заявника. Сам факт, що суддя, який отримав свою посаду всупереч встановленому законом порядку у значенні статті 6 § 1 Конвенції, притягує до кримінальної відповідальності, є достатнім для встановлення порушення цього положення відповідно до основного принципу верховенства права (*там само*, § 114).

А. Поняття «суд»

67. Дисциплінарний або адміністративний орган може мати ознаки «суду» у автономному значенні, яке має це поняття у статті 6, хоча у внутрішньо-правовій системі він може і не називатись «трибуналом» або «судом». В юриспруденції Європейського суду поняття «суду» визначається з огляду на його функції відправлення правосуддя, тобто вирішення питань, віднесених до його компетенції, на підставі правових норм і шляхом належно проведеного процесу. Він має відповідати й іншим вимогам: незалежності, зокрема щодо виконавчої влади, неупередженості, тривалості мандату його членів, процесуальним гарантіям, деякі з котрих перелічені у тексті самої статті 6 § 1 («Беліос проти Швейцарії» (*Belilos v. Switzerland*), § 64; «Коеме та інші проти Бельгії» (*Coëme and Others v. Belgium*), § 99; «Річерт проти Польщі» (*Richert v. Poland*), § 43).

68. Надання адміністративному органу повноваження здійснювати переслідування дрібних «кримінальних» правопорушень не суперечить Конвенції доти, доки зацікавлена особа може

---

2. Див. розділ «Загальні гарантії: інституційні вимоги».

оскаржити будь-яке з ухвалених таким чином рішень до суду, що надає гарантії, закріплені статтею 6 («Озтюрк проти Німеччини» (*Öztürk v. Germany*), § 56; «А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії» (*A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy*); «Флісар проти Словенії» (*Flisar v. Slovenia*), § 33). Тому рішення, постановлені будь-яким адміністративним органом, що не відповідає вимогам статті 6 § 1, повинні проходити наступний контроль «судового органу повної юрисдикції». Поміж ознаками такого органу є повноваження скасовувати рішення нижчого органу з будь-яких підстав, як з питань фактів, так і з питань права («Шмаутцер проти Австрії» (*Schmautzer v. Austria*), § 36; «Градінгер проти Австрії» (*Gradinger v. Austria*), § 44; «Гранде Стівенс та інші проти Італії» (*Grande Stevens and Others v. Italy*), § 139). Наприклад, є адміністративні суди, які здійснюють судовий контроль, котрий перевищує «формальну» перевірку законності і містить детальний аналіз належності і пропорційності накладеної адміністративним органом санкції («А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії» (*A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy*), §§ 63-67, у випадку штрафу, накладеного незалежним регуляторним органом у антимонопольній сфері). Так само судовий контроль може відповідати умовам статті 6, навіть якщо закон встановлює санкції залежно від тяжкості правопорушення («Малідж проти Франції» (*Malige v. France*), §§ 46-51, у випадку зняття балів з водійських прав).

69. Повноваження постановляти обов'язкові рішення, котрі не може змінити несудовий орган, є невід'ємним для самого поняття «суд» («Фіндлей проти Сполученого Королівства» (*Findlay v. the United Kingdom*), § 77).

В. Суд, встановлений законом

70. У розумінні статті 6 § 1, суд має бути обов'язково «встановлений законом». Цей вислів віддзеркалює принцип правової держави, невід'ємний для системи, запровадженої Конвенцією і Протоколами до неї загалом («Йоргіч проти Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), § 64; «Річерт проти Польщі» (*Richert v. Poland*), § 41). Дійсно, такий орган, не встановлений відповідно до волевиявлення законодавця, буде неодмінно позбавлений легітимності, яка необхідна в демократичному суспільстві для вирішення спорів між приватними особами («Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 114; «Горгіладзе проти Грузії» (*Gorgiladze v. Georgia*), § 67; «Конталексіс проти Греції» (*Kontalexis v. Greece*), § 38).

71. Тобто «закон», про який каже стаття 6 § 1, є не просто законодавством, пов'язаним із організацією і повноваженнями судових органів («Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 114; «Річерт проти Польщі» (*Richert v. Poland*), § 41; «Йоргіч проти Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), § 64), але й будь-якими іншими внутрішньо-правовими нормами, недотримання яких робить неправомірною участь одного чи кількох суддів у розгляді справи («Панджикідзе та інші проти Грузії» (*Pandjigidze and Others v. Georgia*), § 104; «Горгіладзе проти Грузії» (*Gorgiladze v. Georgia*), § 68). Вислів «встановлений законом» стосується не лише правових підстав самого існування «суду», але й дотримання цим судом особливих правил, якими він має керуватись (*там само*), а також складу суду у кожній справі («Посохов проти Росії» (*Posokhov v. Russia*), § 39; «Фатуллаєв проти Азербайджану» (*Fatullayev v. Azerbaijan*), § 144; «Конталексіс проти Греції» (*Kontalexis v. Greece*), § 42).

72. Тому суд, котрий, відповідно до чинних положень національного права, не має повноважень судити підсудного, «не встановлений законом» у розумінні статті 6 § 1 («Річерт проти Польщі» (*Richert v. Poland*), § 41; «Йоргіч проти Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), § 64).

73. Запровадження вислову «встановлений законом» у статтю 6 «має на меті уникнути того, щоб організація судової системи ... залишалась на розсуд виконавчої влади, і зробити так, щоб це питання регулював закон, ухвалений парламентом» («Річерт проти Польщі» (*Richert v. Poland*), § 42; «Коеме та інші проти Бельгії» (*Coëme and Others v. Belgium*), § 98). У державах з кодифікованим правом організація судової системи не має залишатись на відкуп судовій владі,

що, проте, не виключає надання їй певних повноважень з тлумачення національного права у цій галузі (*там само*; «Горгіладзе проти Грузії» (*Gorgiladze v. Georgia*), § 69).

74. Недотримання судом положень внутрішнього права, пов'язаних із організацією і повноваженнями судових органів, зазвичай спричиняє порушення статті 6 § 1. Тому Суд є компетентним постановляти рішення щодо дотримання норм національного права з цього питання. Водночас, з огляду на загальний принцип, відповідно до якого саме національні суди мають першими тлумачити внутрішнє право, Суд вважає, що він повинен ставити під сумнів їхні висновки тільки у випадку очевидного порушення такого законодавства («Коеме та інші проти Бельгії» (*Coëme and Others v. Belgium*), § 98 *наприкінці*; «Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 114). Тож завдання Суду обмежується встановленням того, чи мають судові органи достатні підстави проголошувати свою юрисдикцію («Йоргіч прои Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), § 65).

75. Ось випадки, коли Суд постановляв, що певний орган не є «судом, встановленим законом»:

- Касаційний суд судив інших підсудних, ніж міністри, за правопорушення, пов'язані зі злочинами, за які переслідували міністрів, хоча правило про пов'язаність не було передбачене законом («Коеме та інші проти Бельгії» (*Coëme and Others v. Belgium*), §§ 107-108);
- Суд складався з двох засідателів, обраних спеціально для розгляду даної справи, порушуючи таким чином законодавчо встановлений обов'язок жеребкування і максимального строку їхніх повноважень тривалістю два тижні на рік («Посохов проти Росії» (*Posokhov v. Russia*), § 43);
- Суд складався з двох народних засідателів, котрі за встановленою традицією продовжували розгляд справ, тоді як закон про народних засідателів вже було скасовано, а новий закон ще не ухвалено («Панджикідзе та інші проти Грузії» (*Pandjigidze and Others v. Georgia*), §§ 108-111);
- Суд, склад якого не відповідав закону, оскільки двоє суддів у справі заявили про самовідвід («Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 115).

76. Європейський Суд постановляв, що суд «встановлений законом» у наступних випадках:

- Німецький суд, який судив особу за скоєні у Боснії діяння, що становлять геноцид («Йоргіч прои Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), §§ 66-71);
- Спеціалізований суд у справах корупції і організованої злочинності («Фруні проти Словаччини» (*Fruni v. Slovakia*), § 140).

С. Незалежність і безсторонність суду

77. Гарантоване статтею 6 § 1 право на справедливий судовий розгляд вимагає, аби будь-яка справа розглядалась встановленим законом «незалежним і безстороннім судом». Між поняттями незалежності і об'єктивної безсторонності існує тісний зв'язок. Тому питання їх дотримання Суд часто розглядає сукупно («Фіндлей проти Сполученого Королівства» (*Findlay v. the United Kingdom*), § 73).

Принципи, які застосовуються для визначення того, чи суд може вважатись «незалежним і безстороннім», однаково застосовуються до професійних суддів, мирових суддів і присяжних («Холм проти Швеції» (*Holm v. Sweden*), § 30).

78. Проте гарантії незалежності та неупередженості відповідно до статті 6§1 стосуються лише органу, покликаного вирішувати кримінальну справу проти заявника, і не застосовуються до представників обвинувачення, які є лише сторонами у провадженні («Конталексіс проти Греції» (*Kontalaxis v. Greece*), § 57; «Хаарде проти Ісландії» (*Haarde v. Iceland*), § 94; «Тіам проти Франції» (*Thiam v. France*), § 71).

1. Незалежний суд

а. Загальні принципи

79. Стаття 6 § 1 вимагає незалежності відносно інших гілок влади, тобто виконавчої і законодавчої, а також сторін провадження («Нінн-Хансен проти Данії» (*Ninn-Hansen v. Denmark*) (ухв.)).

80. Хоча поняття розподілу повноважень політичних державних органів і судової влади набирає все більшої ваги в юриспруденції Суду, ані стаття 6, ані будь-яке інші положення Конвенції не зобов'язують держави приводити себе у відповідність до того чи іншого теоретичного конституційного поняття про допустимість меж співдії між цим гілками. У кожній конкретній справі питання полягає у тому, чи було дотримано вимог Конвенції («Генрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі» (*Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland*), § 46).

б. Критерії оцінки незалежності

81. Дотримання вимоги незалежності оцінюється, зокрема, на підставі встановлених законом критеріїв («Мустафа Тунч і Феджере Тунч проти Туреччини» (*Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey*) [ВП], § 221). Аби встановити, чи даний орган може вважатись «незалежним», Суд бере до уваги наступні критерії («Фіндлей проти Сполученого Королівства» (*Findlay v. the United Kingdom*), § 73):

- i. спосіб призначення і
- ii. тривалість мандату його членів,
- iii. існування захисту від зовнішнього тиску,
- iv. існує чи ні видимість незалежності.

і. Спосіб призначення членів судового органу

82. Призначення суддів парламентом саме по собі не можна тлумачити як підставу для сумніву у їхній незалежності («Філіппіні проти Сан-Маріно» (*Filippini v. San Marino*) (ухв.); «Нінн-Хансен проти Данії» (*Ninn-Hansen v. Denmark*) (ухв.)).

83. Так само може бути дозволене призначення суддів органом виконавчої влади, за умови, що вони не зазнаватимуть жодного впливу чи тиску під час відправлення правосуддя («Генрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі» (*Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland*), § 49; «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 79; «Мактуф та Дамянович проти Боснії та Герцеговини» (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*) [ВП], § 49).

84. Хоча призначення справи до розгляду тому чи іншому судді чи суду відноситься до можливості розсуду, котру в цьому питанні мають державні органи, Європейський Суд має переконатись, що таке призначення є сумісним зі статтею 6 § 1, і, зокрема, з вимогами незалежності і неупередженості («Моїсєєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), § 176).

ii. Тривалість мандату членів судового органу

85. Жодна конкретна тривалість не вважається необхідним мінімумом. Незвільнення суддів протягом тривалості мандату зазвичай вважається невід'ємною складовою їхньої незалежності. Водночас, відсутність однозначно зафіксованого правового положення сама по собі не становить недостатності незалежності, доки суддівський мандат визнається *de facto*, а всіх інших необхідних умов дотримано («Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 80).

86. Присутність відряджених міжнародних суддів на поновлюваному дворічному терміні повноважень в суддівській колегії суду, який приймає рішення про військові злочини, вважається зрозумілою з огляду на тимчасовий характер міжнародної присутності в країні і функціонування міжнародних відряджень («Мактуф та Дамянович проти Боснії та Герцеговини» (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*) [ВП], § 51).

iii. Гарантії проти зовнішнього тиску

87. Незалежність суду вимагає, аби жоден з суддів не зазнавав неналежного зовнішнього чи внутрішнього (відносно суддівського корпусу) впливу. Внутрішня незалежність суду вимагає, аби судді не отримували жодних вказівок чи тиску з боку колег або осіб, які наділені адміністративними повноваженнями всередині суду, таких як, наприклад, голова суду або однієї з судових палат. Відсутність достатніх гарантій, які захищали б незалежність суддів всередині суддівського корпусу, і, зокрема, стосовно керівництва, може змусити Суд дійти висновку, що сумнівні заявника у незалежності і неупередженості суду є об'єктивно виправданими («Парлов-Ткалчич проти Хорватії» (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*), § 86; «Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), § 36; «Моїсеєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), § 184).

iv. Видимість незалежності

88. Для того, щоб вирішити, чи суд може вважатись незалежним, як того вимагає б § 1, важливою може бути також і зовнішня видимість. Вона полягає у довірі, котру в демократичному суспільстві суди мають викликати під час судового розгляду, перш за все у підсудних під час кримінального провадження («Шахінер проти Туреччини» (*Şahiner v. Turkey*), § 44).

89. Для того, щоб вирішити про існування правомірної підстави сумніватись у недостатній незалежності або неупередженості голови судового органу, слід взяти до уваги думку обвинуваченого, якій, проте, не можна надавати вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи оцінка зацікавленої особи може вважатись об'єктивно виправданою («Інкал проти Туреччини» (*Incal v. Turkey*), § 71). Проблема з незалежністю відсутня у тому випадку, коли Суд вирішить, що «об'єктивний спостерігач» не мав би жодних підстав висловлювати стурбованість з огляду на обставини справи («Кларк проти Сполученого Королівства» (*Clarke v. the United Kingdom*) (ухв.)).

90. Якщо в складі суду є особи, котрі перебувають у стані службової підпорядкованості відносно однієї зі сторін провадження, підсудні можуть правомірно сумніватись у незалежності цих осіб («Шахінер проти Туреччини» (*Şahiner v. Turkey*), § 45).

91. У справі «Тіам проти Франції» (*Thiam v. France*), § 75-85, Суд не вважав, що побоювання заявника щодо відсутності незалежності та неупередженості суду, покликано розглядати кримінальну справу проти нього за злочин, вчинений на шкоду Президенту Республіки, який приєднався до провадження як цивільна сторона, були обґрунтовані саме тим фактом, що Президент був залучений до призначення та підвищення суддів. Суд зазначив, що незалежність суддівських повноважень гарантується конституцією і захищає їх від можливих нападів на їх незалежність. Крім того, судді не підпорядковувалися Міністерству юстиції і не піддавалися будь-якому тиску або вказівкам у виконанні своїх судових функцій, в тому числі вказівкам Президента. Далі Суд звернув увагу на той факт, що рішення, які впливають на призначення членів судової влади та їх кар'єрний розвиток, передачу та просування по службі, були прийняті після втручання Національної комісії з юридичних послуг (*Conseil supérieur de la magistrature*) та після змагального провадження. Ба більше, призначення суддів не було дискреційним і підпорядковувалося контролю Державної ради. Суд також зазначив, що заявник не представив жодних конкретних доказів, які могли б довести, що він міг об'єктивно побоюватися, що судді у його справі перебували під впливом Президента. Зокрема, справа не мала жодного зв'язку з політичними функціями Президента і він не відкривав провадження й не надавав доказів для

встановлення провини заявника; національні суди належним чином розглянули всі аргументи заявника; і наступні конституційні зміни виключили участь Президента у призначенні суддів на їх посади.

2. Безсторонній суд

92. Стаття 6 § 1 вимагає, аби кожен суд, до якого вона застосовується, був «безстороннім». Зазвичай безсторонність визначається як відсутність упередження або наперед складеної думки і може оцінюватись у різний спосіб («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], § 118; «Мікаллеф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], § 93).

а. Критерії оцінки безсторонності

93. Суд розрізняє:

- i. *суб'єктивний підхід*, тобто спробу встановити переконання або особистий інтерес певного судді у даній справі;
- ii. *об'єктивний підхід*, тобто встановити, чи суддя надав достатні гарантії, які виключали б будь-які правомірні сумніви з цього приводу («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], § 118; «Пірсак проти Бельгії» (*Piersack v. Belgium*), § 30; «Гривз проти Сполученого Королівства» (*Grievs v. the United Kingdom*) [ВП], § 69; «Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [ВП], § 73).

94. Межа між цими двома поняттями не є герметичною, оскільки не лише сама поведінка судді може, з точки зору зовнішнього спостерігача, породити об'єктивно виправдані сумніви у його неупередженості (*об'єктивний підхід*), але й може свідчити про його особисте переконання (*суб'єктивний підхід*). Тому застосування одного з цих критеріїв, або ж обох, залежатиме від конкретних обставин, пов'язаних із спірною поведінкою («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], §§ 119 і 121).

i. Суб'єктивний підхід

95. У рамках суб'єктивного підходу Суд завжди вважав, що особиста неупередженість судді є презумпцією, доки не буде доведено протилежне («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], § 119; «Хаушільдт проти Данії» (*Hauschildt v. Denmark*), § 47).

96. Щодо виду необхідних доказів, то, наприклад, Суд намагався перевірити обґрунтованість тверджень про те, що суддя виявляв будь-яку ворожість або, керуючись особистими мотивами, добився того, що справа була призначена саме йому («Де Куббер проти Бельгії» (*De Cubber v. Belgium*), § 25).

97. Хоча іноді важко навести докази на спростування презумпції особистої безсторонності судді, проте вимога об'єктивної безсторонності надає додаткову важливу гарантію. Суд визнає складність встановлення порушення статті 6, спричинене особистою упередженістю, і тому у переважній більшості випадків застосовує об'єктивний підхід («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], § 119; «Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [ВП], § 75).

ii. Об'єктивний підхід

98. Об'єктивний підхід у випадку колегіального розгляду справи вимагає поставити питання про те, чи, незалежно від особистого ставлення одного з суддів, певні факти, котрі можна перевірити, дозволяють піддати сумніву безсторонність усього складу суду («Кастільо Алгар проти Іспанії» (*Castillo Algar v. Spain*), § 45).

99. Для того, щоб вирішити, чи у даній справі є правомірні підстави сумніватись в неупередженості судді, слід взяти до уваги думку скаржника, якій, проте, не можна надавати

вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи його оцінка може вважатись об'єктивно виправданою («Феррантеллі і Сантангело проти Італії» (*Ferrantelli and Santangelo v. Italy*), § 58; «Падовані проти Італії» (*Padovani v. Italy*), § 27).

100. Об'єктивна оцінка стосується переважно ієрархічних чи інших зв'язків між суддею і іншими учасниками провадження, які можуть об'єктивно обґрунтувати сумніви в неупередженості суду і, відповідно, не відповідають нормам Конвенції стосовно об'єктивної безсторонності («Мікаллеф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], § 97). Тому у кожному подібному випадку необхідно вирішити, чи характер і ступінь даних зв'язків є такими, що засвідчують недостатню неупередженість з боку суду («Пуллар проти Сполученого Королівства» (*Pullar v. the United Kingdom*), § 38).

101. У цьому випадку навіть зовнішня видимість може бути важливою. Вона полягає у довірі, котру в демократичному суспільстві суди мають викликати під час судового розгляду, в тому числі й у підсудних. Тому кожен суддя, в неупередженості якого є правомірні сумніви, має заявити самовідвід («Кастільо Алгар проти Іспанії» (*Castillo Algar v. Spain*), § 45; «Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [ВП], § 78; «Шкрль проти Хорватії» (*Škrlić v. Croatia*), § 43).

102. Слід вказувати також міркування матеріального характеру («Пірсак проти Бельгії» (*Piersack v. Belgium*), § 30 d)). Існування національної процедури, покликаної гарантувати неупередженість, а саме, правила стосовно відводу і самовідводу суддів, є необхідною складовою. Такі правила засвідчують намагання національного законодавця усунути будь-які правомірні сумніви в неупередженості судді і відповідного суду, а також є спробою забезпечити безсторонність, усунувши таким чином причину занепокоєння. Окрім гарантування відсутності дійсно заангажованого підходу, вони мають на меті усунути будь-яку видимість упередженості і, відповідно, зміцнити довіру, яку в демократичному суспільстві суди мають викликати у громадськості («Мікаллеф проти Мальти» (*Micallef v. Malta*) [ВП], § 99; «Межнариц проти Хорватії» (*Mežnarić v. Croatia*), § 27; «Харабін проти Словаччини» (*Harabin v. Slovakia*), § 132).

103. Суд братиме до уваги такі правила, що забезпечують безсторонність, при вирішенні того, чи є суд неупередженим, і, зокрема, чи можуть сумніви заявника вважатись об'єктивно виправданими («Пфайфер та Планкл проти Австрії» (*Pfeifer and Plankl v. Austria*), § 6; «Обершлік проти Австрії (№1)» (*Oberschlick v. Austria (no. 1)*), § 50; «Пескадор Валеро проти Іспанії» (*Pescador Valero v. Spain*), §§ 24-29). Таким чином, від заявників очікується використання тих правил, які існують у відповідному національному законодавстві («Захірович проти Хорватії» (*Zahirović v. Croatia*), §§ 31-37).

104. Що стосується процедури вирішення скарг щодо упередженості, Суд, зокрема, визнав, що участь суддів у прийнятті рішення щодо оскарження проти одного з їхніх колег може вплинути на неупередженість кожного із оскаржених суддів, якщо проти них були висунуті однакові скарги. Однак Суд вважає, що така процедура не вплинула на неупередженість відповідних суддів у конкретних обставинах справи, в якій заявник ґрунтував свої клопотання щодо упередженості на загальних та абстрактних, майже однакових підставах, не посилаючись на конкретні, матеріальні факти, які могли б виявити особисту ворожість чи неприязнь до нього. У цьому контексті він зазначив, що виключення всіх оскаржуваних суддів з процесу прийняття рішень щодо цих скарг паралізувало б усю судову систему («А.К. проти Ліхтенштейну» (*A.K. v. Liechtenstein*), § 68).

105. З іншого боку, нездатність національних судів розглядати скаргу на відсутність неупередженості, яка відразу не здається очевидно позбавленою сутності, може викликати порушення статті 6 § 1 Конвенції з урахуванням довіри, яку суди повинні вселяти в тих, хто підпадає під їх юрисдикцію («Ремлі проти Франції» (*Remli v. France*), § 48)

106. Ба більше, суди вищої або найвищої інстанції можуть, за певних обставин, надати відшкодування за недоліки під час провадження у першій інстанції. Проте, якщо вищий суд

відмовляється скасувати рішення суду нижчої інстанції, який не є безстороннім, і підтверджує засудження і вирок, неможливо стверджувати, що він виправив порушення у справі («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], § 134; «Де Куббер проти Бельгії» (*De Cubber v. Belgium*), § 33, «Фіндлей проти Сполученого Королівства» (*Findlay v. the United Kingdom*), §§ 78-79).

107. Нарешті, Суд вважає, що коли виникає питання неупередженості суду щодо участі судді у провадженні, той факт, що він або вона є частиною розширеної колегії, не є вирішальним для об'єктивного питання неупередженості відповідно до статті 6 § 1 Конвенції. З огляд на конфіденційний характер наради суддів, може бути неможливо встановити фактичний вплив судді на прийняття рішень, а тому неупередженість такого суду може бути піддана обґрунтованим сумнівам («Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [ВП], § 89; «Отегі Мондрагон проти Іспанії» (*Otegi Mondragon v. Spain*), § 67).

б. Випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду

108. Є два випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], § 121):

- i. перший, *функціонального характеру*, стосується, наприклад, виконання однією особою різних функцій в межах судового провадження, або ієрархічні чи інші зв'язки між цією та іншою особою в межах того ж провадження;
- ii. другий має *особистий характер* і є наслідком *поведінки судді* у даній справі.

109. Крім того, можуть бути випадки структурної відсутності безсторонності конкретного суду в цілому. Так було у справі «Боян Господінов проти Болгарії» (*Boyan Gospodinov v. Bulgaria*, §§ 54-60), в якій кримінальний суд, який судив заявника в кримінальному провадженні, одночасно був відповідачем в окремому цивільному провадженні щодо завданої шкоди, розпочатому заявником.

і. Випадки функціонального характеру

α. Виконання різних судових функцій

110. Той факт, що суддя до початку судового розгляду вже ухвалював рішення стосовно, зокрема, досудового затримання, не може сам по собі виправдати сумніви у його безсторонності; важливими є обсяг і характер таких рішень («Фей проти Австрії» (*Fey v. Austria*), § 30; «Сент-Марі проти Франції» (*Sainte-Marie v. France*), § 32; «Норт'є проти Нідерландів» (*Nortier v. the Netherlands*), § 33). Якщо ж рішення про взяття під варту ґрунтувалось на «очевидній» вині, то неупередженість суду може бути предметом сумніву, а занепокоєння заявника з цього приводу може вважатись об'єктивно виправданим («Хаушільдт проти Данії» (*Hauschildt v. Denmark*), §§ 49-52). У кожній справі відповідне питання полягає в обсязі, в якому суддя оцінив обставини справи та відповідальність заявника під час призначення йому попереднього ув'язнення («Ясинський проти Польщі» (*Jasiński v. Poland*), §§ 54-58, в якій Суд не виявив жодного порушення статті 6 § 1 Конвенції, та «Роменський проти Росії» (*Romenskiy v. Russia*), §§ 28-30, в якій Суд виявив порушення статті 6 § 1 Конвенції).

111. Коли виникає питання упередженості щодо попередньої участі судді у провадженні, термін в майже два роки після попередньої участі і цієї справою сам по собі не є достатньою гарантією від необ'єктивності («Девідсонс і Савінс проти Латвії» (*Dāvidsons and Savins v. Latvia*), § 57).

112. Той факт, що суддя раніше працював слідчим, не є підставою сумніватись у недостатній безсторонності («Паунович проти Сербії»* (*Paunović v. Serbia*), §§ 38-43). Тим не менш, якщо суддя, котрий під час роботи у органі слідства особисто вів певну справу, а згодом має розглядати ту ж справу вже як суддя, то учасники провадження мають право сумніватись у тому,

що він може надати достатні гарантії безсторонності («Пірсак проти Бельгії» (*Piersack v. Belgium*), § 30 b) i d)).

113. Послідовне здійснення однією особою у тій же справі функцій як слідчого, так і судді, може також змусити Суд дійти висновку про те, що заявник мав підстави сумніватись у безсторонності суду, що розглядав справу («Де Куббер проти Бельгії» (*De Cubber v. Belgium*), §§ 27-30).

114. Водночас, коли участь судді у справі на стадії слідства була обмеженої тривалості і полягала у допиті свідків без оцінки доказів або ж формулювання висновків, Суд постановив, що сумнів заявника у недостатній безсторонності національного суду не може вважатись об'єктивно виправданим («Булут проти Австрії» (*Bulut v. Austria*), §§ 33-34). Отже, оцінка індивідуальних обставин кожної справи завжди необхідна для того, щоб з'ясувати, в якому обсязі слідчий суддя розглядав справу («Борг проти Мальти» (*Borg v. Malta*), § 89).

115. Відсутність прокурора під час кримінального судового процесу, яке може поставити суддю в становище прокуратури під час проведення допиту та надання доказів проти заявника, не викликає іншого питання щодо неупередженості. У зв'язку з цим Суд пояснив, що суддя є остаточним гарантом провадження, а також те, що звичайно завданням державного органу влади у випадку державного обвинувачення є пред'явлення та обґрунтування кримінального обвинувачення з метою змагальної дискусії з іншими сторонами. Таким чином, змішування двох ролей у провадженні є потенційним порушенням вимоги неупередженості відповідно до статті 6 § 1 Конвенції («Карелін проти Росії» (*Karelin v. Russia*), §§ 51-85).

116. Аналогічно, Суд розглянув питання про дотримання принципу безсторонності у ряді справ, що стосуються передбачуваної зневаги заявника до суду, в яких той самий суддя прийняв рішення про притягнення до відповідальності, вирішив питання, що виникають у зв'язку з поведінкою заявника, визначив його винність і наклав санкцію. Суд підкреслив, що в такій ситуації змішання ролей між скаржником, свідком, прокурором та суддею може самоочевидно викликати об'єктивно обґрунтовані побоювання щодо відповідності провадження до укоріненого принципу, що ніхто не повинен бути суддею у власній справі, а отже, щодо неупередженості судового засідання («Кіпріану проти Кіпру» (*Kyprianou v. Cyprus*) [ВП], § 126-128; «Сломка проти Польщі» (*Słomka v. Poland*), §§ 44-51; «Делі проти Республіки Молдова»* (*Deli v. the Republic of Moldova*), § 43).

117. Не виникає питань про недостатню безсторонність суду і тоді, коли суддя вже постановляв суто формальні і процедурні рішення на інших стадіях провадження; натомість, така проблема може виникнути тоді, коли на інших стадіях провадження цей же суддя висловлювався щодо вини обвинуваченого («Гомес де Ліано й Ботелла проти Іспанії» (*Gómez de Liaño y Botella v. Spain*), §§ 67-72).

118. Сам факт, що суддя вже висловлювався щодо подібних кримінальних обвинувачень, не пов'язаних з даною справою, або що він вже судив одного з обвинувачених, але у іншій кримінальній справі, ще не є достатнім для сумнівів у його безсторонності у наступній справі («Крієгіш проти Німеччини» (*Kriegisch v. Germany*) (ухв.); «Ходорковський та Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), § 544). Проте зовсім інша річ, якщо такі попередні рішення містять висновки, котрі є преюдиційними у питанні про вину обвинуваченого, який вже притягався до кримінальної відповідальності («Поппе проти Нідерландів» (*Poppe v. the Netherlands*), § 26; «Шварценбергер проти Німеччини» (*Schwarzenberger v. Germany*), § 42; «Феррантеллі і Сантангело проти Італії» (*Ferrantelli and Santangelo v. Italy*), § 59). Аналогічно, коли головуючого суддю раніше було визнано упередженим до заявника в попередньому судовому процесі стосовно подібних звинувачень, може виникнути об'єктивне і обґрунтоване побоювання відсутності неупередженості як щодо заявника, так і його співучасника («Отегі Мондрагон проти Іспанії» (*Otegi Mondragon v. Spain*), §§ 58-69).

119. Обов'язок безсторонності не може вважатись таким, що зобов'язує суд, уповноважений переглядати і скасовувати адміністративні і судові рішення, передавати справу до іншого судового органу або ж до суду у іншому складі («Маргуш проти Хорватії» (*Marguš v. Croatia*) [ВП], §§ 85-89); «Томанн проти Швейцарії» (*Thomann v. Switzerland*), § 33; «Стоу і Гай проти Португалії» (*Stow and Gai v. Portugal*) (ухв.)). Проте, якщо таке зобов'язання передбачене відповідним національним законодавством, то виникає питання, чи є суд таким, що встановлений законом («Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 115).

120. Той факт, що заявник був засуджений суддею, яка сама мала сумніви щодо її неупередженості у справі, може поставити питання з точки зору видимості справедливого судового розгляду («Рудніченко проти України» (*Rudnichenko v. Ukraine*), § 118). Проте цього недостатньо для виявлення порушення статті 6 §1 Конвенції. У кожній справі сумніви заявника щодо неупередженості судді повинні бути об'єктивно обґрунтовані («Драгоєвич проти Хорватії» (*Dragojević v. Croatia*), §§ 116-123).

β. Ієрархічна або інша підпорядкованість стосовно іншого учасника провадження

• Ієрархічна підпорядкованість

121. Подавати до військових судів кримінальні обвинувачення проти військовослужбовців, в принципі, не є несумісним з положеннями статті 6 («Купер проти Сполученого Королівства» (*Cooper v. the United Kingdom*) [ВП], § 110). Водночас, якщо усі члени військового суду ієрархічно підпорядковані офіцеру-головуючому і перебувають у його підпорядкуванні, сумніви заявника у незалежності і безсторонності суду можуть вважатись об'єктивно виправданими («Фіндлей проти Сполученого Королівства» (*Findlay v. the United Kingdom*), § 76; «Міллер та інші проти Сполученого Королівства» (*Miller and Others v. the United Kingdom*), §§ 30-31). Так само, коли військовий суд має у своєму складі військового офіцера на службі в армії і підпорядковується військовій дисципліні, і який призначається своїм ієрархічним начальником і не користується тими ж конституційними гарантіями, які надаються суддям, неможливо вважати, що такий суд є незалежним і неупередженим у значенні статті 6 Конвенції («Гуркан проти Туреччини» (*Gürkan v. Turkey*), §§ 13- 20).

122. Здійснення суду над цивільними особами в суді, утвореному з військовослужбовців збройних сил, може спричинити правомірні підозри, що суд цілковито керується упередженими міркуваннями («Інкал проти Туреччини» (*Incal v. Turkey*), § 72; «Іпрагім Юлгер проти Туреччини» (*Ibrahim Ülger v. Turkey*), § 26). Навіть якщо військовий суддя залучався до провадження проти цивільної особи тільки під час ухвалення рішення, до проголошення остаточного вироку, то усе провадження загалом втрачає подібність до судового розгляду, що здійснювався незалежним і безстороннім судом («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 115).

123. Випадки, коли військовий суд має юрисдикцію над цивільними особами за діяння, спрямовані проти збройних сил, можуть спричинити правомірні сумніви у об'єктивній неупередженості такого суду. Судова система, в рамках якої військовий суд має юрисдикцію над особою, яка не належить до збройних сил, може природньо вважатись такою, що анігілює необхідну відстань між судовим органом і сторонами кримінального провадження, навіть за наявності захисних заходів, достатніх для гарантування незалежності такого суду («Ергін проти Туреччини (№6)» (*Ergin v. Turkey (no. 6)*), § 49).

124. Випадок, коли військові суди постановляють рішення за кримінальним обвинуваченням проти цивільних осіб, може вважатись відповідним до статті 6 тільки за виняткових обставин («Мартін проти Сполученого Королівства» (*Martin v. the United Kingdom*), § 44; див. також «Мустафа проти Болгарії»* (*Mustafa v. Bulgaria*), §§ 28-37).

• Інша підпорядкованість

125. Існування об'єктивно виправданих сумнівів у безсторонності голови суду, в якому розглядалася справа, був підтверджений фактом, що її чоловік керував слідчою групою, уповноваженою розслідувати справу заявників («Дорожко та Пожарський проти Естонії» (*Dorozhko and Pozharskiy v. Estonia*), §§ 56-58).

126. Сімейні зв'язки між суддями, які вирішують справу на різних рівнях юрисдикції, може викликати сумніви щодо відсутності неупередженості. Однак у справі «Пасторс проти Німеччини»* (*Pastörs v. Germany*, §§ 58-70), в якій двоє суддів, які розглядали справу заявника на першому та третьому рівнях юрисдикції, були одружені, Суд не визнав порушення статті 6 § 1 Конвенції на підставі того, що скарга заявника на упередженість була подана на наступний рівень контролю судового органу, який має достатню юрисдикцію та передбачає гарантії статті 6 Конвенції. Суд також зазначив, що заявник не наводив жодних конкретних аргументів, чому професійний суддя, який одружений з іншою професійною суддею, повинен бути упередженим при вирішенні тієї самої справи на іншому рівні юрисдикції, який, крім того, не передбачав прямого перегляду рішення партнера.

127. Ба більше, сімейні зв'язки з однією зі сторін можуть викликати побоювання щодо неупередженості судді. Суд постановив, що подібні побоювання мають бути об'єктивно обґрунтованими. Те, чи вони об'єктивно обґрунтовані, дуже залежить від обставин конкретної справи, і у зв'язку з цим враховується ряд факторів. До них відносяться, зокрема, чи був родич судді залучений у справу, про яку йде мова, посада родича судді у фірмі, розмір фірми, її внутрішня організаційна структура, фінансове значення справи для юридичної фірми і будь-які можливі фінансові інтереси або потенційна вигода (і їх обсяг), які будуть надані родичу («Ніколас проти Кіпру» (*Nicholas v. Cyprus*), § 62, стосовно цивільного аспекту). У малих юрисдикціях, коли часто виникає питання сімейної приналежності, таку ситуацію необхідно розкривати на початку провадження і слід провести оцінку з урахуванням різних факторів для того, аби визначити, чи дійсно є необхідним відсторонення від справи (*там само*, § 64).

128. Те, що один із членів суду особисто знає одного із свідків у справі, не обов'язково означає, що такий суддя матиме позитивне упередження щодо свідчень цієї особи. У кожному випадку необхідно встановити, чи характер і ступінь зв'язків між ними можуть спричинити недостатню безсторонність суду («Пуллар проти Сполученого Королівства» (*Pullar v. the United Kingdom*), § 38, стосовно присутності у складі суду присяжних найманого працівника одного із двох найважливіших свідків обвинувачення; «Ганіф і Хан проти Сполученого Королівства» (*Hanif and Khan v. the United Kingdom*), § 141, стосовно присутності поліцейського у складі суду присяжних, а також див. на протиположний випадок «Пітер Армстронг проти Сполученого Королівства» (*Peter Armstrong v. the United Kingdom*), §§ 39-45).

129. Кримінальний процес проти заявника в суді, в якому мати жертви працювала суддею, виявився порушенням вимоги неупередженості відповідно до статті 6 § 1 («Мітров проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Mitrov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), §§ 49- 56).

ii. Випадки особистого характеру

130. Судові органи під час відправлення правосуддя повинні поводитись якнайобачніше, аби гарантувати збереження іміджу безсторонніх суддів. Така обачність має змусити їх не використовувати ЗМІ, навіть для відповіді на провокації. До цього зобов'язують найголовніші вимоги правосуддя і важливість судових функцій («Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 118; «Бускемі проти Італії» (*Buscemi v. Italy*), § 67).

131. Тому якщо голова суду публічно висловлює натяки на негативну оцінку перспектив заявника перед тим, як головувати в суді, котрий має розглядати цю справу, то такі вислови

можуть об'єктивно виправдати сумніви заявника у безсторонності суду (*там само*, § 68; див. також «Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 119, у якій суддя зазнав публічної критики з боку захисника і публічно висловив свою здивованість тим, що обвинувачений не заявляв про свою невинуватість).

132. Жодного порушення статті 6 не було встановлено у випадку, коли заяви у ЗМІ робили певні члени судового корпусу, а також у випадку статті, оприлюдненої Національною асоціацією суддів, з критикою політичного клімату, в якому відбувався судовий розгляд справи, запропонованих урядом законодавчих реформ і стратегії захисту, але не було висловлювань щодо винуватості заявника. Окрім того, судові органи, залучені до розгляду справи заявника, були повністю сформовані з професійних суддів, котрі мали досвід і професійну освіту, достатні для того, аби запобігти будь-якому зовнішньому впливу на процес («Превіті проти Італії» (*Previti v. Italy*) (ухв.), § 253). Суд також не виявив відсутності безсторонності у справі, в якій присяжний зробив коментарі щодо справи в інтерв'ю в газеті після винесення вироку («Бодет проти Бельгії» (*Bodet v. Belgium*) (ухв.), §§ 24-38; «Хаарде проти Ісландії» (*Haarde v. Iceland*), § 105). І навпаки, у справі «Крістіансен проти Норвегії» (*Kristiansen v. Norway*, §§ 56-61) присутність в суді присяжних присяжного, який був знайомий з жертвою та коментував її характер за обставин, які могли бути сприйняті як коментар або реакція на її усні свідчення, викликала порушення принципу неупередженості згідно зі статтею 6 § 1.

133. Публічно висловлена підтримка судді, який відкрив кримінальну справу проти заявника суддею, який перебуває у колегії касаційного суду, складала порушення статті 6 §1 Конвенції («Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) [ВП], § § 79-92).

134. Сам факт, що суддя раніше належав до політичної партії, є недостатнім для того, щоб поставити під сумнів його неупередженість, зокрема, коли не існує жодних ознак того, що членство судді у політичній партії було пов'язане з сутністю справи («Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії» (*Otegi Mondragon and Others v. Spain*) (ухв.), §§ 25-29).

V. Загальні вимоги: процесуальні вимоги

A. Справедливість

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий ... розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення... »

Ключові слова у HUDOC

Справедливий розгляд справи (6-1); Змагальний судовий процес (6-1); Рівність сторін (6-1); Правова допомога (6-1)

1. Ефективна участь в провадженні

135. Стаття 6 у цілому гарантує право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному процесі («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 91). Загалом, вона включає, зокрема, не лише його або її право бути присутнім, але й заслуховувати та спостерігати за провадженням. Такі права мають на увазі в самому понятті змагальної процедури і також можуть впливати з гарантій, які містяться в підпунктах (c), (d) і (e) пункту 3 статті 6 («Стенфорд проти Сполученого Королівства» (*Stanford v. the United Kingdom*), § 26). Відповідно, погана

акустика в судовій кімнаті та проблеми зі слухом можуть призвести до виникнення питання відповідно до статті 6 (§ 29).

136. Суд також постановив, що ефективна участь обвинуваченого у кримінальному судовому розгляді його або її справи також повинна включати право складання нотаток з метою полегшення здійснення захисту («Пулічіно проти Мальти» (*Pullicino v. Malta*) (ухв.); «Моїсеєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), § 214). Це справедливо незалежно від того, чи представляє обвинуваченого адвокат, чи ні. Дійсно, захист інтересів обвинуваченого може бути найкращим чином забезпечений внеском, який обвинувачений робить у спосіб ведення справи його адвокатом до того, як обвинуваченого викличуть для надання показань. Діалог між адвокатом і його клієнтом не повинен порушуватися через позбавлення останнього матеріалів, в яких викладені його власні погляди на сильні та слабкі сторони доказів, які наводяться обвинуваченням. Проте Суд наголосив, що можуть застосовуватися різні факти до фактичного використання нотаток обвинуваченим під час первісного допиту свідка стороною, що його виставила, або перехресного допиту. Достовірність тверджень обвинуваченого може бути краще перевірена за допомогою того, як він реагує на місці для свідчення в суді під час допиту. Отже, національний суд може обґрунтовано перешкоджати обвинуваченому покладатися на письмові спогади про події або зачитування нотаток у спосіб, який свідчить про те, що надані докази були відрепетирувані («Пулічіно проти Мальти» (*Pullicino v. Malta*) (ухв.)).

137. Питання, яке стосується відсутності ефективної участі у провадженні також може виникнути у зв'язку з відмовою національних органів влади задовольнити потреби неповнолітніх підсудних у судовому процесі. Суд постановив, що кримінальне провадження повинне бути організоване таким чином, щоб дотримуватися принципу найкращих інтересів дитини. Важливо, щоб з дитиною, яка була обвинувачена у вчиненні злочину, поводитися у спосіб, який повністю враховує його або її вік, рівень зрілості та інтелектуальні і емоційні здібності, а також вживалися заходи для сприяння його здатності розуміти та брати участь у провадженні («В. проти Сполученого Королівства» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], §§ 85-86). Право неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь у його кримінальному процесі вимагає, щоб органи влади ставилися до нього з належним урахуванням його вразливості та можливостей починаючи з першого етапу його участі в кримінальному розслідуванні, зокрема, під час будь-якого розслідування поліцією. Органи влади повинні вживати заходів для зменшення, наскільки це можливо, почуття залякування та гальмування дитини, а також для того, щоб він мав широке розуміння характеру розслідування та інтересів, в тому числі значення будь-якого потенційного покарання, а також його прав на захист і, зокрема, його право на зберігання мовчання («Блохін проти Росії» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], 195).

138. Захід обмеження в залі суду також може вплинути на справедливість розгляду справи порушуючи право обвинуваченого ефективно брати участь у судовому розгляді («Свінарєнко та Сляднєв проти Росії» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], § 134). Зневажливе ставлення до обвинуваченого під час судового розгляду, викликане утриманням його у переповненій скляній кабіні в порушення статті 3 Конвенції, було б важко узгодити з поняттям справедливого судового розгляду з огляду на важливість рівності сторін, презумпції невинуватості, а також довіру, яку суди в демократичному суспільстві повинні вселяти в суспільство, і, перш за все, в обвинуваченого («Ярослав Белоусов проти Росії» (*Yaroslav Belousov v. Russia*), § 147).

139. Проте, питання безпеки під час судового розгляду кримінальної справи можуть включати, особливо у масштабних або конфіденційних справах, використання спеціальних заходів, в тому числі скляні кабінки. Проте, з огляду на важливість прав на захист, будь-які заходи, які обмежують участь підсудного у провадженні або накладають обмеження на його або її спілкування з адвокатами, повинні вживатися лише у необхідному обсязі і повинні бути пропорційними ризикам в конкретній справі (*там само*, § 150). У справі «Ярослав Белоусов проти Росії» (*Yaroslav Belousov v. Russia*, §§151-154) Суд визнав порушенням статті 6 § 1 нездатність заявника мати конфіденційний обмін інформацією зі своїм адвокатом під час судового засідання через його

розміщення у скляній кабіні і нездатність суду першої інстанції визнати вплив цих судових заходів на права заявника на захист та не вжив заходів щоб компенсувати ці обмеження.

2. Рівність сторін і змагальне провадження

140. Рівність сторін є одним з невід’ємних елементів поняття справедливого судового розгляду. Вона вимагає, аби кожна сторона бачила, що їй надано розумні можливості представити свій інтерес за умов, які не ставлять її у несприятливе становище, порівняно із супротивником («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 140; «Фуше проти Франції» (*Foucher v. France*), § 34; «Булут проти Австрії» (*Bulut v. Austria*); «Фаїг Маммадов проти Азербайджану» (*Faig Mammadov v. Azerbaijan*), § 19). Вона вимагає забезпечення справедливої рівноваги між сторонами і застосовується як до цивільних, так і до кримінальних справ.

141. Право на змагальне провадження означає, в принципі, можливість для сторін знати і коментувати усі складові наданої доказової бази і усі зауваження, надані для того, щоб вплинути на рішення суду («Брандштеттер проти Австрії» (*Brandstetter v. Austria*), § 67). Воно тісно пов’язане з принципом рівності сторін і, до речі, Суд іноді вирішував про порушення статті 6 § 1 саме внаслідок сукупного розгляду цих двох понять.

142. Практика Суду зазнала значного розвитку, зокрема щодо важливості зовнішніх проявів і щодо збільшення уваги громадськості до належного здійснення правосуддя («Боргерс проти Бельгії» (*Borgers v. Belgium*), § 24).

143. У кримінальних справах стаття 6 § 1 перетинається з особливими гарантіями статті 6 § 3, хоча і не обмежується переліченими у ній мінімальними правами. До речі, гарантії, наведені у статті 6 § 3, є водночас складовими, що входять до поняття справедливого судового розгляду в розумінні статті 6 § 1 («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 251). Суд розглядав питання рівності сторін і змагального судового розгляду в різних ситуаціях, які часто перетиналися з правами на захист відповідно до статті 6 § 3 Конвенції.

а. Рівність сторін

144. Обмеження прав сторони захисту було констатоване у справі «Боргерс проти Бельгії» (*Borgers v. Belgium*), у якій заявнику не дозволили відповісти на висновки державного обвинувача у Касаційному суді і не надали завчасно копію цих висновків. Нерівність посилилась ще й через те, що державний обвинувач брав участь у якості консультанта в ухваленні рішення цим судом. Подібні обставини навели на висновок про порушення статті 6 § 1 щодо нездатності повідомити сторону захисту про зауваження вище поставленого прокурора щодо апеляції («Захірович проти Хорватії» (*Zahirović v. Croatia*), §§ 44-50).

145. Суд дійшов висновку про порушення статті 6 § 1 в сукупності зі статтею 6 § 3 у кримінальному провадженні, в якому захисник мав чекати 15 годин, перш ніж зробити свій виступ дуже рано вранці («Махфі проти Франції» (*Makhfi v. France*)). Так само Суд дійшов висновку про порушення принципу рівності сторін у Верховному Суді, котрий ухвалював рішення у кримінальній справі. Заявник, якого апеляційний суд визнав винним, просив про особисту присутність, але його не допустили до слухання справи, яке відбувалось у закритому засіданні («Жук проти України» (*Zhuk v. Ukraine*), § 35). Те ж саме стосується випадків, коли заявникові не дозволили бути присутнім на слуханні в апеляційному суді, в той час як представник обвинувачення був присутнім («Ефтімов проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 41).

146. Натомість була визнана неприйнятною як вочевидь необґрунтована скарга заявника щодо нерівності сторін, оскільки прокурор, порівняно з іншою стороною процесу, займав місце на

підвищенні. Обвинувачений у захисті своїх інтересів не перебував у несприятливому становищі («Діріоз проти Туреччини» (*Diriöz v. Turkey*), § 25).

147. Відсутність у законодавстві певних кримінально-процесуальних правил може становити загрозу для рівності сторін, оскільки їхня мета – захистити обвинуваченого від будь-яких зловживань представників державної влади, і від недоліків або недостатньої чіткості таких правил найбільше ризикує постраждати саме сторона захисту («Коеме та інші проти Бельгії» (*Coëme and Others v. Belgium*), § 102).

148. До свідків обвинувачення і свідків захисту треба ставитись однаково; водночас, встановлення порушення залежить від того, чи свідок мав привілейоване становище («Боніш проти Австрії» (*Bonisch v. Austria*), § 32; див. про протилежне у «Брандштеттер проти Австрії» (*Brandstetter v. Austria*), § 45). У справі «Тіам проти Франції» (*Thiam v. France*, §§ 63-68), Суд не вважав, що участь Президента Республіки як потерпілого та цивільного позивача у провадженні порушила принцип рівності сторін незважаючи на те, що його було неможливо допитати як свідка у провадженні через конституційну заборону. Суд наголосив, що така конституційна заборона сама по собі не суперечить статті 6. Він також зазначив, зокрема, що, визнаючи заявника винним національні суди не посилалися на будь-які докази проти нього, подані цивільним позивачем, яка вимагала від них перевірки достовірності і надійності за допомогою заслуховування Президента. Суд також зазначив, що характер справи, доступні докази та несуперечливі версії заявника та цивільного позивача ні в якому разі не вимагали, щоб остання сторона була допитана. Крім того, Суд звернув увагу на те, що в матеріалах справи не було зазначено, що залучення Президента заохочувало прокуратуру діяти таким чином, який неправомірно впливав на кримінальний суд або перешкоджав заявникові забезпечити ефективний захист.

149. Відмова заслухати будь-яких свідків або розглянути докази для захисту, проте проведення допиту свідків і дослідження доказів обвинувачення може викликати питання щодо рівності сторін («Борісова проти Болгарії» (*Borisova v. Bulgaria*), §§ 47-48; «Топіч проти Хорватії» (*Topić v. Croatia*), § 48). Те ж саме справедливо, якщо суд першої інстанції відмовляється викликати свідків захисту для з'ясування невизначеної ситуації, яка є підставою для обвинувачення («Каспаров та інші проти Росії» (*Kasparov and Others v. Russia*), §§ 64-65). Таким чином, у всіх таких випадках, під час визначення того, чи було провадження справедливим, Суд, можливо, повинен буде застосувати відповідний тест, викладений у справі Муртазалієва, метою якого є визначення того (1) чи була вимога про допит свідка достатньо обґрунтованою і доречною щодо предмету обвинувачення; (2) чи розглядали національні суди доречність цих показань і надали достатні підстави для свого рішення не допитувати свідка під час судового розгляду; та (3) чи завдало шкоди загальній справедливості провадження рішення національних судів не допитувати свідка («Абдулаєв проти Азербайджану» (*Abdullayev v. Azerbaijan*), §§ 59-60)³.

150. Принцип рівності сторін також є доречним в питаннях, пов'язаних з призначенням експертів у провадженні. Сам факт, що відповідні експерти найняті однією із сторін, не є достатнім для того, щоб зробити провадження несправедливим. Суд пояснив, що, хоча цей факт може викликати побоювання щодо нейтральності експертів, таке побоювання, яке має певне значення, не є вирішальним. Проте вирішальною є позиція, яку займають експерти протягом усього провадження, спосіб, у який вони виконують свої функції, і спосіб, у який судді оцінювали експертну думку. Під час визначення процесуальної позиції експертів та їх ролі у провадженні Суд враховує той факт, що думка, надана будь-яким призначеним судом експертом, може мати велике значення в оцінюванні судом питань в межах компетенції експерта («Шулепова проти Росії» (*Shulepova v. Russia*), § 62, «Полетан та Азіровік проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 94).

---

3. Див. розділ «Допит свідків (стаття 6 § 3 d)».

151. Суд встановив, що якщо обвинувальний висновок засновується на висновку експерта, який був призначений під час досудового розслідування державним прокурором, призначення судом першої інстанції тієї ж особи експертом тягне за собою ризик порушення принципу рівності сторін, який, проте, може бути компенсований конкретними процесуальними гарантіями («Дж.М. та інші проти Австрії» (*J.M. and Others v. Austria*), § 121).

152. У зв'язку з цим вимога справедливого судового розгляду не накладає на суд першої інстанції зобов'язання доручити складання експертного висновку або проведення будь-якого іншого слідчого заходу лише тому, що сторона подала клопотання про це. Якщо захист наполягає на тому, щоб суд заслухав свідка або прийняв інші докази (такі як, наприклад, висновок експерта) національні суди повинні вирішити, чи є необхідним або доцільним прийняти ці докази для розгляду під часу слухання справи. Національний суд може вільно, за умов дотримання умов Конвенції, відмовитися викликати свідків, запропонованих захистом («Хусейн та інші проти Азербайджану» (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*), § 196; «Ходорковський та Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), §§ 718 та 721; «Полетан та Азіровік проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 95).

153. Так само, згідно зі статтею 6, роль Суду, як правило, не полягає у визначенні того, чи був певний висновок експерта, отриманий національним судом, достовірним або ні. Суддя національного суду зазвичай має широкі межі розсуду щодо вибору серед суперечливих експертних висновків та відбору тих, які він або вона вважає послідовними та достовірними. Проте, правила щодо допустимості доказів не повинні позбавляти сторону захисту можливості ефективно оскаржити висновки експерта, зокрема, шляхом надання або отримання альтернативних висновків та звітів. За певних обставин відмова у прийнятті альтернативної експертизи у якості доказів може розглядатися як порушення статті 6 § 1 («Стойменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 38; «Матиціна проти Росії» (*Matytsina v. Russia*), § 169), оскільки може бути складно оскаржити висновок експерта без допомоги іншого експерта у відповідній сфері («Ходорковський та Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), § 187).

154. Рівність сторін може бути порушена і тоді, коли обвинувачений має обмежений доступ до матеріалів своєї справи або ж до інших документів, що мають загальний інтерес («Матієк проти Польщі» (*Matyjek v. Poland*), § 65; «Моїсєєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), § 217).

155. Суд встановив, що необмежений доступ до матеріалів справи та необмежене використання будь-яких нотаток, в тому числі, за необхідності, можливість отримання копій відповідних документів, є важливими гарантіями справедливого судового розгляду. Нездатність надати такий доступ вплинула на висновок про порушення принципу рівності сторін («Берару проти Румунії» (*Beraru v. Romania*), § 70). У цьому контексті важливе значення надається і прояву, і підвищеній чутливості до справедливого здійснення правосуддя. Повага прав на захист вимагає, щоб обмеження доступу обвинуваченого або його адвоката до матеріалів суду не перешкождали наданню обвинуваченому доступу до них до початку судового розгляду, а обвинуваченому – отримати можливість прокоментувати це з його адвокатом в усних заявах («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 140). Проте, в деяких випадках від обвинуваченого може очікуватися надання певних підстав для обґрунтування ним своєї вимоги про отримання доступу до конкретного документа у справі («Матановіч проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), § 177).

156. Недоведення доказової бази до відома захисту може загрожувати рівності сторін (а також праву на змагальний судовий розгляд) («Куопіла проти Фінляндії» (*Kuopila v. Finland*), § 38, де захист не мав можливості прокоментувати додатковий звіт поліції).

б. Змагальний судовий розгляд (пред'явлення доказів)

157. Як правило стаття 6 § 1 вимагає, щоб органи кримінального переслідування повідомляли захисту всі наявні у них докази, як на обвинувачення, так і на виправдання («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], § 60). У цьому контексті відповідні міркування також можуть виникнути зі статті 6 § 3 (b), яка гарантує заявникові «достатній час і можливості для підготовки його захисту» («Леас проти Естонії» (*Leas v. Estonia*), § 80)⁴.

158. Питання доступу до доказів може виникнути відповідно до статті 6, оскільки докази, про які йде мова, є доречними для справи заявника, зокрема, якщо це має важливе значення для обвинувачень, висунутих проти заявника. Це стосується випадків, коли докази використовувалися та на них покладалися для визначення винуватості заявника, або в них містилися такі відомості, які могли б дозволити заявникові реабілітуватися або зменшити покарання. Відповідні докази в цьому контексті – це не лише докази, які безпосередньо стосуються фактів конкретної справи, але й інші докази, які можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти перших («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], § 66; «Мірілашвілі проти Росії» (*Mirilashvili v. Russia*), § 200; «Леас проти Естонії» (*Leas v. Estonia*), § 81; «Матановіч проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), § 161).

159. Проте, від обвинуваченого можливо очікувати наведення конкретних підстав для його або її клопотання про доступ до доказів, а національні суди мають право перевірити обґрунтованість цих причин («С.Г.П. проти Нідерландів» (*C.G.P. v. the Netherlands*), рішення Комісії; «Янатуїнен проти Фінляндії» (*Janatuinen v. Finland*), § 45, «Леас проти Естонії» (*Leas v. Estonia*), § 81; «Матановіч проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), § 157). У будь-якому випадку, в системах, у яких органи прокуратури за законом зобов'язані брати до уваги факти як за, так і проти підозрюваного, процедура, за допомогою якої органи прокуратури самі намагаються оцінити, що може бути доречним до справи, а що ні, без будь-яких наступних процесуальних гарантій прав на захист, не може відповідати вимогам статті 6 § 1 («Натунен проти Фінляндії» (*Natunen v. Finland*), §§ 47-49; «Матановіч проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), §§ 158, 181-182).

160. Тобто право на розкриття необхідних доказів не є абсолютним. У певній кримінальній справі можуть бути присутні й конкуруючі інтереси, наприклад, національна безпека або необхідність захистити свідка, який може зазнати переслідування, або ж збереження у таємниці поліцейських методів розкриття злочинів, і ці інтереси необхідно зрівноважити з правами обвинуваченого. У певних випадках може бути необхідно приховати від захисту певні докази, аби захистити основоположні права іншої особи або ж об'єкт особливого суспільного значення. В кожному випадку, з точки зору статті 6 § 1 правомірними є тільки ті заходи обмеження прав захисту, які є абсолютно необхідними («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), § 58; «Пасі проти Бельгії» (*Paci v. Belgium*), § 85). Для того ж, аби гарантувати обвинуваченому справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, спричинені для захисту обмеженням його прав, повинні бути належно компенсовані у ході провадження в судових органах («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], § 61, «Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), § 72).

161. У багатьох справах, коли докази, про які йде мова, ніколи не були розкриті, для Суду було б неможливо спробувати зрівноважити відповідні інтереси, пов'язані з обвинуваченням, не розглянувши матеріали. Тому він повинен ретельно перевіряти процес прийняття рішень для того, щоб забезпечити, наскільки це можливо, дотримання вимог забезпечення змагального провадження та рівності сторін, а також впровадження відповідних гарантій захисту інтересів обвинуваченого («Доусетт проти Сполученого Королівства» (*Dowsett v. the United Kingdom*), §§ 42-43, «Леас проти Естонії» (*Leas v. Estonia*), § 78).

---

4. Див. розділ «Підготовка захисту (стаття 6 § 3 b)».

162. Під час оцінювання відповідних процесуальних гарантій Суд також повинен враховувати важливість нерозголошеного матеріалу та його використання у судовому процесі («Джаспер проти Сполученого Королівства» (*Jasper v. the United Kingdom*) [ВП], §§ 54-55; «М. проти Нідерландів» (*M v. the Netherlands*), § 69, в якій нерозголошена інформація не могла сама по собі надавати будь-яку допомогу захисту). Суд повинен, зокрема, переконатися в тому, що внутрішня процедура дозволила розглядати вплив відповідних матеріалів на безпеку засудження у світлі докладних та обґрунтованих аргументів захисту («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], 66).

163. Наприклад, в рішенні у справі «Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*), [ВП]) Суд дійшов висновку про порушення статті 6 § 1, оскільки обвинувачення не повідомило суду про деякі докази у справі, необхідні для ухвалення рішення, чим позбавило заявника справедливого судового розгляду. Натомість в рішенні у справі «Джаспер проти Сполученого Королівства» (*Jasper v. the United Kingdom* [ВП], § 58) Суд дійшов висновку про відсутність порушення статті 6 § 1, оскільки докази, про які не було повідомлено, не були долучені до матеріалів справи і ніколи не подавались до суду присяжних. У справі «Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства» (*Edwards and Lewis v. the United Kingdom* [ВП]) заявникам було відмовлено у доступі до спірних доказів. Тому представники захисту не змогли переконати суддю у своєму твердженні про існування провокації. Європейський Суд постановив про порушення статті 6 § 1, оскільки процедура вирішення питання про пред'явлення доказів і наявності провокації не відповідала необхідним вимогам гарантії змагального характеру провадження і рівності сторін, а також не надавала гарантій, які дозволяли б належно захистити інтереси обвинувачених.

164. У контексті розкриття доказів можуть виникати складні питання щодо розкриття електронних даних, які можуть становити певний об'єм інформації, що перебуває в розпорядженні обвинувачення. У такому випадку важливим запобіжним засобом у процесі аналізу є забезпечення можливості захисту прийняти участь у встановленні критеріїв для визначення того, що може бути важливим для розкриття («Сигурдур Ейнарсон та інші проти Ісландії» (*Sigurður Einarsson and Others v. Iceland*), § 90; див. також «Рук проти Німеччини» (*Rook v. Germany*) §§ 67 і 72). Ба більше, що стосується ідентифікованих або тегованих даних, то будь-яка відмова в наданні стороні захисту дозволу проводити подальший пошук таких даних загалом викликає питання щодо забезпечення належних засобів для підготовки лінії захисту («Сигурдур Ейнарсон та інші проти Ісландії» (*Sigurður Einarsson and Others v. Iceland*), § 91).

165. Порушення права на змагальний судовий розгляд було встановлене і тоді, коли сторони, на відміну від державного обвинувача, не отримали звіт радника-доповідача і не змогли дати відповідь на його висновки («Рейнхардт і Сліман-Каїд проти Франції» (*Reinhardt and Slimane-Kaid v. France*), §§ 105-106).

3. Вмотивованість судових рішень

166. Відповідно до усталеної судової практики, котра віддзеркалює принцип, пов'язаний із належним відправленням правосуддя, судові рішення повинні повно відображати мотиви, на яких вони ґрунтуються («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], § 84; «Папон проти Франції» (*Papon v. France*) (ухв.)).

167. Метою мотивування є показати сторонам, що їх почули і, таким чином, це сприятиме тому, щоб вони погодились із рішенням. Водночас це зобов'язує суддю обґрунтовувати свої міркування об'єктивними аргументами і дотримуватись прав сторони захисту. Національні суди повинні з достатньою чіткістю вказати підстави, на яких вони засновують своє рішення. Мотивоване рішення є важливим для того, щоб дозволити заявнику ефективно здійснювати будь-яке право на оскарження («Хаджіанастасіу проти Греції» (*Hadjianastassiou v. Greece*)).

Проте, обсяг обов'язку мотивування може змінюватись залежно від характеру рішення і має аналізуватись у світлі обставин справи («Руїс Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*), § 29).

168. Хоча суд не мусить надавати відповідь на кожне порушене питання («Ван де Хурк проти Нідерландів» (*Van de Hurk v. the Netherlands*), § 61), проте з рішення має бути ясно зрозуміло, що головні проблеми, порушені у даній справі, були вивчені («Болдеа проти Румунії» (*Boldea v. Romania*), § 30) і була надана конкретна і чітка відповідь на аргументи, які є вирішальними для вирішення справи («Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], § 84, «S.C. IMH Suceava SRL проти Румунії» (*S.C. IMH Suceava S.R.L. v. Romania*), § 40 щодо розходжень в оцінюванні доказів). Крім того, у справах, які стосуються втручання в права, гарантовані Конвенцією, Суд прагне встановити, чи є підстави, які зазначені в рішеннях національних судів, автоматичними або стереотипними («Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], § 84). Як підсумок, питання, яке стосується відсутності обґрунтування судових рішень відповідно до статті 6§1 Конвенції, як правило, виникає, коли національні суди ігнорують конкретний, доречний і важливий аргумент, повідомлений заявником («Нечипорук і Йонкало проти України» (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*), § 280, дивіться у цьому контексті «Ростомашвілі проти Грузії» (*Rostomashvili v. Georgia*), § 59, «Чжан проти України» (*Zhang v. Ukraine*), § 73).

169. Стосовно способу обґрунтування рішень національних судів, чітке питання виникає тоді, коли такі рішення можливо кваліфікувати як свавільні в такому обсязі, що завдає шкоди справедливості провадження. Проте це відбувається лише в тому випадку, коли для прийняття рішення не буде надано жодних підстав або якщо наведені підстави були засновані на явній фактичній або юридичній помилці, допущеній національним судом, що призвело до «відмови у правосудді» («Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], § 85, «Навальний і Офіцеров проти Росії» (*Navalnyy and Ofitserov v. Russia*), § 119, стосовно політично мотивованого переслідування та засудження, і «Навальний проти Росії» (*Navalnyy v. Russia*) [ВП], § 83).

Мотивування рішень суду присяжних

170. Суд зазначив, що в ряді держав-учасниць Ради Європи існує система присяжних, яка керується законним бажанням залучати громадян до здійснення правосуддя, особливо стосовно найсерйозніших правопорушень. Проте, згідно зі статтею 6 § 1 Конвенції не існує права на суд присяжних («Тумей, Камерон і Гутрі проти Сполученого Королівства» (*Twomey, Cameron and Guthrie v. the United Kingdom*) (ухв.), § 30). Присяжні у кримінальному провадженні рідко постановляють мотивовані рішення, і спочатку Комісія, а потім і Суд вивчали у певній кількості справ вплив цієї проблеми на справедливість судового розгляду.

171. Конвенція не вимагає, аби присяжні мотивували своє рішення, а стаття 6 не заперечує проти того, щоб обвинуваченого судили присяжні з народу, навіть у випадках, коли їхній вердикт не мотивується («Саріч проти Данії» (*Saric v. Denmark*) (ухв.)). Проте безсумнівним лишається той факт, що для дотримання вимог справедливого судового розгляду громадськість і, перш за все, обвинувачений повинні бути спроможними зрозуміти постановлений вердикт. Це є однією з основних гарантій проти сваволі («Такске проти Бельгії» (*Taxquet v. Belgium*) [ВП], § 92; «Легільон проти Франції» (*Legillon v. France*), § 53).

172. Що стосується суду присяжних, складеного з народних засідателів, то треба пристосуватись до особливостей процедури, оскільки найчастіше присяжні не повинні або не можуть мотивувати своє переконання. У таких випадках стаття 6 вимагає встановити, чи обвинувачений зміг скористатись достатніми гарантіями, які допомогли уникнути будь-якого ризику протиправності і дозволили йому зрозуміти підстави вироку («Лермітт проти Бельгії» (*Lhermitte v. Belgium*) [ВП], § 68). Такі процесуальні гарантії можуть полягати, наприклад, у інструкціях або поясненнях, які головуєчий суддя дає присяжним щодо порушених юридичних проблем або

щодо складових доказової бази, а також у точних, однозначних питаннях, які суддя ставить перед присяжними для того, аби закласти підвалини для обґрунтування вердикту, або ж для того, щоб належно компенсувати відсутність мотивування відповідей присяжних («Р. проти Бельгії» (*R. v. Belgium*), рішення Комісії; «Заруалі проти Бельгії» (*Zarouali проти Бельгії*), рішення Комісії; «Планка проти Австрії» (*Planka v. Austria*), рішення Комісії; «Папон проти Франції» (*Papon v. France*) (ухв.)). Суд встановив порушення статті 6 § 1 у випадку, коли головуєчий суддя відмовився ставити окремі питання щодо існування обтяжуючих обставин стосовно кожного з обвинувачених, завадивши, таким чином, присяжним визначити індивідуальну кримінальну відповідальність заявника («Гоктепе проти Бельгії» (*Goktepe v. Belgium*), § 28).

173. В рішенні у справі «Беллерін Лагарес проти Іспанії» (*Bellerin Lagares v. Spain* (ухв.)) Суд констатував, що в оспорюваному вирокі, до якого було долучено протокол наради присяжних, перелічувались факти, які присяжні мали б встановити, аби визнати заявника винним, юридичний аналіз цих фактів і, з метою призначення покарання, посилання на обставини, які вважались такими, що впливають на ступінь відповідальності заявника у даній справі. Суд дійшов висновку, що цей вирок є достатньо мотивованим у розумінні статті 6 § 1 Конвенції. У справі «Матіс проти Франції» (*Matis v. France* (ухв.)) Суд постановив, що документ, який надає підстави для вироку (*feuille de motivation*), викладаючи основні звинувачення, які обговорювалися під час розгляду, створювався під час обговорень і, зрештою, став основою для визнання винуватості, задовольняв вимозі достатнього обґрунтування.

174. Слід взяти до уваги усі доступні для обвинуваченого юридичні засоби («Такскует проти Бельгії» (*Taxquet v. Belgium*) [ВП], § 92). У цій справі було поставлено лише чотири питання, сформульовані так само, як і для інших співобвинувачених, що не дозволяло заявнику зрозуміти, на якій фактологічній або правовій базі його було засуджено. Така неспроможність зрозуміти, чому його було визнано винним, призвела до несправедливості судового розгляду (*там само*, § 100).

175. В рішенні у справі «Джадж проти Сполученого Королівства» (*Judge v. the United Kingdom* (ухв.)) Суд вирішив, що обставини ухвалення немотивованого рішення шотландського суду присяжних були достатніми, аби обвинувачений зрозумів вирок щодо себе. Окрім того, Суд дійшов висновку, що наявна у шотландському праві можливість апеляційного оскарження є достатньою, аби усунути будь-які недоліки вироку суду присяжних. Відповідно до чинного законодавства, апеляційний суд мав широкі наглядові повноваження і мав право скасувати будь-який вирок, що становить судову помилку.

176. У справі «Лермітт проти Бельгії» (*Lhermitte v. Belgium* [ВП], §§ 75-85) Суд звернув увагу на наступні фактори, на підставі яких він не виявив порушення статті 6 § 1: процесуальні гарантії, встановлені під час судового розгляду (зокрема, ефективна участь заявника в дослідженні доказів і те, що питання, поставлені головою присяжних, були зачитані і сторонам були надані копії), об'єднаний вплив фактів, викладених у обвинувальному акті, і характер питань, поставлених присяжним, належне подання вироку, а також обмежений вплив експертних висновків, які суперечили висновкам присяжних.

177. Так само, у справі «Рамда проти Франції» (*Ramda v. France*, §§ 59-71), стосовно обґрунтування рішення, прийнятого спеціальним антитерористичним судом присяжних, Суд не виявив порушення статті 6 § 1 у світлі об'єданого розгляду трьох ретельно обґрунтованих ордерів про арешт, аргументів, заслуханих як у першій інстанції, так і в апеляції, а також багатьох докладних питань, поставлених суду присяжних, які дозволили заявникові зрозуміти обвинувачувальний вердикт проти нього.

Мотиви прийняття рішень вищими судами

178. Відхиляючи апеляцію апеляційний суд може, в принципі, просто схвалити підстави для рішення суду нижчої інстанції («Гарсія Руїз проти Іспанії» (*Garcia Ruiz v. Spain*) [ВП], § 26;

«Степанян проти Вірменії» (*Stepanyan v. Armenia*), § 35). Що стосується рішення апеляційного суду щодо надання дозволу на подання апеляції, Суд постановив, що статтю 6§1 неможливо тлумачити як таку, яка вимагає, щоб відмова в такому праві підпорядковувалася вимозі надання докладних підстав («Савонюк проти Сполученого Королівства» (*Sawoniuk v. the United Kingdom*) (ухв.)).

179. Проте, коли виникає питання відсутності будь-якої фактичної та/або правової основи рішення суду нижчої інстанції, важливо, щоб вищий суд надавав власні належні підстави («Татішвілі проти Росії» (*Tatishvili v. Russia*), § 62, стосовно цивільного аспекту). Крім того, у випадку явного заперечення прийнятності доказів вищий суд не може покладатися на ці докази не надаючи відповіді на такий аргумент («Шабельник проти України (№ 2)» (*Shabelnik v. Ukraine (no. 2)*), §§ 50-55, щодо посилання на заяви обвинуваченого, зроблені в контексті психіатричного дослідження).

180. У справі «Байдар проти Нідерландів» (*Baydar v. the Netherlands*, §§ 45-53) у контексті рішення вищого національного суду, який відмовився передати питання до Суду Європейського Союзу (CJEU) для отримання попереднього висновку (відповідні принципи, викладені у контексті цивільного аспекту в «Дхабі проти Італії» (*Dhahbi v. Italy*, § 31), Суд взяв до уваги принцип, згідно з яким касаційні суди дотримуються свого обов'язку надавати достатнє обґрунтування, коли вони засновують рішення на конкретному положенні закону без наступного обґрунтування відхиляючи касаційні скарги, які не мають жодної перспективи успіху («Тальман проти Латвії» (*Talmane v. Latvia*), § 29). Суд постановив, що це прецедентне право відповідає принципам, викладеним у справі «Дхабі проти Італії» (*Dhahbi v. Italy*), і дійшов висновку, що посилання на відповідне положення закону вищим судом з вказівкою на те, що не було необхідним вимагати попереднє рішення, оскільки ця справа не викликала жодного правового спору, який необхідно вирішити, якщо передбачалося непряме визнання того, що передача до CJEU не може призвести до іншого результату у справі. Таким чином, Суд вважав, що це задовольняло вимогу достатнього обґрунтування відповідно статті 6 § 1.

4. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе

а. Визначення і сфера застосування

181. Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право зберігати мовчання і не свідчити проти себе («Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*) [ВП], § 60; «О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (*O'Halloran and Francis v. the United Kingdom*) [ВП], § 45; «Функе проти Франції» (*Funke v. France*), § 44). Дійсно, хоча стаття 6 однозначно не каже про право зберігати мовчання і не свідчити проти себе, проте це - загальновизнана міжнародно-правова норма, котра є осердям поняття справедливого судового розгляду, якому присвячена стаття 6. Захищаючи підозрюваного від неправомірного тиску з боку влади, цей імунітет допомагає уникнути судових помилок і гарантувати результат, до якого прагне стаття 6 («Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (*John Murray v. the United Kingdom*) [ВП], § 45; «Биков проти Росії» (*Bykov v. Russia*) [ВП], § 92).

182. Право не свідчити проти себе застосовується до кримінальних проваджень стосовно будь-яких кримінальних правопорушень, від найпростіших до найскладніших («Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*) [ВП], § 74).

183. Право зберігати мовчання застосовується починаючи зі стадії дізнання, яке провадить поліція («Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (*John Murray v. the United Kingdom*) [ВП], § 45). Зокрема, особа, «обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення» для цілей статті 6 має право бути повідомлена про його або її привілеї проти давання невігідних для

себе свідчень («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 272).

b. Обсяг

184. Право не свідчити проти себе передбачає, що у кримінальній справі сторона обвинувачення має обґрунтовувати свою аргументацію, не вдаючись до доказів, отриманих під примусом або тиском, попри волю обвинуваченого («Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*) [ВП], § 68; «Биков проти Росії» (*Bykov v. Russia*) [ВП], § 92).

185. Привілей проти самообвинувачення не захищає від використання самовикривальних свідчень як таких, а від отримання доказів шляхом примусу або тиску. Наявність примусу викликає сумніви щодо того, чи було дотримано право не свідчити проти себе. З цієї причини Суд повинен спочатку розглянути характер і ступінь примусу, використаного для отримання доказів («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 267).

186. У своїй практиці Суд визначив щонайменше три типи ситуацій, які викликають занепокоєння щодо неналежного примусу в порушення статті 6. Перший - коли підозрюваний зобов'язаний давати свідчення під загрозою санкцій і або надає свідчення внаслідок цього («Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*) [ВП], «Бруско проти Франції» (*Brusco v. France*)) або на нього накладені санкції за відмову надавати свідчення («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*); «Вех проти Австрії» (*Weg v. Austria*)). Другий тип – коли фізичний або психологічний тиск, часто у формі ставлення, яке порушує статтю 3 Конвенції, застосовується для отримання реальних доказів або заяв («Ялох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП]; «Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП]). Третій - коли органи влади використовують хитрість для того, щоб отримати інформацію, яку вони не змогли отримати під час допиту («Аллан проти Сполученого Королівства» (*Allan v. the United Kingdom*); порівняйте з «Биков проти Росії» (*Bykov v. Russia*) [ВП], §§ 101-102).

187. Показання, отримані під примусом, які, здаються на перший погляд такими, що не мають викривального характеру, наприклад, такі як виправдувальні зауваження або звичайні відомості з фактичних питань, можуть бути використані в кримінальному провадженні на підтримку позиції обвинувачення, наприклад для того, щоб спростувати або поставити під сумнів інші заяви обвинуваченого або докази, надані ним під час судового розгляду, або іншим чином завдавати шкоди їх надійності. Таким чином, право не свідчити проти себе неможливо обґрунтовано обмежувати висловленнями, які безпосередньо вказують на винуватість обвинуваченого («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 268).

188. Проте право не свідчити проти себе не поширюється на застосування у кримінальному провадженні інформації, яку можна отримати від обвинуваченого, вдаючись до примусових повноважень, але яка існує незалежно від волі підозрюваного, наприклад, документи, вилучені за судовим наказом, проба дихання, крові і сечі, а також тканин тіла, з метою проведення ДНК-аналізів («Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*) [ВП], § 69; «О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (*O'Halloran and Francis v. the United Kingdom*) [ВП], § 47). Крім того, Суд постановив, що пред'явлення обвинуваченим у кримінальному провадженні їх заяв, зроблених під час провадження про надання притулку, не може розглядатися як використання заяв, отриманих під примусом в порушення статті 6 § 1 («Г. та Дж. проти Нідерландів» (*H. and J. v. the Netherlands*) (ухв.)).

189. Негайний допуск захисника є частиною процесуальних гарантій, яким Суд приділяє особливу увагу під час встановлення того, чи певна процедура зашкодила чи не зашкодила самій суті права не свідчити проти себе. Аби право на справедливий судовий розгляд, якому присвячена стаття 6 § 1, залишалось достатньо «конкретним і ефективним», зазвичай необхідно,

щоб допуск захисника відбувся починаючи з першого допиту підозрюваного поліцією, якщо тільки не буде доведено, що існують першорядні причини обмежити це право («Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], §§ 54-55; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 256).

190. Затримана особа має, з одного боку, право не свідчити проти себе і зберігати мовчання, а з іншого боку – право на допомогу захисника протягом усіх допитів, тобто, коли існує «кримінальне обвинувачення» проти неї («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 272). Тож йдеться про окремі права, а, отже, фактична відмова від одного з них не спричиняє відмову від іншого. Водночас, ці права залишаються взаємодоповнюючими, оскільки затримана особа повинна *a fortiori* мати право на допомогу захисника, якщо представники влади заздалегідь не повідомили їй про право зберігати мовчання («Бруско проти Франції» (*Brusco v. France*), § 54; «Навоне і інші проти Монако» (*Navone and Others v. Monaco*), § 74). Важливість повідомлення про право зберігати мовчання є такою, що навіть якщо припустити, що особа після того, як їй повідомили, що її слова можуть бути використані проти неї, добровільно погоджується зробити поліції заяву, не може вважатись повністю поінформованою, оскільки їй однозначно не повідомили про право зберігати мовчання і вона прийняла рішення без допомоги захисника (*там само*; «Стойковіч проти Бельгії і Франції» (*Stojkovic v. France and Belgium*), § 54).

191. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе в принципі служить захисту свободи підозрюваного обирати, свідчити йому, чи зберігати мовчання під час допиту поліцією. Така свобода вибору буде серйозно порушена, якщо представники влади у випадку, коли підозрюваний вирішив зберігати мовчання під час допиту, вдаватимуться до інсинуацій, аби змусити його до зізнання або інших заяв, що свідчать проти нього, і які вони не змогли отримати під час допиту (у даній справі, зізнання, зроблені співкамернику, який був інформатором поліції), і якщо отримані у такий спосіб зізнання або заява під час судового процесу надаються як докази («Аллан проти Сполученого Королівства» (*Allan v. the United Kingdom*), § 50).

192. Натомість у справі «Биков проти Росії» (*Bykov v. Russia* [ВП], §§ 102-103) на заявника не чинили жодного тиску чи примусу, він не був позбавлений волі, з власного бажання зустрівся з інформатором поліції, самостійно вирішував, говорити з ним, чи ні. Окрім того, суд не вважав запис розмови справжнім і однозначним зізнанням, яке могло би стати вагомою підставою для встановлення вини; натомість цей доказ не мав значної ваги поміж іншими елементами доказової бази, оцінку якої зробив суд.

с. Відносне право

193. Право зберігати мовчання не є абсолютним («Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (*John Murray v. the United Kingdom*) [ВП], § 47; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 269).

194. Аби встановити, чи під час провадження було позбавлено самої суті право не свідчити проти себе, Суд має, зокрема, перевірити наступні складові:

- Характер і ступінь примусу;
- Наявність під час провадження належних гарантій;
- Спосіб застосування отриманих у такий спосіб доказів («Ялох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], § 101; «О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (*O'Halloran and Francis v. the United Kingdom*) [ВП], § 55; «Биков проти Росії» (*Bykov v. Russia*) [ВП], § 104; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 269).

195. З одного боку, вирок не повинен ґрунтуватись виключно або переважно на мовчання підозрюваного або на його відмові відповідати на питання чи розмовляти. З іншого боку, право

зберігати мовчання не може зашкодити брати до уваги мовчання зацікавленої особи у тих випадках, які вочевидь вимагають пояснень з його боку, аби оцінити силу елементів обвинувачення. Тому не можна сказати, що рішення підозрюваного зберігати мовчання протягом усього кримінального провадження буде обов'язково позбавлене наслідків («Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (*John Murray v. the United Kingdom*) [ВП], § 47).

196. Аби встановити, чи рішення зробити з мовчання обвинуваченого несприятливі для нього висновки порушувало статтю 6, слід взяти до уваги сукупність обставин, взявши, зокрема, до уваги вагу, яку надали йому національні суди під час оцінки елементів доказової бази, і ступінь притаманного даній ситуації примусу (*там само*, § 47). На практиці повинні бути встановлені відповідні гарантії для того, щоб будь-які несприятливі висновки не виходили за межі дозволеного згідно зі статтею 6. Під час судового процесу у суді присяжних повноваження судді, що бере участь в розгляді справи щодо присяжних за несприятливі висновки має особливе значення («О'Доннелл проти Сполученого Королівства» (*O'Donnell v. the United Kingdom*), § 51).

197. Водночас, важливість для загального інтересу переслідування саме даного правопорушення і покарання особи, яка його скоїла, можуть бути взяті до уваги і врівноважені з інтересом особи у тому, щоб докази, які лягли в основу її обвинувачення, були зібрані законно. Тим не менш, міркування загального інтересу не можуть виправдати заходи, які позбавляють заявника самої суті права на захист, включно з правом не свідчити проти себе («Ялох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], § 97). Загальним інтересом не може бути виправдане використання відповідей, отриманих під примусом під час досудового слідства, для доведення вини обвинуваченого під час розгляду кримінальної справи в суді («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*), § 57).

5. Використання доказів

198. Хоча стаття 6 і гарантує право на справедливий судовий розгляд, проте вона не визначає допустимість доказів як таку, оскільки це питання вирішується перш за все внутрішнім правом і національними судами («Шенк проти Швейцарії» (*Schenk v. Switzerland*) §§ 45-46; «Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)*) [ВП], § 83; «Хеглас проти Чеської Республіки» (*Heglas v. the Czech Republic*), § 84).

199. Тому, в принципі, Суд не має висловлюватись щодо прийнятності певних доказів, наприклад, отриманих у спосіб, що суперечить національному праву. Натомість слід перевірити, чи провадження, включно із способом збирання доказів, було справедливим в цілому, що передбачає перевірку згаданого порушення законності, і у випадках, коли йдеться про порушення іншого захищеного Конвенцією права, характеру цього порушення («Хан проти Сполученого Королівства» (*Khan v. the United Kingdom*), § 34; «П.Г. і Дж.Х. проти Сполученого Королівства» (*P.G. and J.H. v. the United Kingdom*), § 76; «Аллан проти Сполученого Королівства» (*Allan v. the United Kingdom*), § 42).

200. Для того, аби встановити, чи провадження в цілому було справедливим, треба також порушити питання про те, чи було дотримано прав сторони захисту. Необхідно, зокрема, встановити, чи заявникові надали можливість поставити під сумнів автентичність певного доказу і заперечити проти його використання. Окрім того, необхідно врахувати якість цього доказу, включно з питанням про те, чи обставини, за яких його було отримано, породжують сумнів щодо його надійності або точності. Хоча проблема справедливості не обов'язково постає, коли отриманий доказ не підтверджений іншою доказовою базою, слід зазначити, що у випадку, коли такий доказ є дуже вагомим і не викликає жодних сумнівів, то потреба у інших доказових елементах, які б його підтверджували, є меншою («Биков проти Росії» (*Bykov v. Russia*) [ВП], § 89; «Ялох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], § 96). У зв'язку з цим Суд надає також ваги й питанню про те, був чи не був згаданий доказ визначальним для наслідку кримінального провадження («Гэфген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], § 164).

201. Що стосується вивчення характеру стверджуваної незаконності, про яку йде мова, вищезазначений тест був застосований у справах, які стосуються скарг на те, що докази, отримані з порушенням прав на захист, були використані у провадженні. Це стосується, наприклад, використання доказів, отриманих через пред'явлення декількох осіб для ідентифікації («Ласка і Ліка проти Албанії» ([Laska and Lika v. Albania](#))), неналежне взяття зразків у підозрюваного для судово-медичного аналізу («Горватіч проти Хорватії» ([Horvatić v. Croatia](#))), тиск на співобвинуваченого («Еркапіч проти Хорватії» ([Erkapić v. Croatia](#)); «Домінка проти Словаччини» ([Dominka v. Slovakia](#)) (ухв.)), використання підкинутих доказів проти обвинуваченого («Лаййов проти Азербайджану» ([Layijov v. Azerbaijan](#)), § 64; «Сакіт Західов проти Азербайджану» ([Sakit Zahidov v. Azerbaijan](#)), §§ 46- 49; «Кобіашвілі проти Грузії» ([Kobiashvili v. Georgia](#)), §§ 56-58), неправомірне використання інших свідків обвинувачення та матеріальних докази проти обвинуваченого («Ілгар Маммадов проти Азербайджану (№ 2)» ([Ilgar Mammadov v. Azerbaijan \(no. 2\)](#))), використання у провадженні тверджень, що складають самообвинувачення («Белугін проти Росії»*) ([Belugin v. Russia](#)), § 68-80), а також використання експертних доказів у провадженні («Erduran і Em Export Diş Tic A.Ş. проти Туреччини» ([Erduran and Em Export Diş Tic A.Ş. v. Turkey](#)), § 107-112, дивіться також «Авагян проти Вірменії» ([Avagyan v. Armenia](#)), § 41)

202. Такий самий тест був застосований у справах, які стосуються питання, чи використання інформації, яка, як стверджувалося, була отримана з порушенням статті 8, як доказів зробило судовий розгляд у цілому несправедливим у значенні статті 6. Це стосується, наприклад, справ, пов'язаних з використанням доказів, отриманих за допомогою незаконного прихованого спостереження («Биков проти Росії» ([Bykov v. Russia](#)) [ВП], §§ 69-83; «Хан проти Сполученого Королівства» ([Khan v. the United Kingdom](#)), § 34; «Драгоевич проти Хорватії» ([Dragojević v. Croatia](#)), §§ 127-135; «Ницулеску проти Румунії» ([Nițulescu v. Romania](#)); «Драгош Іона Русу проти Румунії» ([Dragoș Ioan Rusu v. Romania](#)), §§ 47-50), а також операцій з обшуку та конфіскації («Ходорковський та Лебедев проти Росії» ([Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia](#)), §§ 699-705; «Праде проти Німеччини» ([Prade v. Germany](#))).

203. Водночас, у випадку використання у кримінальному провадженні доказів, зібраних за допомогою засобу, визнаного таким, що порушує статтю 3, слід керуватись іншими міркуваннями. Використання подібних доказових елементів, зібраних з порушенням одного з абсолютних прав, котрі є осердям Конвенції, завжди викликає глибокі сумніви щодо справедливості провадження, навіть якщо надання згаданим елементам доказової сили не було вирішальним для визнання підсудного винним («Ялох проти Німеччини» ([Jalloh v. Germany](#)) [ВП], §§ 99 і 105; «Арутунян проти Вірменії» ([Harutyunyan v. Armenia](#)), § 63; див. про протилежне, «Мехмет Алі Есер проти Туреччини»*) ([Mehmet Ali Eser v. Turkey](#)), § 41, де жодні твердження, отримані шляхом примусу, насправді не використовувалися при звинуваченні заявника).

204. Отже, використання у кримінальному провадженні свідчень, отриманих внаслідок порушення статті 3, незалежно від того, чи йдеться про катування, нелюдське, чи таке, що принижує гідність, поведження, автоматично позбавляє справедливості провадження в цілому і порушує статтю 6 («Гефген проти Німеччини» ([Gäfgen v. Germany](#)) [ВП], § 166; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» ([Ibrahim and Others v. the United Kingdom](#)) [ВП], § 254; «Ел Гаскі проти Бельгії» ([El Haski v. Belgium](#)), § 85; «Цеснікс проти Латвії» ([Cēsnieks v. Latvia](#)), §§ 67-70).

205. Те ж стосується і матеріальних доказів, безпосередньо отриманих за допомогою катування («Гефген проти Німеччини» ([Gäfgen v. Germany](#)) [ВП], § 167; «Ялох проти Німеччини» ([Jalloh v. Germany](#)) [ВП], § 105). Натомість використання доказів, отриманих шляхом поведження, що суперечить статті 3, але не досягає рівня катування, порушуватиме статтю 6 тільки тоді, коли буде доведено, що порушення статті 3 вплинуло на результат провадження, тобто, що воно спричинило постановлення обвинувального вироку або вплинуло на призначення покарання («Гефген проти Німеччини» ([Gäfgen v. Germany](#)) [ВП], § 178; «Ел Гаскі проти Бельгії» ([El Haski v. Belgium](#)), § 85).

206. Ці принципи застосовуються не тільки тоді, коли потерпілим від поведження, що суперечить статті 3, є сам обвинувачений, але й тоді, коли йдеться про третіх осіб (*там само*, § 85; «Уразбаєв проти Росії»* (*Urazbayev v. Russia*), § 73). Зокрема, Суд вирішив, що використання у судовому розгляді доказів, отриманих внаслідок катування, є складовою кричущої відмови у правосудді навіть тоді, коли особа, у якої у такий спосіб вибили докази, не є обвинуваченим («Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), §§ 263 і 267; «Качіу і Которрі проти Албанії» (*Kaçiu and Kotorri v. Albania*), § 128; «Кормев проти Болгарії» (*Kormev v. Bulgaria*), §§ 89-90).

207. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що Суд постановив, що відсутність прийнятної скарги відповідно до статті 3, в принципі, не заважає брати до уваги твердження заявника стосовно того, що заяви в поліції були отримані з використанням методів примусу або утиску, і тому їх допущення до матеріалів справи, на які посилається суд першої інстанції, складало порушення гарантії справедливого судового розгляду статті 6 («Мехмет Думан проти Туреччини» (*Mehmet Duman v. Turkey*), § 42).

208. Наприкінці, питання, пов'язане використанням доказів у провадженні, також виникає у зв'язку з допуском доказів, наданих свідками, які співпрацюють з обвинуваченням. У зв'язку з цим Суд постановив, що використання заяв, зроблених свідками в обмін на імунітет або інші переваги, може поставити під сумнів справедливість судового розгляду, надану обвинуваченому, і здатне викликати делікатні питання, оскільки, за своїм характером, такі заяви відкриті для маніпуляцій і можуть бути зроблені виключно для того, щоб отримати переваги або для особистої помсти. Проте, використання такого типу заяви не є достатнім для того, щоб зробити провадження несправедливим («Верхоєк проти Нідерландів» (*Verhoek v. the Netherlands*) (ухв.); «Корнеліс проти Нідерландів» (*Cornelis v. the Netherlands*) (ухв.)). У кожному окремому випадку Суд під час свого оцінювання розглядатиме провадження в цілому з урахуванням права на захист, а також інтересів суспільства та жертв у належному переслідуванні за злочин і, за необхідності, прав свідків («Хабран і Далем проти Бельгії» (*Habran and Dalem v. Belgium*), § 96).

209. У справі «Адамчо проти Словаччини»* (*Adamčo v. Slovakia*, §§ 56-71), щодо засудження, заснованого вирішальним чином на заявах співучасника, що впливають із домовленості щодо укладення угоди про визнання провини, Суд визнав порушення статті 6 Конвенції з огляду на наступні міркування: ця заява являє собою, якщо не єдине, то принаймні вирішальне свідчення проти заявника; неспроможність національних судів вивчити ширший контекст, у якому свідок отримав переваги від обвинувачення; той факт, що угода про визнання провини з обвинуваченням була укладена без участі суду; та ненадання національними судами відповідних мотивувань стосовно аргументів заявника.

6. ПРОВОКАЦІЯ

а. Загальні зауваження

210. Суд визнає необхідність для державних органів використовувати спеціальні слідчі методи, зокрема у справах стосовно організованої злочинності і корупції. У зв'язку з цим Суд вирішив, що застосування таких методів, зокрема різних способів проникнення, саме по собі не становить порушення права на справедливий судовий розгляд. Водночас, через ризик породження ними поліцейських провокацій, вкрай важливо обмежити їх використання чіткими рамками («Раманаускас проти Литви» (*Ramanauskas v. Lithuania*) [ВП], § 51).

211. Хоча зріст організованої злочинності і вимагає вжиття необхідних заходів, але, незважаючи на це, право на справедливий судовий розгляд, з якого випливає вимога належного відправлення правосуддя, застосовується до усіх видів злочинності, від найпростішої, до найскладнішої. Дійсно, у демократичному суспільстві право на належне відправлення

правосуддя посідає таке визначне місце, що ним не можна жертвувати задля доцільності (*там само*, § 53). У зв'язку з цим Суд підкреслив, що хоча поліція і може діяти таємно, проте вона не може провокувати скоєння злочину («Худобін проти Росії» (*Khudobin v. Russia*), § 128).

212. До того ж Конвенція не забороняє на стадії дізнання, коли це може бути виправдане характером правопорушення, використовувати такі джерела, як повідомлення анонімних інформаторів, але їх пізніше використання суддею, який розглядає справу за суттю, для доведення вини, порушує зовсім іншу проблему («Тейксейра да Кастро проти Португалії» (*Teixeira de Castro v. Portugal*), § 35). Звернення до таких джерел є прийнятним тільки тоді, коли воно супроводжується належними і достатніми гарантіями проти зловживань і, зокрема, чіткими і передбачуваними процедурами дозволу, виконання і контролю щодо згаданих слідчих заходів («Раманаускас проти Литви» (*Ramanauskas v. Lithuania*) [ВП], § 51). Щодо органу, який має контролювати операції з проникнення, то Суд вважає, що хоча контроль з боку судді є найбільш рекомендованим, можна залучати й інші органи, за умови існування належних процедур і гарантій, наприклад, контроль з боку прокурора («Баннікова проти Росії» (*Bannikova v. Russia*), § 50; «Чохонелідзе проти Грузії» (*Tchokhanelidze v. Georgia*), § 51).

213. Хоча залучення таємних агентів може бути допустимим, якщо воно чітко прописане і супроводжується наданням гарантій, проте використання доказів, отриманих шляхом поліцейської провокації, не можна виправдати громадським інтересом. Така процедура може *ab initio* і остаточно позбавити обвинуваченого права на справедливий судовий розгляд («Раманаускас проти Литви» (*Ramanauskas v. Lithuania*) [ВП], § 54). Таємними агентами в цьому контексті можуть бути державні службовці або приватні особи, які діють відповідно до їх вказівок та контролю. Проте скарга, яка стосується підбурювання до вчинення злочину приватною особою, яка не діяла згідно з вказівками або під іншим контролем органів влади, розглядається згідно із загальними правилами використання доказами, а не як питання провокації («Шеннон проти Сполученого Королівства» (*Shannon v. the United Kingdom*) (ухв.)).

214. Заборона провокації злочину також поширюється на звернення державних органів влади до спеціальних заходів, які передбачають організацію декількох незаконних операцій з підозрюваними. Суд постановив, що такі спеціальні заходи є визнаними та допустимими засобами розслідування злочину, коли злочинна діяльність не є одноразовим, ізольованим злочином, а є незаконним підприємництвом, яке триває. Проте, відповідно до загальної заборони провокації злочину, таємні агенти своїми діями повинні намагатися розслідувати поточну кримінальну діяльність по суті пасивно, а не впливати, наприклад, на підбурювання до більшого злочину, ніж той, який вже планувалося скоїти без такого підбурювання. Відповідно, коли органи державної влади використовують спеціальні заходи, які передбачають організацію декількох незаконних операцій з підозрюваним, вибір та участь таємного агента в кожній незаконній операції не повинна виводити роль поліції за межі таємних агентів, та зводити її до агентів-провокаторів. Крім того, будь-яке продовження розслідування повинне бути засноване на дійсних підставах, таких як необхідність забезпечення достатніх доказів для отримання обвинувального вироку, для більш глибокого розуміння характеру та обсягу злочинної діяльності підозрюваного, або для розкриття більшого кримінального кола. За відсутності таких причин може бути виявлено, що державні органи беруть участь у діяльності, яка неналежним чином збільшує обсяг або масштаб злочину («Грба проти Хорватії» (*Grba v. Croatia*), §§ 99-101).

215. Зокрема, внаслідок неналежної поведінки таємних агентів в одній або декількох незаконних операціях або участі у заходах, які збільшують обсяг або масштаби злочину, органи державної влади можуть несправедливо піддавати обвинуваченого збільшеному покаранню в межах встановленого діапазону покарання або за злочин за обтяжуючих обставин. Якщо буде встановлено, що це було так, повинні бути зроблені відповідні висновки згідно з Конвенцією стосовно конкретної незаконної операції, яка здійснювалася шляхом неналежної поведінки державних органів, або щодо організації численних незаконних операцій в цілому. Стосовно справедливості, ухвалений вирок повинен відображати злочин, який обвинувачений фактично

планував скоїти. Таким чином, хоча не було б несправедливим засуджувати особу, було б несправедливо покарати його або її за ту частину злочинної діяльності, яка була наслідком неналежної поведінки державних органів влади (*там само*, §§ 102-103).

216. У своєму прецедентному праві з питання провокації злочину Суд розробив критерії для розмежування провокації, яка порушує статтю 6 § 1 Конвенції з допустимою поведінкою у застосуванні законних спеціальних заходів під прикриттям. Суд пояснив, що хоча неможливо зменшити різноманітність ситуацій, які можуть виникнути в цьому контексті для того, щоб спростити контрольний список критеріїв, для розгляду Судом скарг про провокацію, розроблено два критерії: матеріальний і процесуальний аспекти щодо підбурення («Матанович проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), § 122; «Раманаускас проти Литви (№ 2)» (*Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)*), § 55).

б. Матеріальний критерій провокації

217. Суд визначає провокацію⁵ на протигагу законному розслідуванню під прикриттям як ситуацію, коли задіяні агенти – працівники органів правопорядку або особи, що діють на їх прохання – не обмежуються суто пасивним розслідуванням протиправної діяльності переважно в пасивній формі, а здійснюють на особу певний вплив, провокуючи її скоїти правопорушення, яке вона у іншому випадку не вчинила б, з метою зафіксувати його, тобто отримати доказ і розпочати кримінальне переслідування («Раманаускас проти Литви» (*Ramanauskas v. Lithuania*) [ВП], § 55).

218. Аби встановити, чи розслідування було «суто пасивним», Суд вивчає мотиви, які виправдовували операцію проникнення, і поведінку державних органів, які її здійснювали. Зокрема, Суд встановлює, чи були об'єктивні сумніви у тому, що заявника втягнули у злочинну діяльність або схилили скоїти кримінальне правопорушення («Баннікова проти Росії» (*Bannikova v. Russia*), § 38).

219. Встановлюючи це, Суд бере до уваги низку чинників. Наприклад, у попередньому прецедентному рішенні у справі «Тейксейра да Кастро проти Португалії» (*Teixeira de Castro v. Portugal*, §§ 37-38) він, зокрема, взяв то уваги те, що до того заявник не мав судимості, щодо нього не порушувалось жодного слідчого провадження, що поліцейські не знали його, що у нього вдома не знайшли жодних наркотичних речовин, і що кількість наркотичної речовини, знайденої при ньому під час затримання, не перевищувала обсяг, про який просили таємні агенти. Суд дійшов висновку, що у цьому випадку поліцейські зробили більше, ніж звичайні таємні агенти, оскільки вони спровокували правопорушення, і ніщо не дозволяє припускати, що без їх втручання дане правопорушення не було б скоєне.

220. Наявність судимості сама по собі не є показником схильності до скоєння злочину («Константін і Стоян проти Румунії» (*Constantin and Stoian v. Romania*), § 55). Проте, той факт, що заявник знав методу злочину («Вірджіл Дан Василе проти Румунії» (*Virgil Dan Vasile v. Romania*), § 53), а також те, що він не відмовився від угоди, хоча й мав для того не одну нагоду, або повідомити органи влади про злочин, були визнані Судом як показники існування злочинних діяльності або наміру («Горгієвські проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Gorgievski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 53; «Матанович проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), §§ 142-143).

221. Питання про те, чи заявника підштовхнули скоїти дане правопорушення, є іншим чинником, який слід взяти до уваги. З власної ініціативи встановити контакт із заявником за відсутності об'єктивних підозр у його причетності до злочинної діяльності або схильності скоїти кримінальне правопорушення («Бурак Хун проти Туреччини» (*Burak Hun v. Turkey*), § 44; «Сепіл

---

5. Терміни «провокація», «підбурювання з боку поліції» і «агенти-провокатори» є взаємозамінними в практиці Суду.

проти Туреччини» (*Sepil v. Turkey*), § 34), поновити пропозицію, незважаючи на його попередню відмову, наполягати, вчиняючи тиск («Раманаускас проти Литви» (*Ramanauskas v. Lithuania*) [ВП], § 67, порівняйте з «Раманаускас проти Литви (№ 2)» (*Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)*), де заявник сам просив зв'язатися), збільшувати ціну понад звичайну («Малінінас проти Литви» (*Malininas v. Lithuania*), § 37) або викликати у заявника співчуття, симулюючи симптоми наркотичного голоду («Ванян проти Росії» (*Vanyan v. Russia*), §§ 11 і 49) – все це Суд вважає поведінкою, яку можна розглядати як таку, що спровокувала заявника скоїти даний злочин, незалежно від того, був таємний агент працівником правоохоронних органів чи особою, котра діяла на їх прохання.

222. Іншим важливим питанням є те, чи агентів, які діють від імені держави, можна вважати такими, що «долучились» до злочинної діяльності або «проникли» у неї, чи вони радше її спричинили. У першому випадку згадана дія залишається у межах секретної розробки. В рішенні у справі «Мілінене проти Литви» (*Miliniene v. Lithuania*, §§ 37-38) Суд вирішив, що хоча поліція і вплинула на перебіг подій, зокрема, надавши особі технічні засоби для запису розмови і доведення того, що заявнику пропонували грошове заохочення, вона «долучилась» до злочинної діяльності на прохання приватної особи. Цей чоловік поскаржився до поліції, що заявник вимагав від нього хабаря для позитивного вирішення його справи, і тільки після отримання цієї скарги заступник генерального прокурора дав дозвіл на проведення операції з метою перевірити її обґрунтованість (щодо подібного мотивування див. «Секвієра проти Португалії» (*Sequeira v. Portugal*) (ухв.); «Єврофінаком проти Франції» (*Eurofinacom v. France*) (ухв.)).

223. Спосіб, у який була розпочата і провадилась секретна поліцейська операція, слід брати до уваги для встановлення того, чи заявник став жертвою пастки. Відсутність чіткої і передбачуваної процедури отримання дозволу, проведення даного слідчого заходу і контролю за ним схиляють терези до кваліфікації оскаржуваних фактів як пастки: див., наприклад, справу «Тейксейра да Кастро проти Португалії» (*Teixeira de Castro v. Portugal*, § 38), у якій Суд встановив, що втручання таємних агентів не було передбачене заходами контрольованої суддею офіційної операції з боротьби проти наркотиків; справу «Раманаускас проти Литви» (*Ramanauskas v. Lithuania*) [ВП], § 64, у якій ніщо не дозволяло сказати, з якої причини чи з якого особистого мотиву таємний агент з власної ініціативи встановив контакт із заявником, не доповідаючи про це своєму керівництву; справу «Чохонелідзе проти Грузії» (*Tchokhnelidze v. Georgia*, § 51), у якій Суд встановив, що не було офіційного дозволу та контролю за операцією під прикриттям, про яку йде мова.

224. У справі «Ванян проти Росії» (*Vanyan v. Russia*, §§ 46-47), у якій Суд встановив, що поліцейська операція була дозволена внаслідок звичайного адміністративного рішення органу, який згодом провадив її, що у цьому рішенні не було інформації про мотиви і цілі передбаченої пробної закупівлі, і що за операцією не здійснювалось жодного контролю ні з боку суду, ні іншого незалежного органу. Окрім цього, техніка «пробної закупівлі», яку застосовують російські правоохоронні органи, була ретельно досліджена в рішенні у справі «Веслов і інші проти Росії» (*Veslov and Others v. Russia*, § 127), у якому Суд постановив, що дана процедура була недосконалою, спричинила протиправні дії поліції щодо заявників і зашкодила справедливості порушеного проти них кримінального провадження. Суд також вирішив, що національні суди теж не здійснили належної перевірки засобів захисту, які заявники виводили із обставин влаштування пастки, і, зокрема, що вони не проаналізували ні мотиви пробної закупівлі, ні поведінку поліції та її інформаторів щодо заявників.

с. Контроль з боку суду за засобами захисту, що ґрунтуються на факті провокації

225. У справах, що стосуються пасток, стаття 6 Конвенції може бути дотримана тільки тоді, коли під час судового розгляду заявник міг з користю для себе посилатись на факт провокації, наприклад, шляхом висловлення заперечень або у інший спосіб. Отже, недостатньо, аби було дотримано загальних гарантій, таких як рівність сторін або права захисту («Раманаускас проти Литви» (*Ramanauskas v. Lithuania*) [ВП], § 69). У подібних випадках Суд вирішував, що доведення відсутності провокації лежить на стороні обвинувачення за умови, що твердження обвинуваченого не позбавлені правдоподібності.

226. Якщо певні ознаки вказують на наявність провокації і підтверджують її, то судові органи мають перевірити факти справи і вжити заходів, необхідних для встановлення істини, аби визначити, чи дійсно мала місце провокація. У випадку її наявності вони мають вжити дій, відповідних до Конвенції (*там само*, § 70). Лише той факт, що заявник визнав себе винним у пред'явленому обвинуваченні, не звільняє суд, котрий розглядає справу, від обов'язку перевірити повідомлення про провокацію (*там само*, § 72).

227. У таких випадках Суд перевіряє, чи апіорі обґрунтована скарга на провокацію є відповідно до внутрішнього права реальним засобом захисту, чи допомагає вона визнати докази неприйнятними або спричинити подібні наслідки («Баннікова проти Росії» (*Bannikova v. Russia*), § 54). Хоча саме державні органи повинні визначати, якої процедури слід дотримуватись у випадку повідомлення про провокацію, проте Суд вимагає, щоб така процедура була змагальною, ретельною, повною і давала відповідь на питання щодо провокації (*там само*, § 57). Окрім того, у тому випадку, коли слідчі органи відмовляються розкривати інформацію, Суд надає особливої ваги дотриманню принципів змагальності і рівності сторін (*там само*, § 58).

228. Якщо обвинувачений стверджує, що його спровокували на скоєння правопорушення, то суди, котрі розглядають кримінальну справу, повинні уважно вивчити матеріали справи, оскільки для того, щоб судовий розгляд був справедливим у розумінні статті 6 § 1 Конвенції, усі докази, отримані внаслідок поліцейської провокації, повинні бути відхилені. Тим більше, якщо така поліцейська операція провадилась за відсутності правової бази і достатніх гарантій (*Ramanauskas проти Литви* [ВП], § 60). У такій системі судовий розгляд скарги на підбурювання є єдиним ефективним засобом перевірки обґрунтованості причин негласного заходу та з'ясування того, чи діяли агенти під час цих операцій «в основному пасивним чином» («Лагутін та інші проти Росії» (*Lagutin and Others v. Russia*), § 119). Також необхідно, щоб рішення національних судів, які відхиляли скаргу заявника на провокування, були достатньо обґрунтовані («Санду проти Республіки Молдова» (*Sandu v. the Republic of Moldova*), § 38; «Чохонелідзе проти Грузії» (*Tchokhonelidze v. Georgia*), § 52).

229. Якщо на підставі наявних матеріалів Суд не може дійти висновку, що проти заявника була вчинена провокація, тоді судова перевірка цього питання стає визначальною відповідно до методології оцінки Судом справи про провокацію («Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства» (*Edwards and Lewis v. the United Kingdom*) [ВП], § 46; «Алі проти Румунії» (*Ali v. Romania*), § 101; див. також справу «Худобін проти Росії» (*Khudobin v. Russia*), у якій державні органи не проаналізували відповідні фактологічні і правові чинники для того, щоб відрізнити провокацію від законних видів слідчої діяльності; справу «В. проти Фінляндії» (*V. v. Finland*), у якій заявник не міг скористатись фактом провокації як засобом захисту).

d. Методологія оцінювання Судом випадків провокації вчинення злочину

230. Під час застосування матеріального і процесуального критеріїв на провокування Суд повинен спочатку переконатися в тому, що ситуація, яка розглядається, підпадає *prima facie* під категорію «випадків провокування». Якщо Суд переконується в тому, що скарга заявника

підлягає розгляду в рамках категорії "випадків підбурювання", спершу він приступає до оцінювання матеріального критерію на провокацію. Якщо відповідно до матеріального критерію на підбурювання на підставі наявної інформації Суд міг би визнати з достатнім рівнем впевненості, що національні органи розслідували діяльність заявника, по суті, пасивно і не підбурювали його або до її вчинення злочину, що, як правило, є достатнім для того, щоб Суд дійшов висновку, що наступне використання в кримінальному провадженні проти заявника доказів, отриманих за допомогою таємного заходу, не викликає питання відповідно до статті 6 § 1.

231. Проте, якщо висновки Суду відповідно до матеріального критерію є непереконливими через відсутність інформації у справі, нерозкриття або протиріччя у тлумаченнях подій сторонами, або якщо Суд визнає, на основі матеріального критерію, що заявник зазнав підбурювання всупереч статті 6 § 1, необхідно, щоб Суд приступили, як другий крок, до процесуального критерію на підбурювання. Суд пояснив, що він застосовує цей тест для того, щоб визначити, чи були вжиті необхідні заходи для розкриття національними судами обставин аргументованої заяви про підбурювання, а також для того, чи у випадку висновку про підбурювання або у справі, в якій обвинуваченню не вдалося довести, що не було підбурювання, відповідні висновки були зроблені відповідно до Конвенції. Провадження проти заявника було б позбавлене справедливості, яку вимагає стаття 6 Конвенції, якщо метою дій державних органів влади було підбурювання заявника до вчинення злочину, за який він був засуджений, а національні суди не розглянули належними чином твердження про підбурювання («Матановіч проти Хорватії» (*Matanović v. Croatia*), §§ 131-135; «Раманаускас проти Литви (№ 2)» (*Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)*), § 62; «Вірджіл Дан Василе проти Румунії» (*Virgil Dan Vasile v. Romania*), §§ 47-50).

7. Принцип безпосередності

232. Суд постановив, що важливим елементом справедливого кримінального провадження також є можливість обвинуваченого провести очну ставку зі свідком за присутності судді, який остаточно вирішує справу. Такий принцип безпосередності є важливою гарантією у кримінальному провадженні, в якому зауваження, зроблені судом про поведінку та надійність свідка, можуть мати важливі наслідки для обвинуваченого. Тому, як правило, зміна складу суду першої інстанції після заслуховування важливого свідка повинна призводити до повторного допиту цього свідка («П.К. проти Фінляндії» (*P.K. v. Finland*) (ухв.)).

233. Проте принцип безпосередності не може розглядатися як заборона будь-якої зміни у складі суду під час розгляду справи. Можуть виникати дуже чіткі адміністративні або процедурні фактори, які унеможливають продовження участі судді у справі. Суд зазначив, що можуть бути вжиті заходи для забезпечення того, щоб судді, які продовжують розглядати справу, належним чином розуміли докази та аргументи, наприклад, за допомогою доступних стенограм, якщо надійність свідка, про якого йде мова, не ставиться під сумнів, або за допомогою організації повторного дослідження відповідних аргументів чи допиту важливих свідків новоствореним судом («Кутіан проти Румунії» (*Cutean v. Romania*), § 61).

234. У справі «П.К. проти Фінляндії» (*P.K. v. Finland*), Суд не вважав, що невиконання принципу безпосередності може саме по собі призводити до порушення права на справедливий судовий розгляд. Суд взяв до уваги той факт, що, незважаючи на те, що головуючий суддя змінився, троє непрофесійних суддів залишалися незмінними протягом усього провадження. Він також зауважив, що надійність відповідного свідка не була оскаржена на жодному етапі, а також у справі не було жодної вказівки, яка б обґрунтовувала сумніви щодо її надійності. За цих обставин той факт, що новий головуючий суддя мав у своєму розпорядженні протокол засідання, під час якого було заслухано свідка, значною мірою компенсував відсутність безпосередності провадження. Суд також зазначив, що засудження заявника не було засноване виключно на показаннях відповідного свідка, а також те, що не було свідчень того, що головуючий суддя був

змінений для того, щоб вплинути на результат справи або з будь-яким іншим неналежним мотивом. Подібні міркування навели Суд на висновок про відсутність порушення статті 6 §1 у справі «Гравіано проти Італії» (*Graviano v. Italy*, §§ 39-40) і «Скаро проти Хорватії» (*Škaro v. Croatia*, §§ 22-31).

235. І навпаки, у справі «Кутіан проти Румунії» (*Cutean v. Romania*, §§ 60-73) Суд визнав порушення статті 6, коли жоден з суддів з початкового складу, які заслухали заявника і жоден із свідків на першому рівні юрисдикції не залишилися для продовження розгляду справи. Він також зазначив, що твердження заявника та свідків склали відповідні докази для його засудження, які суддя не заслухав безпосередньо. За цих обставин Суд постановив, що наявність стенограм тверджень не може компенсувати відсутність безпосередності у провадженні (також «Берару проти Румунії» (*Beraru v. Romania*), § 66).

236. У справі «Церовшек і Божичник проти Словенії» (*Cerovšek and Božičnik v. Slovenia*, §§ 37-48) Суд визнав порушення статті 6, оскільки підстави для вироків проти заявників, тобто їх засудження та покарання, не були наведені одним суддею, який оголосив їх, але іншими суддями, які не брали участі в судовому розгляді (див. також «Сванідзе проти Грузії» (*Svanidze v. Georgia*), §§ 34-38, про заміну судді першої інстанції заступником судді, який не брав участі в розгляді доказів).

237. Питання, пов'язане з принципом безпосередності, може також виникнути, коли апеляційний суд скасовує рішення нижчого суду, який виправдовує заявника за кримінальними обвинуваченнями без нового розгляду доказів, в тому числі заслуховування свідків («Гану проти Румунії» (*Hanu v. Romania*), § 40; «Лазу проти Республіки Молдова» (*Lazu v. the Republic of Moldova*), § 43). Так само принцип безпосередності є актуальним у разі зміни складу суду, що розглядає справу, коли справа передається для повторного розгляду іншому судді. Ба більше, в такій ситуації доречні принципи практики Суду, що стосуються права допитувати свідків обвинувачення («Фамуляк проти України» (*Famulyak v. Ukraine*) (ухв.), §§ 36-38).⁶

8. Правова визначеність і суперечлива судова практика

238. Принцип правової визначеності вимагає від національних органів влади поваги до обов'язкового характеру остаточного судового рішення. Захист від дублювання кримінального провадження є однією з конкретних гарантій, пов'язаних із загальною гарантією справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні згідно зі статтею 6 («Братякін проти Росії» (*Bratyakin v. Russia*) (ухв.)).

239. Проте вимоги правової визначеності не є абсолютними. У кримінальних справах вони повинні оцінюватися з урахуванням, наприклад, статті 4 § 2 Протоколу № 7, який чітко дозволяє державі відновлювати справу у зв'язку з появою нововиявлених обставин або якщо виявлено суттєві недоліки у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи. Однак, дотримання вимог статті 4 Протоколу № 7 саме по собі не є достатнім для встановлення дотримання вимог справедливого судового розгляду відповідно до статті 6 («Нікітін проти Росії» (*Nikitin v. Russia*), § 56).

240. Деякі особливі обставини справи можуть свідчити про те, що ця процедура була використана у такий спосіб, який порушив саму сутність справедливого судового розгляду. Зокрема, Суд повинен встановити, чи використали органи влади своє право на здійснення перегляду задля досягнення, як це максимально можливо, справедливого балансу між інтересами особи та необхідністю забезпечення ефективності системи кримінального правосуддя (*там само*, § 57).

---

6. Див. розділ «Право допитувати свідків».

241. Принцип правової визначеності також гарантує певну стабільність у правових ситуаціях і сприяє довірі суспільства до судів. З іншого боку, збереження суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, що може зменшити довіру суспільства до судової системи, в той час як така довіра, безперечно, є однією з найважливіших складових існування держави, заснованій на верховенстві права. Однак вимоги правової визначеності та захист законної довіри громадськості не обумовлюють набуте право на узгодженість прецедентного права та розвиток прецедентного права, сам по собі, не суперечить належному здійсненню правосуддя, оскільки нездатність підтримувати динамічний та еволюційний підхід може зашкодити реформам або вдосконаленню («Борг проти Мальти» (*Borg v. Malta*), § 107).

242. У своєму оцінюванні того, чи суперечливі рішення національних верховних судів порушували вимоги справедливого судового розгляду, закріплені у статті 6§1, Суд застосовує тест, розроблений у цивільних справах («Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey*) [ВП], § 53), який полягає у встановленні того, чи існують "глибокі і давні відмінності" у прецедентному праві Верховного суду, чи передбачає національне законодавство засоби для подолання цих невідповідностей, чи були застосовані такі засоби, і, якщо доречно, який вони мали вплив («Борг проти Мальти» (*Borg v. Malta*), § 108).

9. Розголошення матеріалів справи до судового переслідування

243. Суд постановив, що негативна кампанія в пресі може мати негативний вплив на справедливість судового розгляду впливаючи на громадську думку і, отже, на присяжних, які мають висловлюватись щодо вини обвинуваченого («Акай проти Туреччини» (*Akay v. Turkey*) (ухв.); «Краксі проти Італії (№ 1)» (*Craxi v. Italy (no. 1)*), § 98, «Беггс проти Сполученого Королівства» (*Beggs v. the United Kingdom*) (ухв.), § 123). Таким чином, негативна кампанія в пресі має ризик впливу на неупередженість суду відповідно до статті 6 § 1, а також на презумпцію невинуватості, закріплену в статті 6 § 2 («Нінн-Хансен проти Данії» (*Ninn-Hansen v. Denmark*) (ухв.); «Ангелов проти Болгарії» (*Anguelov v. Bulgaria*) (ухв.)).⁷

244. У той же час, висвітлення в пресі поточних подій є здійсненням свободи вираження поглядів, гарантованої статтею 10 Конвенції («Бедат проти Швейцарії» (*Bédât v. Switzerland*) [ВП], § 51). Якщо існує негативна кампанія в пресі, яка супроводжує судовий розгляд, вирішальним є не суб'єктивні переживання обвинуваченого щодо відсутності у суді упередженого ставлення, яке вимагається від судів першої інстанції, хоча це й є зрозумілим, але те, чи за особливих обставин справи його або її побоювання можливо вважати об'єктивно виправданими («Влох проти Польщі» (*Włoch v. Poland*) (ухв.); «Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*) (ухв.); «Прібке проти Італії» (*Priebke v. Italy*) (ухв.); «Буткевічус проти Литви» (*Butkevičius v. Lithuania*) (ухв.); «Г.С.П. проти Румунії» (*G.C.P. v. Romania*), § 46; «Мустафа (Абу Хамза) проти Сполученого Королівства» (*Mustafa (Abu Hamza) v. the United Kingdom*) (ухв.), §§ 37-40).

245. Деякі з факторів, визначених у прецедентному праві як важливі для оцінки Судом впливу такої кампанії на справедливість судового розгляду, містять: час, що минув між кампанією в пресі та початком судового розгляду, і зокрема визначення складу суду першої інстанції; чи можливо приписати оскаржені публікації органам влади або чи були вони поінформовані про них; і чи впливали публікації на суддів або присяжних і тим самим надавали упередженості результату провадження («Беггс проти Сполученого Королівства» (*Beggs v. the United Kingdom*) (ухв.), § 124; «Абдулла Алі проти Сполученого Королівства» (*Abdulla Ali v. the United Kingdom*), §§ 87-91; «Паулікас проти Литви» (*Paulikas v. Lithuania*), § 59).

246. Крім того, у контексті судового розгляду судом присяжних, зміст будь-яких вказівок, наданих присяжним, також слід брати до уваги («Беггс проти Сполученого Королівства» (*Beggs*

---

7. Див. розділ «Негативна кампанія у ЗМІ».

v. the United Kingdom) (ухв.), § 124). Національні суди, які повністю складаються з професійних суддів, зазвичай, на відміну від присяжних, мають відповідний досвід і підготовку, які дозволяють їм протистояти будь-якому зовнішньому впливу («Краксі проти Італії (№ 1)» (*Craxi v. Italy (no. 1)*), § 104; «Міркеа проти Румунії» (*Mircea v. Romania*), § 75).

10. Переговори між сторонами щодо укладання угоди про визнання винуватості

247. Суд зазначив, що загальною рисою європейських кримінально-правових систем може вважатися те, що обвинувачений отримує менше обвинувачення або зменшений вирок в обмін на визнання провини або заяву *nolo contendere* до початку судового розгляду, або за значну співпрацю з органами розслідування («Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (*Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia*), § 90). Тому не може бути нічого неправомірного в процесі обвинувачення або переговорів щодо визнання винуватості (*там само*), або в тиску на особу для визнання досудового вирішення справи тим, що він або вона повинні постати перед судом («Девеєр проти Бельгії» (*Deweer v. Belgium*), § 51). На думку Суду переговори між сторонами про укладання угоди про визнання вини, окрім надання важливих переваг швидкого розгляду кримінальних справ і пом'якшення навантаження на суди, прокурорів і адвокатів, також, при правильному їх застосуванні, можуть стати успішним інструментом у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, і можуть сприяти зниженню кількості призначених покарань і, як наслідок, кількості ув'язнених («Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (*Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia*), § 90).

248. Суд також зазначив, що наслідком угоди про визнання вини є те, що кримінальне провадження проти обвинуваченого здійснюється за допомогою спрощеної форми судового розгляду, яка, по суті, містить відмову від ряду процесуальних прав («Навальний та Офіцеров проти Росії» (*Navalnyy and Ofitserov v. Russia*), § 100). Це саме по собі не може бути проблемою, оскільки ні текст, ні дух статті 6 не перешкоджають особі добровільно відмовитися від цих гарантій.⁸ Таким чином, за аналогією з принципами, які стосуються дійсності таких відмов, Суд встановив, що згода особи на укладення угоди про визнання вини повинна супроводжуватися наступними умовами: (а) угода повинна була бути прийнята особою при повному розумінні фактів справи та правових наслідків та дійсно на добровільній основі; і (b) зміст угоди і справедливість того, яким чином її було досягнуто між сторонами, повинні були бути предметом достатнього судового розгляду («Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (*Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia*), §§ 91-92)

В. Публічність провадження

---

8. Див. розділ «Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінально-процесуальному аспекті».

Стаття 6 § 1 Конвенції

«1. Кожен має право на ... публічний розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.»

Ключові слова у HUDOC

Публічний розгляд справи (6-1); Дебати сторін (6-1); Недопущення преси (6-1); Недопущення громадськості (6-1)

Необхідність в демократичному суспільстві (6-1); Захист моралі (6-1); Захист громадського порядку (6-1); Національна безпека (6-1); Захист неповнолітніх (6-1); Захист приватного життя сторін (6-1); Міра, що є суворо необхідною (6-1); Завдання шкоди інтересам правосуддя (6-1)

Публічне рішення (6-1)

1. Принцип публічності

249. Публічність провадження захищає підсудного від таємного правосуддя, на яке не поширюється контроль громадськості; вона є також одним із засобів, який допомагає зберегти довіру до судів. Завдяки прозорості, яку вона надає відправленню правосуддя, публічність дозволяє втілювати мету статті 6 § 1 – справедливий судовий розгляд, гарантованість якого є одним із принципів кожного демократичного, у розумінні Конвенції, суспільства («Ріпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*), § 27; «Крестовський проти Росії» (*Krestovskiy v. Russia*), § 24; «Саттер проти Швейцарії» (*Sutter v. Switzerland*), § 26).

250. Із принципу публічності провадження в судових органах випливають два різні аспекти: здійснення публічних судових дебатів і публічне проголошення рішень і вироків (*там само*, § 27; «Тірсе і інші проти Сан-Маріно» (*Tierce and Others v. San Marino*), § 93).

2. Право на дебати сторін і на присутність під час судового розгляду

а. Право на дебати сторін

251. Право на «публічний судовий розгляд», гарантоване статтею 6 § 1, неодмінно передбачає право на «дебати сторін» («Дорі проти Швейцарії» (*Döry v. Sweden*), § 37).

252. Водночас, обов'язок провести відкрите судове засідання не є абсолютним в усіх справах, що стосуються кримінального процесуального аспекту статті 6. З огляду на поширення поняття «кримінальне обвинувачення» на випадки, які не належать до традиційної категорії кримінального права (наприклад, адміністративні правопорушення, митні порушення і штрафи за несплату податків), а отже «кримінальні обвинувачення» мають різну вагу. У той час, як вимоги справедливого судового розгляду є найсуворішими стосовно осердя кримінального права, гарантії, надані кримінальним процесуальним аспектом статті 6, не обов'язково мають застосовуватись з усією суворістю до інших категорій справ, які хоч і підпадають під дію цього аспекту статті 6, але не мають особливо тяжкого характеру («Юссіла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], §§ 41-43).

253. Проте, відмова провести судові дебати сторін може бути обґрунтована лише у виняткових випадках («Гранде Стівенс і інші проти Італії» (*Grande Stevens and Others v. Italy*), §§ 121-122). Виняткові обставини, якими можна виправдати відсутність судових дебатів, залежать переважно від характеру питань, які вивчатиме суд, зокрема, чи вони стосуються питань фактів і права, які не можна розглянути належним чином на підставі матеріалів справи. Проведення усного судового провадження не є обов'язковим у справах, які не порушують жодних питань щодо достовірності або не викликають суперечності щодо фактів, що вимагає обговорення складових доказової бази чи змагального провадження за участю свідків, як і тоді, коли обвинувачений мав належну можливість захистити свою позицію письмово і спростувати зібрані проти нього докази. У зв'язку з цим є правомірним, аби державні органи брали до уваги вимоги ефективності і економічності («Юссіла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], §§ 41-43 і 47-48, стосовно провадження щодо штрафного нарахування податків; «Сухадолк проти Словенії» (*Suhadolc v. Slovenia*) (ухв.), стосовно спрощеного судового розгляду за порушення правил дорожнього руху «Санкаклі проти Туреччини» (*Sancaklı v. Turkey*), § 45, щодо адміністративного штрафу, накладеного на власника готелю за використання приміщення для проституції). Проте, у випадках, коли оскаржене правопорушення було розглянуто державним службовцем, судові засідання може мати важливе значення для захисту інтересів обвинуваченого, оскільки воно може перевірити достовірність висновків таких службовців («Компанія “Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o.” проти Словенії» (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia*), § 54).

254. Крім того, в деяких випадках, навіть якщо предмет справи стосується питання технічного характеру, який зазвичай може бути вирішений без судового засідання, обставини справи можуть виправдати, як питання справедливого судового розгляду, проведення судового засідання («Özmutur İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. проти Туреччини» (*Özmutur İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. v. Turkey*), § 37).

в. Присутність під час судового розгляду

255. Принцип дебатів сторін і публічного судового розгляду має особливу вагу в кримінальному провадженні, коли, загалом, обвинувачений повинен мати можливість бути присутнім під час розгляду справи у суді першої інстанції («Юссіла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], §§ 40; «Тірсе і інші проти Сан-Маріно» (*Tierce and Others v. San Marino*), § 94; *Jussila проти Фінляндії* [ВП], § 40; «Ігор Паскарі проти Республіки Молдова» (*Igor Pascari v. the Republic of Moldova*), § 27, щодо недопущення заявника у провадження, в якому була визнана його вина в дорожньо-транспортній пригоді).

256. Навряд чи обвинувачений міг би реалізувати права, які однозначно гарантує йому стаття 6 § 3 с), d) і е), а саме, «захистити себе особисто», «допитувати свідків ... або вимагати, щоб їх допитали» і «якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача», якби він не був присутній під час судового розгляду своєї справи. Обов'язок гарантувати обвинуваченому право бути присутнім у залі суду є однією з основних складових статті 6 («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], §§ 58-59; «Сейдовіч проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], §§ 81 і 84; «Арпс проти Хорватії» (*Arps v. Croatia*), § 28).

257. Крім того, право бути присутнім на слуханні дозволяє обвинуваченому перевірити правильність його або її тверджень і порівняти з показаннями потерпілих і свідків («Меденіца проти Швейцарії» (*Medenica v. Switzerland*), § 54). Національні суди повинні проявляти належне уважне ставлення задля забезпечення присутності обвинуваченого шляхом належного його або її виклику («Колоцца проти Італії» (*Colozza v. Italy*), § 32; «М.Т.Б. проти Туреччини» (*M.T.B. v. Turkey*), §§ 49-53), і вони повинні вживати заходів для запобігання його невинуватого відсутності під час слухання («Меденіца проти Швейцарії» (*Medenica v. Switzerland*), § 54).

258. Незважаючи на те, що статтю 6 § 1 неможливо тлумачити як таку, яка надає заявникові право на отримання особливої форми вручення судових документів, наприклад, зареєстрованою поштою, в інтересах здійснення правосуддя заявника необхідно повідомляти про судові слухання таким чином, щоб йому не лише стало відомо про дату, час і місце слухання, а він мав достатньо часу для підготовки його або її справи і був присутнім під час судового слухання («В'ячеслав Корчагін проти Росії» (*Vyacheslav Korchagin v. Russia*), § 65).

259. Слухання може бути проведене за відсутності обвинуваченого, якщо він або вона відмовилися від права бути присутнім на слуханні. Така відмова може бути очевидною або передбачуваною з поведінки, наприклад, коли він або вона намагається ухилитися від судового розгляду («Лена Атанасова проти Болгарії» (*Lena Atanasova v. Bulgaria*), § 52). Проте будь-яка відмова від гарантій згідно зі статтею 6 повинна виконувати тест «проінформованої та усвідомленої» відмови, як це встановлено у прецедентному праві Суду («Сейдовіч проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], §§ 86-87)⁹.

260. Відповідно, Суд постановив, що якщо особа, обвинувачена в кримінальному правопорушенні, не була повідомлена особисто, лише через статус «втікача», який був заснований на презумпції з недостатньою фактичною основою, неможливо що підсудний відмовився від права з'явитися в суді і захищати себе. Крім того, особі, яку звинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, не слід залишати з тягарем надання доказів того, що він не намагався уникнути правосуддя, або того, що його відсутність виникла через форс мажорні обставини. Водночас національні органи влади можуть оцінити, чи обвинувачений продемонстрував достатню причину своєї відсутності або чи в матеріалах справи були докази, які підтверджували висновок, що він був відсутній з причин, які не залежали від нього (*там само*, § 87).

261. Суд також постановив, що неможливість проведення судового розгляду справи у випадку неявки сторони може паралізувати проведення кримінального провадження, оскільки це може призвести, наприклад, до знищення доказів, закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або судової помилки («Колоцца проти Італії» (*Colozza v. Italy*), § 29). Таким чином, проведення судового засідання за відсутності обвинуваченого саме по собі не суперечить статті 6. Проте, коли національне законодавство дозволяє проведення судового розгляду незважаючи на відсутність особи, якій пред'явлено «обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення», яка має статус заявника, то така особа, як тільки вона дізналася про кримінальне провадження, повинна мати можливість домогтися від суду, який розглядав її справу, щоб він знову повернувся до її розгляду («Санадер проти Хорватії» (*Sanader v. Croatia*), §§ 77- 78).

262. Незважаючи на те, що провадження, які проводяться за відсутності обвинуваченого, самі по собі не є несумісними зі статтею 6 Конвенції, відмова в правосудді відбувається тоді, коли особа, засуджена *in absentia*, не може згодом отримати від суду, який розглядав її справу, повторний розгляд по суті обвинувачення, як стосовно права, так і факту, у разі якщо не було встановлено, що він відмовився від свого права постати перед судом і захищати себе, або те, що він мав намір уникнути суду («Сейдовіч проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], § 82). Це пояснюється тим, що обов'язок гарантувати право обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення бути присутнім у залі суду - або під час початкового розгляду, або під час повторного судового розгляду – є однією з основних вимог статті 6 («Стойчков проти Болгарії» (*Stoichkov v. Bulgaria*), § 56).

263. У справі «Санадер проти Хорватії» (*Sanader v. Croatia*, §§ 87-88) Суд постановив, що вимога того, що особа, засуджена *in absentia*, якій не було відомо про переслідування в судовому порядку і висунуте проти нього обвинувачення, або намагалася уникнути судового розгляду чи

---

9. Див. розділ «Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінально-процесуальному аспекті».

однозначно відмовилася від права постати перед судом, повинна була з'явитися перед національними органами влади і надати адресу проживання під час кримінального провадження для того, щоб мати можливість вимагати повторного розгляду, була непропорційною. Особливо це відбувалося тому, що, відразу ж як підсудний потрапив би під юрисдикцією національних органів влади, він був би позбавлений волі на підставі засудження *in absentia*. У зв'язку з цим Суд наголосив, що не може постати питання обов'язку обвинуваченого здатися під варту для того, щоб забезпечити право на повторний судовий розгляд за умов, які відповідають вимогам статті 6 Конвенції. Проте він пояснив, що це не ставить під сумнів те, що під час нового провадження присутність заявника на судовому засіданні повинна бути забезпечена шляхом видачі наказу про його повернення під варту або застосування інших заходів, передбачених відповідним національним законодавством. Такі заходи, якщо вони є застосовними, повинні мати іншу правову основу - обґрунтовану підозру заявника у вчиненні злочину і наявність «відповідних і достатніх підстав» для його тримання під вартою.

264. Наприкінці, питання стосовно вимоги присутності на слуханні виникає тоді, коли обвинуваченому заборонено брати участь у його судовому розгляді на підставі його неналежної поведінки («Ідалов проти Росії» (*Idalov v. Russia*) [ВП], § 175; «Маргуш проти Хорватії» (*Marguš v. Croatia*) [ВП], § 90, «Ананьев проти Росії» (*Ananyev v. Russia*), § 43).

265. У цьому контексті Суд постановив, що для належного здійснення правосуддя важливим є дотримання гідності, порядку та пристойності у залі суду як ознаки судового розгляду. Непристойне нехтування з боку підсудного елементарних стандартів належної поведінки не може і не повинно допускатися. Однак, коли поведінка заявника може бути такою, що за своєю природою виправдовує його видалення з залу суду та продовження судового розгляду його справи за його відсутності, головуючий суддя зобов'язаний встановити, що заявник міг би обґрунтовано передбачити, подальші наслідки своєї такої поведінки ще до ухвалення рішення про видалення його з залу судового засідання (Ідалов проти Росії [ВП], §§ 176-177). Більше того, належний судовий розгляд полягає в тому, чи був адвокат заявника в змозі реалізувати права на захист у відсутності заявника («Маргуш проти Хорватії» (*Marguš v. Croatia*) [ВП], § 90) і чи було розглянуто питання відсутності обвинуваченого у залі суду та, у разі необхідності, виправлено в апеляційному провадженні («Ідалов проти Росії» (*Idalov v. Russia*) [ВП], § 179).

с. Присутність під час розгляду апеляції

266. Із принципу публічності судових дебатів впливає право обвинуваченого бути вислуханим особисто у апеляційному суді. З цієї точки зору, принцип публічності судових дебатів має на меті забезпечити обвинуваченому права на захист («Тірсе і інші проти Сан-Маріно» (*Tierce and Others v. San Marino*), § 95). Таким чином, коли обвинувачений надає обґрунтування його або її відсутності під час розгляду справи в апеляційній інстанції, національні суди повинні розглянути це обґрунтування і навести достатні підстави для свого рішення («Енрі Рівер та інші проти Франції» (*Henri Rivière and Others v. France*), § 33).

267. Проте, особиста присутність підсудного під час провадження в суді апеляційної інстанції не має такого ж вирішального значення, як в суді першої інстанції. Умови застосування статті 6 Конвенції стосовно провадження в суді апеляційної інстанції залежать від особливостей певного провадження; слід взяти до уваги загалом проведений судовий процес у національній правовій системі, а також роль, яку відіграє у ньому суд апеляційної інстанції («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 60).

268. Процедура прийняття апеляційної скарги до провадження, або ж присвячена виключно питанням права, а не фактів, може відповідати вимогам статті 6, навіть якщо апеляційний або касаційний суд не надали заявнику можливості особисто висловитись у такому суді, за умови, що в суді першої інстанції засідання відбувалось публічно («Моннелл і Морріс проти

Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), § 58, стосовно питання про прийняття апеляційної скарги; «Саттер проти Швейцарії» (*Sutter v. Switzerland*), § 30, стосовно касаційного оскарження).

269. Навіть у випадку, коли апеляційний суд має повну юрисдикцію щодо розгляду справи з точки зору правових та фактичних обставин, стаття 6 Конвенції не завжди передбачає проведення відкритого засідання і тим більше право на особисту участь в ньому («Фейде проти Швеції» (*Fejde v. Sweden*), § 31). У даному питанні слід взяти до уваги особливості певного провадження і спосіб, у який було представлено і забезпечено інтереси сторони захисту в апеляційному суді, з огляду, зокрема, на питання, які вона мала вирішувати («Селівяк проти Польщі» (*Seliwiak v. Poland*), § 54; «Сібгатулін проти Росії» (*Sibgatullin v. Russia*), § 36).

270. Натомість, якщо суд апеляційної інстанції має розглядати справу і з питань фактів, і з питань права, і на цій підставі здійснити загальну оцінку вини або невинуватості, то він не може постановляти рішення без безпосередньої оцінки складових доказової бази, наданої особисто підсудним, котрий бажає довести, що не вчиняв діяння, котре може становити кримінально каране діяння («Дондаріні проти Сан-Маріно» (*Dondarini v. San Marino*), § 27; «Поповічі проти Молдови» (*Popovici v. Moldova*), § 68; «Лакадена Калеро проти Іспанії» (*Lacadena Calero v. Spain*), § 38). Особливо це стосується випадків, коли апеляційний суд повинен перевірити необхідність збільшення покарання заявника («Захіровіч проти Хорватії» (*Zahirović v. Croatia*), § 57; «Хоккелінг проти Нідерландів» (*Hokkeling v. the Netherlands*), § 58).

271. Як правило, коли суд апеляційної інстанції скасовує виправдувальний вирок, ухвалений у першій інстанції, він повинен вжити позитивних заходів, аби забезпечити можливість заслухання обвинувачених («Боттен проти Норвегії» (*Botten v. Norway*) § 53; «Даніла проти Румунії» (*Dănilă v. Romania*), § 41; «Гомес Олмеда проти Іспанії» (*Gómez Olmeda v. Spain*), § 32). В якості альтернативи, суд апеляційної інстанції повинен обмежитися скасуванням виправдувального вироку суду нижчої інстанції та направленням справи на повторний розгляд («Юліус Пор Сігурборсон» (*Július Þór Sigurþórsson v. Iceland*), § 38).

272. Однак обвинувачений може відмовитися від свого права брати участь або бути заслуханим у апеляційному провадженні або явним чином, або своєю поведінкою («Кашлев проти Естонії» (*Kashlev v. Estonia*) §§ 45-46; «Ернандес Ройо проти Іспанії» (*Hernández Royo v. Spain*), § 39; «Біволару проти Румунії (№ 2)» (*Bivolaru v. Romania (no. 2)*), §§ 138-146). У кожному конкретному випадку важливо встановити, чи доклав відповідний суд усіх зусиль, яких від нього розумно можна було очікувати, аби забезпечити участь заявника у провадженні. Допит через відеозв'язок може бути заходом, що забезпечує ефективну участь у провадженні (*там само*, §§ 138-139, 144-145).

273. Практика Суду з цього питання, здається, розмежовує дві ситуації: з одного боку, коли суд апеляційної інстанції, який скасував виправдувальний вирок, не заслухавши самостійно усних доказів, на яких базувався виправдувальний вирок, не тільки мав юрисдикцію щодо розгляду фактичних та правових аспектів, але й фактично вчинив повторну оцінку фактів; і, з іншого боку, ситуації, коли суд апеляційної інстанції не погодився лише з судом нижчої інстанції щодо тлумачення закону та/або його застосування до встановлених фактів, навіть якщо він також мав юрисдикцію щодо фактичних аспектів. Наприклад, у справі «Ігуал Колл проти Іспанії» (*Igual Coll v. Spain*, § 36), Суд вважає, що суд апеляційної інстанції не лише надав інше правове тлумачення або застосував інше законодавство до фактів, вже встановлених у першій інстанції, але й здійснив повторну оцінку фактів поза чисто юридичними міркуваннями (див. також «Спіну проти Румунії» (*Spînu v. Romania*), §§ 55-59; «Андреєску проти Румунії» (*Andreescu v. Romania*), §§ 65-70; «Алменара Алварес проти Іспанії» (*Almenara Alvarez v. Spain*)). Аналогічно, у справі «Маркос Баррірос проти Іспанії» (*Marcos Barrios v. Spain*), §§ 40-41) Суд постановив, що суд апеляційної інстанції висловився з питання фактичних обставин, а саме щодо достовірності свідка, тим самим змінивши факти, встановлені в першій інстанції, та прийнявши нову позицію щодо фактів, які

були вирішальними для визначення винуватості заявника (див. також «Гарсія Ернандес проти Іспанії» (*García Hernández v. Spain*), §§ 33-34).

274. Навпаки, у справі «Басо Гонсалес проти Іспанії» (*Bazo González v. Spain*) Суд встановив, що порушення статті 6 § 1 не відбулося на тій підставі, що аспекти, які суд апеляційної інстанції був закликаний аналізувати з метою засудження заявника, мали переважно юридичний характер, і в його рішенні прямо було зазначено, що в його завдання не входить проведення нової оцінку доказів; скоріше, він лише прийняв правове тлумачення, яке відрізняється від тлумачення суду нижчої інстанції.

275. Однак, як пояснив Суд у справі «Сууріпа проти Фінляндії» (*Suuripää v. Finland*, § 44), слід враховувати, що факти і правове тлумачення можуть переплітатися в такій мірі, що їх важко відокремити один від одного.

3. Винятки з принципу публічності

276. Судовий розгляд відповідає вимозі публічності, якщо громадськість може отримати інформацію про дату і місце, і якщо це місце є легкодоступним для громадськості («Ріпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*), § 29).

277. Обов'язок публічності судових дебатів має винятки. Це впливає з тексту самої статті 6 § 1, котра зазначає, що «преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини ... якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Закрите судове засідання, протягом усього розгляду чи частини, має бути суворо зумовлене обставинами справи («Велке і Бялек проти Польщі» (*Welke and Biatek v. Poland*), § 74; «Мартіні проти Франції» (*Martinie v. France*) [ВП], § 40).

278. Якщо мають застосовуватись один чи кілька винятків, тоді судові органи мають не зобов'язання, а право провадити закрите судове засідання, якщо вважають таке обмеження виправданим («Тоева проти Болгарії» (*Toeva v. Bulgaria*) (ухв.)).

279. Незважаючи на те, що у кримінальному судочинстві публічність є цілком очікуваною, іноді, з огляду на статтю 6, може бути необхідно обмежити прозорість і публічність провадження, наприклад, для захисту свідка або його приватного життя, або ж для сприяння вільному обміну інформацією і думками в інтересах правосуддя («Б. і П. проти Сполученого Королівства» (*B. and P. v. the United Kingdom*), § 37).

280. У кримінальному провадженні проблеми безпеки трапляються часто, але справи, у яких вони виправдовують заборону присутності громадськості під час судового розгляду, скоріше рідкісні («Ріпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*), § 34). Заходи безпеки мають бути суворо регламентовані відповідно до принципу необхідності. Судові органи повинні передбачити усі можливі рішення, які гарантували б спокій і безпеку в приміщенні суду, і мають обирати скоріше менш, ніж більш суворий захід, якщо він дозволяє досягти тієї ж мети («Крестовський проти Росії» (*Krestovskiy v. Russia*), § 29).

281. Міркування громадського порядку і проблеми безпеки можуть виправдати видалення громадськості у провадженнях, порушених проти засуджених ув'язнених осіб за порушення тюремної дисципліни («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 87).

282. Проведення судового процесу всередині тюрми у рамках загально-кримінального провадження не обов'язково спричиняє недостатню публічність. Водночас, аби усунути перешкоди для організації судового розгляду поза звичайним приміщенням суду, держава зобов'язана вжити компенсаторних заходів, щоб гарантувати належну поінформованість

громадськості і ЗМІ про місце проведення судових засідань і організувати належним чином доступ до нього («Ріпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*), §§ 28-29).

283. Сама тільки наявність засекреченої інформації у матеріалах справи не завжди означає, що судовий розгляд має бути закритим, без забезпечення рівноваги між прозорістю і міркуваннями національної безпеки. Перш ніж закрити судовий розгляд кримінальної справи для громадськості, суддя має однозначно дійти висновку, що цей захід необхідний для захисту вищих інтересів держави, і обмежити конфіденційність лише наскільки це необхідно для захисту цього інтересу («Белашев проти Росії» (*Belashev v. Russia*), § 83; «Велке і Бялек проти Польщі» (*Welke and Biatek v. Poland*), § 77).

284. Наприкінці, ухвалюючи рішення про здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні національні суди зобов'язані надавати достатнє обґрунтування для свого рішення, яке б демонструвало, що закриті судові засідання є суворо необхідним у значенні статті 6 § 1 («Чаушев та інші проти Росії» (*Chaushev and Others v. Russia*), § 24).

4. Публічне проголошення вироків

285. Суд не вбачає потреби робити дослівне тлумачення вислову «проголошується публічно» («Саттер проти Швейцарії» (*Sutter v. Switzerland*), § 33; «Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 91).

286. Незважаючи на звичай обов'язкового зачитування вироку вголос під час публічного судового засідання, інші способи публічного проголошення судового рішення теж можуть бути сумісними зі статтею 6 § 1. В принципі, слід брати до уваги форму надання «рішенню» публічності, передбачену внутрішнім правом даної держави, з огляду на особливості конкретного провадження і на мету статті 6 у цьому питанні – дозволити громадськості контролювати судову владу задля забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Здійснюючи таку оцінку, необхідно брати до уваги провадження в цілому (справа «Велке і Бялек проти Польщі» (*Welke and Biatek v. Poland*), § 83, у якій було вирішено, що обмеження публічного проголошення повного тексту судових рішень, постановлених внаслідок закритих проваджень, не суперечило статті 6). Таким чином, надання рішення в реєстрі суду та публікація в офіційних збірниках може задовольнити вимогу публічного проголошення («Саттер проти Швейцарії» (*Sutter v. Switzerland*), § 34).

287. Проте повне приховування усього судового рішення не може бути виправданим. Правомірні міркування безпеки можуть бути дотримані за допомогою певних прийомів, наприклад, засекречення тільки тих частин рішення, оприлюднення яких може зашкодити національній безпеці або безпеці інших осіб («Раза проти Болгарії» (*Raza v. Bulgaria*), § 53; «Фазлійські проти Болгарії» (*Fazliyski v. Bulgaria*), §§ 67-68).

288. Право на відкрите судові провадження та право на публічне проголошення судового рішення є двома окремими правами, передбаченими статтею 6. Той факт, що одне з цих прав не порушене, сам по собі не означає, що інше право не може бути порушене. Іншими словами, публічне проголошення вироку не здатне виправити необґрунтоване здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні («Артьомов проти Росії» (*Artemov v. Russia*), § 109).

С. Розумний строк

Стаття 6 § 1 Конвенції

«1. Кожен має право на ... розгляд його справи упродовж розумного строку ... судом, ... який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення....»

Ключові слова у HUDOC

Розумний строк (6-1)

1. Визначення тривалості провадження

289. Стаття 6 § 1, котра надає кожній особі право на розгляд справи упродовж розумного строку, у кримінально-процесуальній сфері має на меті забезпечити, аби обвинувачений не залишався занадто довгий час під тягарем обвинувачення, обґрунтованість якого має бути доведена («Вемхофф проти Німеччини» (*Wemhoff v. Germany*), § 18; «Карт проти Туреччини» (*Kart v. Turkey*) [ВП], § 68).

а. Початок відліку строку

290. Строк, який треба брати до уваги, починається з дня, коли особі було пред'явлене обвинувачення («Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), § 18).

291. «Розумний строк» може починатись від дати, що мала місце до передання справи до суду («Девеєр проти Бельгії» (*Deweer v. Belgium*, § 42), наприклад, від моменту затримання («Вемхофф проти Німеччини» (*Wemhoff v. Germany*), § 19), складення обвинувального акту («Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), § 18), початку досудового слідства («Рінгейзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), § 110; «Шубінські проти Словенії» (*Šubinski v. Slovenia*), §§ 65-68), або допиту заявника як свідка за підозрою у вчиненні злочину («Калея проти Латвії» (*Kalēja v. Latvia*), § 40). Однак у будь-якому випадку відповідним моментом є той, коли заявнику стало відомо про обвинувачення або коли щодо нього чи неї вжили заходи в рамках кримінального розслідування чи провадження («Маміч проти Словенії (№ 2)» (*Mamič v. Slovenia (no. 2)*), § 23-24; «Ліблік та інші проти Естонії» (*Liblik and Others v. Estonia*), § 94).

292. У цьому контексті, «обвинувачення» слід розуміти в межах автономного значення статті 6 § 1 («МакФарлейн проти Ірландії» (*McFarlane v. Ireland*) [ВП], § 143).¹⁰

б. Завершення строку

293. Суд постановив, що у кримінальному провадженні період, до якого застосовується стаття 6, включає все провадження в цілому («Кьоніг проти Німеччини» (*König v. Germany*), § 98), у тому числі оскарження вироку («Делкорт проти Бельгії» (*Delcourt v. Belgium*), §§ 25-26; «Кьоніг проти Німеччини» (*König v. Germany*), § 98; «В. проти Сполученого Королівства» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], § 109). Дійсно, стаття 6 § 1 визначає як завершальний термін постановлення рішення щодо обґрунтованості обвинувачення, що може стосуватись рішення апеляційної чи касаційної інстанції, якщо вона висловлюється щодо обґрунтованості обвинувачення («Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), § 19).

294. Строк, який треба брати до уваги, триває принаймні до проголошення виправдального чи обвинувального вироку, навіть якщо він постановлений апеляційною інстанцією. Окрім того, немає жодних підстав припиняти захист особи від повільності судового провадження від моменту першого судового засідання: невиправдані перенесення засідань або надмірні

10. Див. розділ «Існування «обвинувачення»».

запізнення також можуть траплятися з вини суду, що розглядає справу («Вемхофф проти Німеччини» (*Wemhoff v. Germany*), § 18).

295. У випадку обвинувального вироку «обґрунтованість кримінального обвинувачення» не буде «встановлено», у розумінні статті 6 § 1, доти, доки покарання не буде призначене остаточно («Екле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*), § 77; «Рінгейзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), § 110; «В. проти Сполученого Королівства» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], § 109).

296. Виконання рішення або вироку будь-якого суду має вважатись невід'ємною частиною провадження у розумінні статті 6 («Ассанідзе проти Грузії» (*Assanidze v. Georgia*) [ВП], § 181). Гарантії, запроваджені статтею 6 Конвенції, були б примарними, якби внутрішня правова або адміністративна система держави-учасниці дозволяла, аби виправдальний вирок, який є остаточною і обов'язковим судовим рішенням, залишався невиконаним на шкоду виправданій особі. Кримінальне провадження є цілісним, і захист статті 6 не припиняється із постановленням виправдального вироку (*там само*, § 182). Якби державна адміністрація могла відмовитись виконувати виправдальний вирок чи знехтувати ним, або ж зволікала з його виконанням чи неналежно його провадила, то гарантії статті 6, якими виправданий користувався до того, під час стадії судового розгляду, стали б частково примарними (*там само*, § 183).

297. Нарешті, рішення про припинення кримінального провадження, навіть з можливістю його відновлення на більш пізньому етапі, означають, що наступний період не враховується при обчисленні тривалості кримінального провадження, якщо прийнято рішення про припинення кримінальних розслідувань, якщо особа перестає зазнавати впливу і більше не знаходиться у стані невизначеності, яку відповідна гарантія покликана обмежити («Нахманович проти Росії» (*Nakhmanovich v. Russia*), § 89). Однак особа перестає зазнавати такого впливу з моменту, коли відповідній особі повідомлено про таке рішення («Боржонов проти Росії» (*Borzhonov v. Russia*), § 38; «Нідермайер проти Німеччини» (*Niedermeier v. Germany*) (ухв.)).

2. Оцінка розумності строку

а. Принципи

298. Розумний характер тривалості провадження визначається відповідно до обставин справи, що вимагає оцінки в цілому («Боддаер проти Бельгії» (*Boddaert v. Belgium*), § 36). Хоча окремі стадії провадження можуть провадитись з прийнятною тривалістю, проте загальна тривалість процесу може, однак, перевищити «розумний строк» («Доббертін проти Франції» (*Dobbertin v. France*), § 44).

299. Стаття 6 передбачає невідкладність судового розгляду, але водночас вона закріплює і загальніший принцип – належне відправлення правосуддя. Тому слід віднайти справедливую рівновагу між різними аспектами цієї основоположної вимоги («Боддаер проти Бельгії» (*Boddaert v. Belgium*), § 39).

б. Критерії

300. Встановлюючи, чи була тривалість кримінального провадження розумною, Суд бере до уваги, зокрема, складність справи, поведінку заявника, а також відповідних адміністративних і судових органів («Кьоніг проти Німеччини» (*König v. Germany*), § 99; «Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), § 21; «Рінгейзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), § 110; «Пелісьє і Сасі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*), [ВП], § 67; «Педерсен і Баадсгаард проти Данії» (*Pedersen and Baadsgaard v. Denmark*), § 45; «Чіарелло проти Німеччини» (*Chiarello v. Germany*), § 45; «Ліблік та інші проти Естонії» (*Liblik and Others v. Estonia*), § 91).

301. *Складність справи*: вона може залежати, наприклад, від переліку статей обвинувачення, кількості осіб, залучених до провадження, таких як обвинувачені і свідки, або ж від

міжнародного виміру даного судового процесу («Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), § 20, у якій протиправні транзакції мали відгалуження у різних країнах, що спричинило потребу залучати Інтерпол і застосовувати угоди про правову допомогу, аби провадити слідчі дії за кордоном, а також викликати 22-х осіб, декотрих з-за кордону). Справа є особливо складною, якщо підозри стосуються злочинів «білих комерційців», таких як, наприклад, широкомасштабне шахрайство, до якого залучаються численні комерційні організації, або складні транзакції з метою уникнути контролю слідчих органів, що потребує проведення складних бухгалтерських і фінансових експертиз («С.П. та інші проти Франції» (*C.P. and Others v. France*), § 30).

302. Проте навіть якщо справа є достатньо складною, Суд не може визнати «розумними» безпідставні тривалі періоди стагнації провадження («Адїлетта проти Італії» (*Adiletta v. Italy*), § 17, у якій провадження тривало тринадцять років і п'ять місяців, зокрема, між переданням справи слідчому і допитом обвинувачених і свідків сплинуло п'ять років, а між поверненням справи для додаткового розслідування і новим направленням до суду – один рік і дев'ять місяців). Крім того, хоча складність справи може виправдати певний проміжок часу, вона сама по собі може бути недостатньою для того, щоб обґрунтувати всю тривалість провадження («Рутковські та інші проти Польщі» (*Rutkowski and Others v. Poland*), § 137).

303. *Поведінка заявника*: стаття 6 не вимагає від заявника активної співпраці з судовими органами. Не можна також звинувачувати його і в тому, що він повністю скористався передбаченими внутрішнім правом засобами правового захисту. Водночас, його поведінка є об'єктивним фактом, за який держава-відповідач не може нести відповідальність, і який слід брати до уваги, аби відповісти на питання про те, чи провадження перевищило розумний строк («Екле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*), § 82, у якій заявники створювали численні приводи, наприклад, систематично подавали скарги, котрі спричинили сповільнення провадження, іноді такою мірою, що складало враження про навмисне створення перешкод; «Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., і інші проти Португалії» (*Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., and Others v. Portugal*), § 48).

304. Слід взяти до уваги також, наприклад, помітне з матеріалів справи бажання заявника сповільнити розслідування («І.А. проти Франції» (*I.A. v. France*), § 121, у якій заявник, зокрема, чекав моменту повідомлення про остаточне передання справи прокурору Республіки, перш ніж подавати клопотання про численні додаткові слідчі дії).

305. Заявник не може скаржитись на період, протягом якого він намагався переховуватися від правосуддя своєї країни. Якщо обвинувачений тікає з держави, яка сповідує принцип верховенства права, то можна припустити, що він не може скаржитись на нерозумну тривалість провадження стосовно періоду після втечі, якщо тільки він не наведе достатні причини, котрі дозволять спростувати це припущення («Вайіч проти Туреччини» (*Vayıç v. Turkey*), § 44).

306. *Поведінка відповідних державних органів*: стаття 6 § 1 зобов'язує держав-учасниць організувати свою судову систему у такий спосіб, аби суди усіх рівнів могли виконувати усі її вимоги («Абдоелла проти Нідерландів» (*Abdoella v. the Netherlands*), § 24; «Доббертін проти Франції» (*Dobbertin v. France*), § 44).

307. Хоча тимчасове блокування провадження не спричиняє відповідальність державних органів, якщо вони з належною швидкістю вживатимуть заходів, потрібних для подолання подібного виняткового становища («Міласі проти Італії» (*Milasi v. Italy*), § 18; «Баггетта проти Італії» (*Baggetta v. Italy*), § 23), проте посилення влади на перевантаженість справами і вжиття різноманітних заходів, спрямованих на нормалізацію становища, рідко мають, з точки зору Суду, вирішальну вагу («Екле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*), § 92).

308. Аналогічно, національні суди несуть відповідальність за неприсутність відповідних учасників (наприклад, свідків, співучасників та представників), внаслідок чого слід було

перенести провадження («Тичко проти Росії» (*Tychko v. Russia*), § 68). З іншого боку, національні суди не можуть бути винні у значній затримці провадження, спричиненого станом здоров'я заявника («Яіков проти Росії» (*Yaikov v. Russia*), § 76).

309. Важливість провадження для заявника також слід взяти до уваги, аби оцінити розумність тривалості провадження. Наприклад, взяття особи під варту як запобіжний захід є обставиною, яку слід взяти до уваги для визначення того, чи рішення щодо обґрунтованості обвинувачення було проголошене у розумний строк («Абдоелла проти Нідерландів» (*Abdoella v. the Netherlands*), § 24, у якій із 52 місяців, потрібних для остаточного розгляду справи, більше 21-го місяця було витрачено на те, щоб двічі передати матеріали справи до суду вищої інстанції. («Старокадомський проти Росії (№ 2)» (*Starokadomskiy v. Russia (no. 2)*), §§ 70-71). Однак сам факт того, що заявник є публічною особою і що справа привернула значну увагу ЗМІ, сам по собі не є гарантією ухвали про те, що справа заслуговує пріоритетного розгляду («Ліблік та інші проти Естонії» (*Liblik and Others v. Estonia*), § 103).

3. Приклади

а. Перевищення розумного строку

- 9 років і 7 місяців у справі, що не мала особливої складності, окрім кількості зацікавлених осіб (35), незважаючи на заходи, вжиті владою на усунення виняткової завантаженості суду, створеної внаслідок численних заворушень («Міласі проти Італії» (*Milasi v. Italy*), §§ 14-20).
- 13 років і 4 місяці внаслідок політичних проблем у регіоні і перевантаженості судів справами; спроби держави поліпшити умови роботи судів розпочались тільки через кілька років («Баггетта проти Італії» (*Baggetta v. Italy*), §§ 20-25).
- 5 років, 5 місяців і 18 днів, з них 33 місяці між проголошенням вироку і завершенням його остаточної редакції суддею, який розглядав справу, за відсутності належного дисциплінарного стягнення («Б. проти Австрії» (*B. v. Austria*), §§ 48-55).
- 5 років і 11 місяців, труднощі полягали у кількості осіб, яких було потрібно допитати, і технічній складності документів, які потрібно було вивчити у справі про шахрайство з обтяжуючими обставинами, що, однак, не могло виправдати строк проведення слідства у п'ять років і два місяці, а також численні періоди бездіяльності з вини державних органів. Тому стадія судового розгляду виглядає прийнятною, а стадія слідства не може вважатись такою, що провадилась з належною сумлінністю («Руй проти Франції» (*Rouille v. France*), § 29).
- 12 років, 7 місяців і 10 днів у справі, що не мала ані особливої складності, ані дій з боку заявника, спрямованих на затягування провадження, але між переданням справи до адміністративного суду і отриманням перших зауважень від податкової адміністрації минуло два роки і більш ніж дев'ять місяців («Клініка Mozart SARL проти Франції» (*Clinique Mozart SARL v. France*) §§ 34-36).

б. Відсутність перевищення розумного строку

- 5 років і 2 місяці, складні справи, пов'язані із шахрайством і фальшивим банкрутством, а також численні клопотання і скарги заявника, спрямовані не тільки на збільшення складу суду і відведення більшості його членів, а також на передання справи до іншого суду («Рінгейзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), § 110).
- 7 років і 4 місяці; більше семи років сплинуло від моменту пред'явлення заявнику обвинувачення, а рішення про обґрунтованість обвинувачення у вигляді обвинувального чи виправданого вироку так і не було постановлене; подібна виняткова тривалість у більшості випадків мала б вважатись такою, що перевищує

розумний строк, тим більше, що протягом 15 місяців суддя не допитав ані жодного з численних підсудних, ані свідків і не вчиняв інших дій; водночас, ця справа є особливо складною (кількість пунктів обвинувачення і залучених осіб, міжнародний вимір справи, що спричинило, зокрема, складнощі з отриманням за кордоном виконання численних судових доручень тощо) («Неймайстер проти Австрії» (*Neumeister v. Austria*), § 21).

VI. Особливі гарантії

A. Презумпція невинуватості (стаття 6 § 2)

Стаття 6 § 2 Конвенції

«2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-2) – Презумпція невинуватості (6-2) – Вина, доведена в законному порядку (6-2)

1. Обсяг статті 6 § 2

а. Кримінальне провадження

310. У пункті 2 статті 6 втілено принцип презумпції невинуватості. Він вимагає, зокрема, аби: (1) члени суду, виконуючи свої функції, не відштовхувались від наперед ствердженого уявлення, що підсудний скоїв діяння, у якому його обвинувачують; (2) тягар доведення був покладений на сторону обвинувачення, а (3) будь-які тлумачились на користь обвинуваченого («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*), § 77).

311. Розглядаючи як процесуальну гарантію в контексті самого кримінального судового розгляду, презумпція невинуватості пред'являє вимоги стосовно, крім іншого, тягара доведення («Тельфнер проти Австрії» (*Telfner v. Austria*), § 15); юридичних презумпцій факту та права («Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*), § 28; «Радіо Франції та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), § 24); привілея проти самообвинувачення («Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*), § 68); досудового розголосу інформації («Г.С.П. проти Румунії» (*G.C.P. v. Romania*), § 46); і передчасних висловів щодо вини підсудного з боку суду, що розглядає справу, або інших державних службовців («Алленет де Рібемонт» (*Alленet de Ribemont*), §§ 35-36, «Нешак проти Словаччини» (*Nešťák v. Slovakia*), § 88).

312. Стаття 6 § 2 регулює кримінальні провадження в цілому, незалежно від їх наслідків, а не лише перевірку обґрунтованості обвинувачення («Понселет проти Бельгії» (*Poncelet v. Belgium*), § 50; «Мінеллі проти Швейцарії» (*Minelli v. Switzerland*), § 30; «Гарицький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*, § 68). Отже, презумпція невинуватості застосовується до мотивувань, викладених у рішенні щодо виправдання обвинуваченого, а саме в його резолютивних положеннях, від яких не можна відмежувати такі мотивування. Такого застосування можна уникнути, якщо мотивування відображають думку про те, що обвинувачений насправді винен («Клів проти Німеччини» (*Cleve v. Germany*), § 41).

313. Однак презумпція невинуватості зазвичай не застосовується за відсутності кримінального обвинувачення проти фізичної особи, як, наприклад, стосовно вжиття заходів щодо заявника, які

передували висунуванню кримінального обвинувачення проти нього або її («Гогітідзе та інші проти Грузії» (*Gogitidze and Others v. Georgia*), §§ 125-126; «Ларраньяга Арандо та інші проти Іспанії» (*Larrañaga Arando and Others v. Spain*) (ухв.), §§ 45-46; див. про протилежне «Батіашвілі проти Грузії»* (*Batiashvili v. Georgia*), § 79, де стаття 6 § 2 застосовується, в якості виключення, до випадку передбачуваного маніпулювання доказами з метою інсинуації факту вчинення злочину до того, як обвинувачення були офіційно висунуті, і потім такі обвинувачення були висунуті проти заявника невдовзі після зазначеного маніпулювання). Презумпція невинуватості не може припиняти діяти під час апеляційного розгляду лише через те, що провадження у першій інстанції завершилось визнанням особи винною, якщо було подано апеляційну скаргу («Констас проти Греції» (*Konstas v. Greece*), § 36).

314. Якщо було належно доведено, що обвинувачений є винним у даному правопорушенні, то стаття 6 § 2 не може застосовуватись щодо тверджень, зроблених стосовно його особи і поведінки у рамках процедури постановлення вироку («Бікас проти Німеччини» (*Bikas v. Germany*), § 57), якщо тільки ці твердження не є такими, що за своїм характером і серйозністю спричиняють формулювання нового «обвинувачення» у автономному значенні, яке це поняття має у рамках Конвенції («Бомер проти Німеччини» (*Böhmer v. Germany*), § 55; «Гірінгс проти Нідерландів» (*Geerings v. the Netherlands*), § 43; «Філіпс проти Сполученого Королівства» (*Phillips v. the United Kingdom*), § 35).

315. Тим не менш, право кожного обвинуваченого вважатись невинуватим і покласти на сторону обвинувачення обов'язок доведення висунутих проти нього закидів, відноситься до загального поняття справедливого судового розгляду у розумінні статті 6 § 1, яке застосовується до процедури постановлення вироку (*там само*, §§ 39-40; «Грейсон та Барнхем проти Сполученого Королівства» (*Grayson and Barnham v. the United Kingdom*), §§ 37 і 39).

316. Основоположна норма кримінального права про те, що кримінальна відповідальність не зберігається відносно померлої особи, яка вчинила злочинні діяння, є гарантією презумпції невинуватості, закріпленої у статті 6 § 2 Конвенції. Відповідно, стаття 6 § 2 буде порушена, якщо заявник не зазнав суду і був засуджений посмертно («Магніцький та інші проти Росії» (*Magnitskiy and Others v. Russia*), § 284, з подальшими посиланнями).

в. Паралельні провадження

317. Стаття 6 § 2 може застосовуватися до судових рішень, винесених у провадженні, яке не було спрямовано проти заявника як «обвинуваченого», але, тим не менш, стосувалося і було пов'язане із кримінальним провадженням, яке одночасно триває проти нього, якщо такі провадження передбачають передчасну оцінку його провини («Бомер проти Німеччини» (*Böhmer v. Germany*), § 67; «Діамантідес проти Греції (№ 2)» (*Diamantides v. Greece (no. 2)*), § 35). Так, наприклад, презумпція невинуватості може застосовуватися стосовно судових рішень у провадження щодо екстрадиції заявника, якщо за законодавством, практикою чи фактом існував тісний зв'язок між передбачуваними твердженнями, зробленими в контексті провадження щодо екстрадиції, та кримінальним провадженням, що здійснюється проти заявника у державі, що подає запит («Ешонкулов проти Росії» (*Eshonkulov v. Russia*), §§ 74-75).

318. Ба більше, Суд вважає, що стаття 6 § 2 застосовується щодо тверджень, зроблених у паралельних кримінальних провадженнях проти співпідозрюваних осіб, які не мають обов'язкового характеру для заявника, за умови, що існує прямий зв'язок між провадженням проти заявника і цими паралельними провадженнями. Суд пояснив, що, хоча твердження, висловлені в паралельному провадженні, не є обов'язковими для заявника, вони, тим не менш, можуть завдати шкоди для провадження, що триває проти нього, так само, як і передчасне висловлення щодо вини підозрюваного з боку будь-якого іншого державного органу, який тісно пов'язаний з кримінальним провадженням у справі («Караман проти Німеччини» (*Karaman v. Germany*), § 43; «Баурас проти Литви» (*Bauras v. Lithuania*), § 52).

319. У всіх подібних паралельних провадженнях суди зобов'язані утримуватися від будь-яких висловлювань, які можуть мати шкідливий вплив на провадження, що розглядається, навіть якщо такі висловлювання не мають обов'язкової сили. У зв'язку з цим Суд постановив, що якщо характер пред'явленого обвинувачення не дозволяє суду уникнути висновків про співучасть третіх осіб в рамках окремого провадження, і ці висновки можуть вплинути на вирішення питання про правову відповідальність третіх осіб, які постануть перед судом окремо, дану ситуацію слід вважати серйозною перешкодою для виділення справи в окреме провадження. Будь-яке рішення про окремий розгляд справ, настільки тісно пов'язаних між собою з точки зору загальних обставин, має ґрунтуватися на ретельному аналізі всіх конкуруючих інтересів, та іншим обвинуваченим повинна бути надана можливість заперечувати проти виділення справи в окреме провадження («Навальний та Офіцеров проти Росії» (*Navalnyy and Ofitserov v. Russia*), § 104).

320. Суд також встановив, що стаття 6 § 2 застосовується у провадженні щодо скасування рішення про призупинення тюремного ув'язнення з випробувальним терміном, в якому було зроблено посилання на нове кримінальне провадження, яке триває проти заявника («Ель Каада проти Німеччини» (*El Kaada v. Germany*), § 37).

321. Суд також вважає, що стаття 6 § 2 застосовується стосовно тверджень, зроблених у паралельному дисциплінарному провадженні проти заявника, коли проти нього було порушено кримінальне та дисциплінарне провадження за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень та якщо дисциплінарне стягнення наводило на значні міркування про те, чи дійсно заявник вчинив ті правопорушення, в яких його обвинувачували в кримінальному провадженні («Кемаль Кошкун проти Туреччини» (*Kemal Coşkun v. Turkey*), § 44).

322. Аналогічним чином, стаття 6 § 2 є застосовною, коли проти заявника паралельно триває два кримінальні провадження. У таких випадках презумпція невинуватості перешкоджає визнанню вини за певне правопорушення поза кримінальним провадженням перед компетентним судовим органом, незалежно від процесуальних гарантій у паралельному провадженні та незважаючи на загальні міркування щодо доцільності. Таким чином, вважаючи в одному провадженні щодо певного правопорушення, що заявник вчинив інше правопорушення, яке підлягає судовому розгляду в паралельному провадженні, суперечить праву заявника вважатись невинуватим стосовно цього іншого правопорушення («Кангерс проти Латвії» (*Kangers v. Latvia*), §§ 60-61).

323. Нарешті, Суд визнав статтю 6 застосованою до парламентського слідчого провадження, яке проводилось паралельно до кримінальної провадження проти заявника. За таких обставин Суд підкреслив, що органи, відповідальні за створення та прийняття рішень у процесі парламентських розслідувань, були зобов'язані дотримуватися принципу презумпції невинуватості («Ривін проти Польщі» (*Rywin v. Poland*), § 208).

с. Наступні провадження

324. Презумпція невинуватості також стає на перешкоді тому, аби до особи, яку було виправдано, або кримінальну справу щодо якої було закрито, державні органи чи службовці ставились так, ніби вона насправді винна у правопорушеннях, у яких її обвинувачували. Без захисного засобу, якого слід дотримуватись протягом усього провадження після виправдання або закриття кримінальної справи, гарантіям статті 6 § 2 загрожував би ризик стати теоретичними і примарними. Репутація зацікавленої особи і спосіб, у який її сприймає громадськість, - це те, що лишається на кону після завершення кримінального провадження («Аллен проти Сполученого Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], § 94). Певною мірою захист, передбачений статтею 6 § 2 щодо такої ситуації, може перетинатися із захистом, передбаченим статтею 8 («G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], § 314).

325. Щоразу, коли постає питання про можливість застосування статті 6 § 2 у рамках наступного провадження, заявник повинен довести існування зв'язку між завершеним кримінальним провадженням і наступними процесуальними діями. Такий зв'язок може існувати, наприклад, коли наступне провадження вимагає вивчення наслідку кримінального провадження і, зокрема, коли відповідний суд має проаналізувати вирок, дослідити або оцінити складові доказової бази, долученої до матеріалів кримінальної справи, здійснити оцінку участі заявника у одній чи усіх подіях, які призвели до пред'явлення обвинувачення, або прокоментувати ознаки, які продовжують вказувати на можливу вину заявника («Аллен проти Сполученого Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], § 104; див. також «Мартінес Агірре та інші проти Іспанії» (*Martínez Agirre and Others v. Spain*) (ухв.), §§ 46-52, де не було встановлено зв'язку між наступним провадженням про відшкодування шкоди та попередніми кримінальними розслідуваннями).

326. Суд вже вивчав застосування статті 6 § 2 до судових рішень, постановлених після закриття кримінального провадження, стосовно, зокрема («Аллен проти Сполученого Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], § 98 з подальшими посиланнями):

- обов'язку, покладеного на колишнього обвинуваченого, сплатити судові витрати і витрати, пов'язані з проведенням слідства;
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати шкоду, заподіяну перебуванням під вартою або іншою несприятливою подією у рамках кримінального провадження, маючи на увазі, що стаття 6 § 2 не гарантує права на відшкодування шкоди, заподіяної досудовим ув'язненням, у разі звільнення обвинувачення чи виправдання; таким чином, сама відмова від відшкодування сама по собі не викликає питання з точки зору презумпції невинуватості («Чіма проти Бельгії» (*Cheema v. Belgium*), § 23);
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати витрати на захисника;
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати шкоду, заподіяну слідством або провадженням, які провадились з порушеннями або були неправомірними;
- цивільного обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому;
- відмови у задоволенні позову, поданого заявником проти страхової компанії;
- залишення чинним судового наказу віддати дитину під опіку після ухвалення прокуратурою рішення не обвинувачувати батька у жорстокому поводженні з дитиною;
- дисциплінарних питань і звільнення («Теодор проти Румунії» (*Teodor v. Romania*), §§ 42-46, щодо цивільних проваджень про звільнення);
- анулювання права заявника на соціальне житло;
- клопотання про умовне звільнення з ув'язнення («Мюллер проти Німеччини» (*Müller v. Germany*), § 35);
- провадження у справі про відновлення кримінального провадження після встановлення Судом порушення Конвенції у більш ранній справі, коли до заявників ставилися як до засуджених та залишили запис про їхню судимість за первісним вирокком («Дікл і Садак проти Туреччини» (*Dicle and Sadak v. Turkey*), §§ 61-66);
- конфіскації землі заявника, навіть якщо кримінальна справа проти нього була припинена у зв'язку із закінченням терміну давності («G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], §§ 314-318);
- обвинувачувального вироку в наступних адміністративних провадженнях (кваліфікованих як «кримінальні» в автономному значенні Конвенції) після виправдання заявника за тими самими звинуваченнями у кримінальному провадженні («Капетаніос та інші проти Греції» (*Kapetanios and Others v. Greece*), § 88);

- відхилення національними судами скарги заявника на рішення прокурора, із висновком що він винен у вчиненні правопорушень, щодо яких йому було пред'явлено обвинувачення, навіть якщо порушене проти нього кримінальне провадження було припинено у зв'язку із закінченням терміну давності («Караїн проти Румунії» (*Caraian v. Romania*), §§ 74 -77).

327. Суд також визнав статтю 6 § 2 застосованою стосовно сумнівів, висловлених щодо невинуватості заявників шляхом прийняття Закону про амністію та припинення кримінального провадження щодо заявників відповідно до цього Закону. Однак за фактами справи Суд не встановив порушення статті 6 § 2 на тій підставі, що жодне формулювання у Законі про амністію не пов'язувало самих заявників за прізвищем із описаним у ньому злочином, та що жодні інші обставини не дозволяли сумніватися у невинуватості заявників («Берес та інші проти Угорщини» (*Béres and Others v. Hungary*), §§ 27-34).

2. Упереджені висловлювання

328. Стаття 6 § 2 Конвенції має на меті перешкодити порушенню права на справедливий судовий розгляд внаслідок упереджених висловлювань, безпосередньо пов'язаних з судовим розглядом. Коли немає порушеного кримінального провадження або воно ніколи не порушувалося, то висловлювання стосовно вини іншої особи у правопорушенні або у іншій караній діяльності відносяться скоріше до захисту від дифамації, а також до права звертатись до суду задля їх спростування, що стосується права цивільного характеру і потенційно порушує питання за статтями 8 і 6 Конвенції («Золлманн проти Сполученого Королівства» (*Zollmann v. the United Kingdom*) (ухв.); «Ізмойлов та інші проти Росії» (*Ismoilov and Others v. Russia*), § 160; «Миколайова проти Словаччини» (*Mikolajová v. Slovakia*), §§ 42-48; «Ларраньяга Арандо та інші проти Іспанії» (*Larrañaga Arando and Others v. Spain*), § 40). Більше того, упереджувальні висловлювання повинні стосуватися того самого кримінального правопорушення, стосовно якого заявлена презумпція невинуватості в контексті останнього провадження (*там само*, § 48).

329. Якщо оскаржувані висловлювання зроблені приватними структурами (наприклад, газетами) і не є дослівним відтворенням (або іншим прямим цитуванням) будь-якої частини офіційної інформації, наданої владою, питання не виникає в межах статті 6 § 2, але може виникати в межах статті 8 Конвенції («Мітянін і Леонов проти Росії» (*Mityanin and Leonov v. Russia*), §§ 102 та 105).

330. Слід робити принципове розмежування між заявою про те, що когось просто підозрюють у скоєнні якогось злочину, і однозначною заявою, за відсутності остаточного вироку, що певна особа скоїла даний злочин («Ізмойлов та інші проти Росії» (*Ismoilov and Others v. Russia*), § 166; «Нешак проти Словаччини» (*Nešťák v. Slovakia*), § 89). Другий випадок порушує презумпцію невинуватості, тоді як стосовно першого Суд у багатьох випадках, з якими до нього звертались, вирішував, що немає підстав для скарг («Гарицький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*), § 67).

331. Питання про те, чи висловлювання судді або представника іншого державного органу порушують принцип презумпції невинуватості, має вирішуватись в контексті конкретних обставин, за яких були виголошені спірні висловлювання («Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), § 42; «А.Л. проти Німеччини» (*A.L. v. Germany*), § 31).

332. Висловлювання судді є предметом суворішого контролю, ніж висловлювання представників слідчих органів («Панді проти Бельгії» (*Pandy v. Belgium*), § 43). Що стосується таких заяв з боку слідчих органів, заявник може відкрити свою скаргу під час провадження або оскаржити рішення суду першої інстанції, якщо він вважає, що заява негативно вплинула на справедливість судового розгляду («Чайковський проти Польщі» (*Czajkowski v. Poland*) (ухв.)).

333. Висловлення сумнівів щодо невинуватості обвинуваченого допустимі доти, доки кримінальне провадження не завершилось рішенням щодо суті на користь обвинувачення

(«Секаніна проти Австрії» (*Sekanina v. Austria*), § 30). Водночас, від моменту, коли виправдання стало остаточним, висловлення таких сумнівів щодо вини є несумісними з презумпцією невинуватості («Рушіті проти Австрії» (*Rushiti v. Austria*), § 31; «О. проти Норвегії» (*O. v. Norway*), § 39; «Гірінгс проти Нідерландів» (*Geerings v. the Netherlands*), § 49; «Парапоніаріс проти Греції» (*Paraponiaris v. Greece*), § 32). Тим не менш, у цьому контексті у випадках невдалих формулювань, Суд вважав за необхідне розглянути контекст провадження в цілому та його особливості. Такі фактори стали вирішальними в оцінці того, чи спричинило це висловлювання порушення статті 6 § 2 Конвенції. Суд вважав, що ці фактори також застосовні, коли мова судового рішення може бути неправильно зрозумілою, але на основі правильної оцінки національного законодавчого контексту не може бути кваліфікована як твердження про вину у кримінальному правопорушенні («Флейшнер проти Німеччини»* (*Fleischner v. Germany*), § 65).

а. Висловлювання представників судових органів

334. Презумпція невинуватості буде знехтуваною, якщо, без попереднього встановлення законним шляхом вини підсудного, у судовому рішенні щодо нього віддзеркалюватиметься відчуття, що він винен. Це стосується і випадків, навіть коли відсутня формальна констатація: достатньо, аби мотивування наводило на думку, що суддя вважає особу винуватою (див., як засадову юриспруденцію, «Мінеллі проти Швейцарії» (*Minelli v. Switzerland*), § 37, і, пізніше, «Нераттіні проти Греції» (*Nerattini v. Greece*), § 23; «Діду проти Румунії» (*Didu v. Romania*), § 41; «Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*), §§ 202-203). Передчасне висловлення такої думки самим судом неспростовно зневажає презумпцію невинуватості («Нешак проти Словаччини» (*Nešťák v. Slovakia*), § 88; «Гарицький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*), § 66). Таким чином, висловлення «твердої переконаності, що заявник знову вчинив правопорушення», під час провадження у справі про призупинення тюремного ув'язнення з випробувальним терміном порушило статтю 6 § 2 («Ель Каада проти Німеччини» (*El Kaada v. Germany*), §§ 61-63).

335. Однак, у випадку, коли резолютивна частина судового рішення, розглянута окремо, сама по собі не є проблематичною відповідно до статті 6 § 2, але причини, викладені в ній, викликають питання, Суд визнав, що рішення потрібно читати у світлі та разом із рішенням іншого суду, який згодом його розглядав. Якщо за таких умов продемонстровано, що невинність особи вже не ставиться під сумнів, вважалось, що справа на національному рівні закінчилася без жодного висновку щодо вини, і не було необхідності продовжувати слухання у справі або надалі розглядати докази, аби національне провадження було визнане таким, що відповідає статті 6 § 2 («Адольф проти Австрії» (*Adolf v. Austria*), § 40; «А. проти Норвегії» (*A. v. Norway*) (ухв.), § 40).

336. Для застосування статті 6 § 2 важливим є дійсний зміст згаданих заяв, а не їхній буквальный вигляд («Лавентс проти Латвії» (*Lavents v. Latvia*), § 126). Навіть прикре використання яких-небудь невдалих формулювань не повинно бути вирішальним щодо відсутності поваги до презумпції невинуватості, враховуючи характер та контекст конкретного провадження («Аллен проти Сполученого Королівства» (*Allen v. the United Kingdom*) [ВП], § 126; «Лехтінмекі проти Естонії» (*Lähteenmäki v. Estonia*), § 45). Таким чином, потенційно упереджене висловлювання, на яке посилається експертний висновок, не порушувало презумпції невинуватості у справі про умовне звільнення з в'язниці, коли уважне читання судового рішення виключало таке значення, яке могло стосуватися репутації заявника та способу сприйняття його громадськістю. Однак Суд підкреслив, що національним судом було б доцільніше або чітко дистанціюватися від оманливих висловлювань експерта, або порадити експерту утримуватися від висловлення непотрібних заяв про кримінальну відповідальність заявника, аби уникнути непорозуміння, що питання про вину та невинність можуть будь-яким чином стосуються розгляду справи («Мюллер проти Німеччини» (*Müller v. Germany*), §§ 51-52).

337. Те, що заявника було остаточно визнано винним, не позбавляє його права вважатись невинуватим доти, доки його вина не буде доведена відповідно до закону («Матіяшевич проти

Сербії» (*Matijašević v. Serbia*), § 49; «Нешак проти Словаччини» (*Nešťák v. Slovakia*), § 90, стосовно рішення залишити заявників під вартою).

б. Висловлювання посадових осіб

338. Презумпція невинуватості може бути знехтуваною не тільки суддею або судом, але й іншими державними органами («Алленет де Рібемонт проти Франції» (*Alenet de Ribemont v. France*), § 36; «Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), § 42; «Петьо Петков проти Болгарії» (*Petyo Petkov v. Bulgaria*), § 91). Це стосується, наприклад, посадових осіб поліції («Алленет де Рібемонт проти Франції» (*Alenet de Ribemont v. France*), §§ 37 та 41), Президента Республіки («Пеша проти Хорватії» (*Peša v. Croatia*), § 149), прем'єр-міністра або міністра внутрішніх справ («Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*), §§ 194-198), міністра юстиції («Констас проти Греції» (*Konstas v. Greece*), §§ 43 і 45), голови парламенту («Буткевічус проти Литви» (*Butkevičius v. Lithuania*), § 53), прокурора («Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), § 42) та інших посадових осіб прокуратури, як-от слідчих («Хужин та інші проти Росії» (*Khuzhin and Others v. Russia*), § 96).

339. З іншого боку, висловлювання голови політичної партії, яка юридично та фінансово була незалежною від держави в умовах гарячого політичного клімату, не можуть розглядатися як висловлювання державного службовця, що діє в інтересах суспільства відповідно до статті 6 § 2 («Мулосмані проти Албанії» (*Mulosmani v. Albania*), § 141).

340. Стаття 6 § 2 забороняє будь-які заяви з боку посадових осіб державних органів стосовно кримінального слідства, що триває, які давали б громадськості підстави вважати підозрюваного винним і наперед формували б бачення фактів представниками відповідних судових органів («Ізмойлов та інші проти Росії» (*Ismoilov and Others v. Russia*), § 161; «Буткевічус проти Литви» (*Butkevičius v. Lithuania*), § 53).

341. Однак принцип презумпції невинуватості не може перешкодити державним органам інформувати громадськість стосовно кримінального слідства, що триває, але натомість вимагає, аби це робилось якомога тактовніше і у повній відповідності до вимоги поважати презумпцію невинуватості («Фатуллаєв проти Азербайджану» (*Fatullayev v. Azerbaijan*), § 159; «Алленет де Рібемонт проти Франції» (*Alenet de Ribemont v. France*), § 38; «Гарицький проти Польщі» (*Garycki v. Poland*), § 69).

342. Суд наголосив на важливості добирати слова, які використовують посадові особи у заявах щодо особи, яка ще не була засуджена і визнана винною у даному кримінальному правопорушенні («Дактарас проти Литви» (*Daktaras v. Lithuania*), § 41; «Арріго та Велла проти Мальти» (*Arrigo and Vella v. Malta*) (ухв.); «Хужин та інші проти Росії» (*Khuzhin and Others v. Russia*), § 94). Наприклад, у справі «Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*, §§ 195-201) Суд встановив, що висловлювання міністра внутрішніх справ після арешту заявника, але до розгляду його справи суддею, опубліковані в журналі, в яких він підкреслював, що заявник протягом декількох років дійсно представляв досконалу систему махінацій, порушували презумпцію невинуватості відповідно до статті 6 § 2. З іншого боку, стихійні висловлювання прем'єр-міністра в телевізійному шоу, пов'язані із досудовим утриманням заявника під вартою, не ставило під сумнів презумпцію невинуватості заявника.

343. Упереджені зауваження з боку прокурора, самі по собі порушують питання, передбачені статтею 6 § 2, незалежно від інших міркувань, передбачених статтею 6 § 1, як-от ті, що стосуються несприятливої досудової публічності («Турєв проти Росії» (*Turyev v. Russia*), § 21).

3. Негативна кампанія у ЗМІ

344. У демократичному суспільстві суворі коментарі ЗМІ іноді є невідворотними стосовно справ, що цікавлять громадськість («Віорел Бурцо проти Румунії» (*Viorel Burzo v. Romania*), § 160; «Акай проти Туреччини» (*Akay v. Turkey*) (ухв.)).

345. Проте, жорстока кампанія у пресі може негативно вплинути на справедливість судового розгляду, впливаючи на громадську думку, і вплинути на презумпцію невинуватості заявника.¹¹

346. У зв'язку з цим Суд постановив, що преса не повинна перевищувати певних меж, зокрема, щодо захисту права на недоторканність обвинувачених у кримінальному провадженні та презумпції невинуватості («Бедат проти Швейцарії» (*Bédât v. Switzerland*) [ВП], § 51). Той факт, що кожен, обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, має право згідно зі статтею 6 § 2 Конвенції вважатися невинним до тих пір, поки не буде доведено його вину, має значення для збалансування конкуруючих інтересів, що повинен здійснити Суд з точки зору статті 10 («Axel Springer SE and RTL Television GmbH проти Німеччини» (*Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany*), § 40, щодо заборони публікації зображень, за якими може бути ідентифікований обвинувачений). У цьому контексті той факт, що обвинувачений зізнався у злочині, сам по собі не знімає захист відповідно до презумпції невинуватості (*там само*, § 51).

347. Оприлюднення фотографій підозрюваного саме по собі не порушує презумпцію невинуватості («Й.Б. та інші проти Туреччини» (*Y.B. and Others v. Turkey*), § 47), а також фотографування поліцією не викликає жодного питання в такому контексті («Мерген та інші проти Туреччини» (*Mergen and Others v. Turkey*), § 68). Однак поширення зображень підозрюваного через телебачення за певних обставин може становити проблему у сфері дії статті 6 § 2 («Рупа проти Румунії (№ 1)» (*Rupa v. Romania (no. 1)*), § 232).

4. Санкції за нерозкриття інформації

348. Презумпція невинуватості тісно пов'язана із правом не свідчити проти себе («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*), § 40).

349. Обов'язок власників транспортних засобів повідомити особу водія в момент скоєння порушення правил дорожнього руху не є несумісною зі статтею 6 Конвенції («О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства» (*O'Halloran and Francis v. the United Kingdom*) [ВП]).

350. Зобов'язання для водіїв проходити тест на вміст етилу у видиху або здавати аналіз крові в принципі не суперечить презумпції невинуватості («Тірадо Ортіс і Лозано Мартін проти Іспанії» (*Tirado Ortiz and Lozano Martin v. Spain*) (ухв.)).

5. Тягар доведення

351. Вимоги, пов'язані з тягарем доведення з точки зору принципу презумпції невинуватості, передбачають, серед іншого, те, що обвинувачення повинно повідомити обвинуваченого про справу, яка буде порушена проти нього або неї, аби він або вона змогли належно підготувати та представити свій захист, і викласти докази, достатні для його або її засудження («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain*), § 77; «Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), § 97).

352. Порушення презумпції невинуватості виникає, коли тягар доведення перекладається з обвинувачення на захист («Телфнер проти Австрії» (*Telfner v. Austria*), § 15). Однак сторона захисту може вимагати надання пояснень після того, як обвинувачення порушило справу *prima facie* проти обвинуваченого (*там само*, § 18; «Полетан і Азіровік проти колишньої Югославської

---

11. Див. розділ «Розголошення матеріалів справи до судового переслідування».

Республіки Македонія» (*Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), §§ 63-67).

353. Суд також постановив, що принцип *in dubio pro reo* (сумніви повинні застосовуватись на користь обвинуваченого) є певним видом презумпції невинуватості («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain*), § 77; «Цалкіціс проти Греції (№ 2)» (*Tsalkitzis v. Greece (no. 2)*), § 60). Питання з точки зору цього принципу може виникнути, якщо рішення національних судів, які визнають заявника винним, не є достатньо аргументованими («Меліх і Бек проти Чеської Республіки» (*Melich and Beck v. the Czech Republic*), §§ 49-55; «Айджирич проти Хорватії» (*Ajdarić v. Croatia*), § 51), або якщо надмірний та неможливий тягар доведення був покладений на заявника, аби його захист не мав навіть найменших перспектив успіху («Немцов проти Росії» (*Nemtsov v. Russia*), § 92; «Топіч проти Хорватії» (*Topić v. Croatia*), § 45; «Фрумкін проти Росії» (*Frumkin v. Russia*), § 166).

354. Тягар доведення не може бути перекладений у провадженнях про відшкодування шкоди після остаточного рішення про припинення провадження у справі («Капе проти Бельгії» (*Caperau v. Belgium*), § 25). Звільнення від кримінальної відповідальності не перешкоджає встановленню цивільно-правової відповідальності щодо виплати відшкодування, що впливає з тих самих фактів на основі менш суворого тягаря доведення («Рінгволд проти Норвегії» (*Ringvold v. Norway*), § 38; «Й. проти Норвегії» (*Y v. Norway*), § 41; «Лундквіст проти Швеції» (*Lundkvist v. Sweden*) (ухв.)).

6. Презумпція факту і права

355. Право кожного обвинуваченого у кримінальній справі вважатись невинуватим і покласти на сторону обвинувачення обов'язок довести усі твердження щодо наявності вини, не є абсолютним, оскільки у кожній юридичній системі є презумпції факту і права, щодо яких Конвенція, в принципі, не заперечує («Фальк проти Нідерландів» (*Falk v. the Netherlands*) (ухв.), стосовно накладення штрафу на зареєстрованого власника машини, який не був фактичним водієм на момент скоєння даних порушень правил дорожнього руху). Держави-учасниці можуть, зокрема, за певних умов зробити караними доконаний факт або очевидний намір, незважаючи на те, чи є вони наслідком протиправного умислу або недбалості («Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*), § 27, стосовно презумпції кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків на підставі володіння ними; «Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), § 100, стосовно нарахування штрафних податкових відсотків з об'єктивних причин і їх стягнення до ухвалення рішення суддею).

356. Тобто, стаття 6 § 2 приписує державам запроваджувати такі презумпції в розумних межах і беручи до уваги тяжкість випадку, а також зберігаючи права сторони захисту («Салабіаку проти Франції» (*Salabiaku v. France*), § 28; «Радіо Франції та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), § 24, стосовно презумпції кримінальної відповідальності головного редактора за дифамаційні висловлювання у радіопрограмі; «Västberga Taxi Aktiebolag та Vulic проти Швеції» (*Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden*), § 113, щодо об'єктивної відповідальності за додаткові податкові нарахування; «Клоуї проти Франції» (*Klouvi v. France*), § 41, стосовно неможливості захищатись проти неправдивого донесення через правову презумпцію хибності обвинувачення стосовно особи, виправданої на підставі відсутності доказів; «Ісір проти Бельгії» (*Iasir v. Belgium*), § 30, стосовно суттєвих припущень щодо участі спів-обвинувачених у правопорушенні; «Шушен проти Бельгії» (*Zschüschen v. Belgium*) (ухв.), § 22, щодо провадження стосовно відмивання грошей).

357. Держави-учасниці, які застосовують презумпції у кримінальному праві, повинні врівноважити важливість випадків і права сторони захисту; інакше кажучи, застосовані засоби мають бути розумно пропорційними щодо переслідуваної законної мети («Яношевич проти Швеції» (*Janosevic v. Sweden*), § 101 ; «Фальк проти Нідерландів» (*Falk v. the Netherlands*) (ухв.)).

В. Права сторони захисту (стаття 6 § 3)

Стаття 6 § 3 Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

(a) Інформація про характер і причини обвинувачення (6-3-a) – Негайна інформація (6-3-a) – Інформація зрозумілою мовою (6-3-a) – Детальна інформація (6-3-a)

(b) Підготовка захисту (6-3-b) – Необхідний час (6-3-b) – Необхідні можливості (6-3-b) – Доступ до відповідних матеріалів (6-3-b)

(c) Самостійний захист (6-3-c) – Захист із використанням юридичної допомоги захисника (6-3-c) – Юридична допомога захисника, вибраного на власний розсуд (6-3-c) – Недостатні кошти (6-3-c) – Безоплатна правова допомога (6-3-c) – Вимагається інтересами правосуддя (6-3-c)

(d) Свідки (6-3-d) – Допит свідків (6-3-d) – Вимагати виклику свідків (6-3-d) – Ті самі умови (6-3-d)

(e) Безоплатна допомога перекладача (6-3-e)

358. Вимоги частини 3 статті 6 є особливими аспектами права на справедливий судовий розгляд, гарантованого частиною 1 («Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], § 94; «Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], § 169).

359. Гарантії, однозначно закріплені у статті 6 § 3, є ілюстраціями до поняття справедливого судового розгляду у деяких типових процесуальних випадках, що трапляються у кримінальному провадженні, але їх головна мета – гарантувати або допомогти гарантувати справедливий характер кримінального провадження в цілому. Тому гарантії, закріплені у статті 6 § 3, не є самоціллю і, отже, мають тлумачитись у світлі власних функцій і в загальному контексті провадження («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*), [ВП], § 251; «Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), § 77; «Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії, § 48).

1. Інформація про характер і причини обвинувачення (стаття 6 § 3 а))

Стаття 6 § 3 а) Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Інформація про характер і причини обвинувачення (6-3-а) – Негайна інформація (6-3-а) –

Інформація зрозумілою мовою (6-3-а) – Детальна інформація (6-3-а)

а. Загальні зауваження

360. Сфера дії статті 6 § 3 а) має оцінюватись, зокрема, у світлі загальнішого права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 § 1 Конвенції. У кримінальних справах точна і повна інформація про обвинувачення, висунуті проти особи, і, отже, юридична кваліфікація, яку проти неї може висунути суд, є основною умовою справедливості провадження («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], § 52; «Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], § 90; «Варела Гейс проти Іспанії» (*Varela Geis v. Spain*), § 42).

361. Між пунктами а) і b) статті 6 § 3 і правом бути поінформованим про характер і причини обвинувачення існує зв'язок, який має бути вивчений у світлі права обвинуваченого підготувати свій захист («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], § 54; «Даллос проти Угорщини» (*Dallos v. Hungary*), § 47).

б. Інформація щодо обвинувачення

362. Стаття 6 § 3 а) вказує на необхідність особливо ретельно повідомляти «обвинувачення» зацікавленій особі. Обвинувальний акт відіграє вирішальну роль у кримінальному переслідуванні: починаючи від його пред'явлення, особа, проти якої порушено кримінальну справу, є офіційно повідомленою про юридичну і фактологічну базу сформульованих проти неї обвинувачень («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], § 51; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 79).

363. Стаття 6 § 3 а) Конвенції визнає за обвинуваченим право бути поінформованим не лише про «причину» обвинувачення, тобто про матеріальні факти, висунені проти нього, і на яких ґрунтується обвинувачення, але й про «характер» обвинувачення, тобто про юридичну кваліфікацію цих фактів («Матточча проти Італії» (*Mattocchia v. Italy*), § 59; «Пенев проти Болгарії» (*Penev v. Bulgaria*), §§ 33 і 42).

364. Така інформація не обов'язково має наводити докази, на яких ґрунтується обвинувачення («Х. проти Бельгії» (*X. v. Belgium*), рішення Комісії; «Коллоцца і Рубінат проти Італії» (*Collozza and Rubinat v. Italy*), звіт Комісії).

365. Стаття 6 § 3 а) не передбачає жодної особливої форми щодо способу, у який обвинувачений має бути повідомлений про характер і причину висунутого проти нього обвинувачення («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], § 53; «Драсич проти Італії» (*Drassich v. Italy*), § 34; «Гіосакіс проти Греції (№ 3)» (*Giosakis v. Greece (no. 3)*), § 29). У зв'язку з цим обвинувальний акт відіграє вирішальну роль у кримінальному процесі, оскільки саме з моменту

його вручення відповідачеві офіційно вважається письмово повідомленим про фактичну та правову підставу для обвинувачення проти нього або її («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 79).

366. Обов'язок повідомити обвинуваченого повністю покладається на сторону обвинувачення, і він не може бути дотриманий у пасивний спосіб, створюючи інформацію і не повідомляючи про це сторону захисту («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), § 65; «Чічлян і Екінджян проти Франції» (*Chichlian and Ekindjian v. France*), звіт Комісії, § 71).

367. Обвинувачений має дійсно отримати таку інформацію; правова презумпція отримання не є достатньою («С. проти Італії» (*C. v. Italy*), рішення Комісії).

368. Якщо недотримання цього обов'язку трапилось з вини обвинуваченого, то він не може стверджувати про порушення прав сторони захисту («Ердоган проти Туреччини» (*Erdogan v. Turkey*), рішення Комісії; «Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 96).

369. Якщо зацікавлена особа страждає від психічних порушень, то влада має вжити додаткових заходів, аби такий обвинувачений міг бути детально повідомлений про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього («Водель проти Франції» (*Vaudelle v. France*), § 65).

с. Зміна кваліфікації фактів

370. Обвинуваченому потрібно належно і повністю повідомити про зміни у обвинуваченні, включно з тими, що стосуються його «причини», і він повинен мати час і можливість, необхідні, аби відреагувати на це і організувати свій захист на підставі усієї нової інформації або тверджень («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), § 61; «Бекстрем і Андерссон проти Швеції» (*Bäckström and Andersson v. Sweden*) (ухв.); «Варела Гейс проти Іспанії» (*Varela Geis v. Spain*), § 54).

371. Інформація про висунуті обвинувачення, включно з юридичною кваліфікацією, яку суд може підтримати у даній справі, має бути надана у вигляді обвинувального акту до початку судового розгляду або принаймні під час судового розгляду за допомогою інших засобів, таких як формальне або фактичне розширення обвинувачення. Сама згадка про теоретичну можливість того, що суд дійде іншого висновку, ніж прокуратура, щодо кваліфікації правопорушення, є явно недостатньою («I.H. та інші проти Австрії» (*I.H. and Others v. Austria*), § 34).

372. Зміна кваліфікації правопорушення може вважатись достатньо передбачуваною для обвинуваченого, якщо вона стосується невід'ємної складової обвинувачення («Де Сальвадор Торрес проти Іспанії» (*De Salvador Torres v. Spain*), § 33; «Садак та інші проти Туреччини (№ 1)» (*Sadak and Others v. Turkey (no. 1)*) §§ 52 and 56; «Юха Нуутінен проти Фінляндії» (*Juha Nuutinen v. Finland*), § 32). Ще одним релевантним міркуванням є питання про те, чи обговорювались елементи перекласифікованого правопорушення під час провадження у справі («Пенев проти Болгарії» (*Penev v. Bulgaria*), § 41).

373. У випадку зміни кваліфікації фактів у ході провадження обвинуваченому вчасно, у практичний і ефективний спосіб, має бути надана можливість реалізувати свої права на захист («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], § 62; «Блок проти Угорщини» (*Block v. Hungary*), § 24; «Хаксія проти Албанії» (*Haxhia v. Albania*), §§ 137-138; «Перейра Крус та інші проти Португалії» (*Pereira Cruz and Others v. Portugal*), § 198).

374. Недоліки у змісті обвинувачення можуть бути виправлені апеляційною інстанцією, якщо обвинувачений має можливість відстояти свої засоби захисту відносно переформульованого обвинувачення і оскаржити визнання себе винним за усіма відповідними питаннями права і фактів («Даллос проти Угорщини» (*Dallos v. Hungary*), §§ 49-52; «Сіпавічус проти Литви»

(*Sipavičius v. Lithuania*), §§ 30-33; «Жупнік проти України» (*Zhupnik v. Ukraine*), §§ 39-43; «» І.Х. та інші проти Австрії» (*I.H. and Others v. Austria*), §§ 36-38; «Геленідзе проти Грузії»* (*Gelenidze v. Georgia*), § 30).

d. Детальність

375. Для цього належний характер інформації має оцінюватись у зв'язку зі статтею 6 § 3 b), яка визнає за кожною особою право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, а також у світлі загальнішого права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 § 1 («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), § 60; «Бекстрем і Андерссон проти Швеції» (*Bäckström and Andersson v. Sweden*) (ухв.)).

376. Звичайно, обсяг «детальної» інформації залежить від особливих обставин справи, проте обвинувачений у будь-якому випадку має отримати подробиці, достатні для того, аби повністю зрозуміти висунуті проти нього обвинувачення і належно підготувати свій захист («Матточча проти Італії» (*Mattoccia v. Italy*), § 60). Наприклад, вимога про детальну інформацію буде задоволена тоді, коли достатньою мірою злочини перелічені, щодо яких висунуті обвинувачення, коли зазначається місце та дата правопорушення, є посилання на відповідні статті Кримінального кодексу, а також згадується ім'я жертви («Брозичек проти Італії» (*Brozicek v. Italy*), § 42).

377. Деякі детальні відомості правопорушення можна встановити не лише з обвинувального акту, але й з інших документів, підготовлених обвинуваченням у справі, та з інших матеріалів справи («Превіті проти Італії» (*Previti v. Italy*) (ухв.), § 208). Більше того, фактичні деталі правопорушення можуть бути з'ясовані та уточнені під час провадження («Сампех проти Італії» (*Sampech v. Italy*) (ухв.), § 110; «Перейра Крус та інші проти Португалії» (*Pereira Cruz and Others v. Portugal*), § 198).

e. Негайність

378. Згадана інформація має бути передана обвинуваченому настільки вчасно, аби він міг підготувати свій захист, що є головною негласною метою статті 6 § 3 а) («С. проти Італії» (*C. v. Italy*), рішення Комісії у справі, де повідомлення обвинувачення заявнику за чотири місяці до початку судового розгляду було визнане прийнятним; див. про протилежне «Борісова проти Болгарії» (*Borisova v. Bulgaria*), §§ 43-45, де заявник мав лише дві години, аби підготувати свій захист без адвоката).

379. Вивчаючи питання стосовно дотримання статті 6 § 3 а), Суд бере до уваги автономне значення слів «обвинувачений» і «кримінальне обвинувачення», які слід тлумачити з огляду на реальну і формальну ситуацію («Падін Гестосо проти Іспанії» (*Padin Gestoso v. Spain*) (ухв.); «Кассе проти Люксембурга» (*Casse v. Luxembourg*), § 71).

f. Мова

380. Якщо доведено, або якщо є підстави вважати, що обвинувачений не знає у достатньому обсязі мову, якою йому повідомлено згадану інформацію, влада повинна забезпечити для нього переклад («Брозичек проти Італії» (*Brozicek v. Italy*), § 41; «Табай проти Франції» (*Tabai v. France*) (ухв.)).

381. Хоча стаття 6 § 3 а) не уточнює, що необхідно надати або перекласти письмово відповідну інформацію обвинуваченому-іноземцю, проте на практиці підсудний, котрий не володіє мовою, яку використовує суд, може опинитись у несприятливому становищі, якщо йому не нададуть також і письмовий переклад обвинувального акту тією мовою, яку він розуміє («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 68; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 79).

382. Водночас, усний переклад обвинувального акту також може надати достатню інформацію щодо обвинувачення, якщо це дозволяє обвинуваченому підготувати свій захист (*там само*, § 81; «Хусейн проти Італії» (*Husain v. Italy*) (ухв.)).

383. Стаття 6 § 3 а) не надає обвинуваченому права отримувати повний переклад матеріалів справи («Х. проти Австрії» (*X. v. Austria*), рішення Комісії).

384. Витрати, спричинені перекладом обвинувальних матеріалів, мають покладатись на державу, відповідно до статті 6 § 3 е), яка гарантує право на безкоштовну допомогу перекладача («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» (*Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*), § 45).

2. Підготовка захисту (стаття 6 § 3 б))

Стаття 6 § 3 б) Конвенції

« 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Підготовка захисту (6-3-б) – Необхідний час (6-3-б) – Необхідні можливості (6-3-б) – Доступ до відповідних матеріалів (6-3-б)

а. Загальні зауваження

385. «Права на захист», невичерпний перелік яких міститься у пункті (б) статті 6 § 3, були запроваджені насамперед для встановлення рівності, наскільки це можливо, між стороною обвинувачення та захисту. Засоби, які повинні бути надані обвинуваченому, обмежуються лише тими, які надають допомогу або можуть надати допомогу йому в підготовці його захисту («Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), § 79).

386. Стаття 6 § 3 б) стосується двох складових справжнього захисту – питань можливостей і часу. Це положення передбачає, що дії, пов'язані з ґрунтовним захистом обвинуваченого, можуть включати усе, що «необхідне» для підготовки до судового розгляду. Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист у належний спосіб і без обмежень щодо можливостей вживати усіх засобів захисту під час судового розгляду, а також впливати на його результат («Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії, § 53; «Грегачевич проти Хорватії» (*Gregačević v. Croatia*), § 51).

387. Питання щодо належного характеру наданих обвинуваченому можливостей і часу слід вивчати з огляду на обставини кожної справи («Іглін проти України» (*Iglin v. Ukraine*), § 65; «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), § 84).

б. Необхідний час

388. При оцінці наявності у обвинуваченого необхідного часу для підготовки свого захисту, особливу увагу слід звертати на характер провадження, а також складність справи і стадію провадження («Грегачевич проти Хорватії» (*Gregačević v. Croatia*), § 51).

389. Стаття 6 § 3 б) захищає обвинуваченого від квапливого судового розгляду («Крехер і Меллер проти Швейцарії» (*Kröcher and Möller v. Switzerland*), рішення Комісії; «Бонзі проти Швейцарії» (*Bonzi v. Switzerland*), рішення Комісії; «Борісова проти Болгарії» (*Borisova*

v. Bulgaria), § 40; «Малофеева проти Росії» (*Malofeyeva v. Russia*), § 115; «Гафгаз Маммадов проти Азербайджану» (*Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan*), § 76-82). Хоча важливо здійснити провадження протягом належного строку, але не можна задля цього жертвувати процесуальними правами однієї зі сторін («ОАО Нафтова Компанія Юкос проти Росії» (*OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*), § 540).

390. Вивчаючи питання про те, чи був дотриманий пункт (b) статті 6 3, слід враховувати також звичайну завантаженість юриста; однак, нерозумно вимагати від адвоката сторони захисту вчинити хоча б деяку зміну основних сфер своєї роботи, якщо це необхідно з огляду на особливу актуальність конкретної справи («Меттік проти Німеччини» (*Mattick v. Germany*) (ухв.)). У цьому контексті, у справі, в якій заявник та його захисник мали п'ять днів для вивчення шеститомної справи об'ємом близько 1500 сторінок, Суд не вважав, що час, наданий стороні захисту на вивчення матеріалів справи, був достатнім для захисту сутності права, гарантованого § 1 та 3 (b) статті 6. Суд врахував той факт, що в апеляційній скарзі заявник детально проаналізував матеріали справи, що він був представлений в апеляційному суді двома адвокатами, які підтвердили, що у них було достатньо часу для вивчення справи, і що заявник не був обмежений у кількості та тривалості його зустрічей з адвокатами («Ламбін проти Росії» (*Lambin v. Russia*), §§ 43-48).

391. Стаття 6 § 3 b) Конвенції не вимагає, аби підготовка до розгляду справи, яка триває певний час, була завершена до першого судового засідання. Перебіг судового розгляду не можна повністю спланувати наперед: трапляється, що під час судового процесу виявляється нова інформація, і тому сторони потребують часу для додаткової підготовки («Меттік проти Німеччини» (*Mattick v. Germany*) (ухв.)).

392. Питання стосовно вимоги «необхідного часу» відповідно до пункту (b) статті 6 § 3 може виникнути щодо обмеженого періоду часу на перевірку файлів («Хусейн та інші проти Азербайджану» (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*), § 174-178; «Іглін проти України» (*Iglin v. Ukraine*), §§ 70-73) або короткого періоду між повідомленням про обвинувачення та проведенням слухання («Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*), §§ 75-77). Крім того, після певних процесуальних дій стороні захисту треба надати більше часу, аби вона сформувала свою позицію, підготувала клопотання, склала заяви тощо («Міміношвілі проти Росії» (*Miminoshvili v. Russia*), § 141). Поміж такими «діями» є, наприклад, зміни в обвинувальному акті («Пелісьє та Сассі проти Франції» (*Pélissier and Sassi v. France*) [ВП], § 62), надання обвинуваченням нових доказів («Г.Б. проти Франції» (*G.B. v. France*), §§ 60-62), або раптові та різкі зміни експертного висновку в ході судового розгляду (*там само*, §§ 69-70).

393. Обвинувачений може просити про відкладення або перенесення судового засідання, якщо вбачає проблему у встановлених строках («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 98; «Бекстрем і Андерссон проти Швеції» (*Bäckström and Andersson v. Sweden*) (ухв.); «Краксі проти Італії (№ 1)» (*Craxi v. Italy (no. 1)*), § 72), не рахуючи виняткових обставин («Годді проти Італії» (*Goddi v. Italy*), § 31), або якщо для цього у національному законодавстві і практиці не існує жодних правових підстав («Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), § 85).

394. За певних обставин суддя може бути змушений з власної ініціативи відкласти розгляд справи, аби надати стороні захисту достатньо часу («Садак та інші проти Туреччини (№ 1)» (*Sadak and Others v. Turkey (no. 1)*), § 57; «Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], §§ 103 і 106).

395. Аби обвинувачений міг ефективно реалізувати надане йому право на оскарження, внутрішні суди мають достатньо чітко навести мотивування, на яке вони спираються («Хаджіанастасіу проти Греції» (*Hadjianastassiou v. Greece*), § 33). Якщо до моменту завершення строку на оскарження не існуватиме жодного повністю мотивованого судового рішення, то обвинуваченому треба надати інформацію, достатню для того, аби він міг свідомо

сформулювати скаргу («Зун проти Нідерландів» (*Zoon v. the Netherlands*), §§ 40-50; «Боше проти Франції» (*Baucher v. France*), §§ 46-51).

396. Держава має стежити за тим, аби кожен обвинувачений міг скористатись гарантіями, передбаченими статтею 6 § 3; покладення на особу, засуджену за вироком у кримінальній справі, обов'язку самостійно визначати початок відліку або завершення строку не є сумісним із «сумлінністю», яку мають виявляти держави-учасниці, аби забезпечити ефективну реалізацію прав, гарантованих статтею 6 («Вашер проти Франції» (*Vacher v. France*), § 28).

с. Необхідні можливості

397. Поміж засобами, які мають бути надані обвинуваченому, є можливість, з метою підготувати свій захист, ознайомлюватись із результатами слідства, накопиченими протягом усього часу його провадження («Хусейн та інші проти Азербайджану» (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*), § 175; «ОАО Нафтова Компанія Юкос проти Росії» (*OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*), § 538).

398. Обов'язок держав, передбачений пунктом (b) статті 6 § 3, забезпечити право обвинуваченого на захист у кримінальному провадженні включає обов'язок організувати провадження у такий спосіб, аби не завдавати шкоди здатності обвинуваченого концентруватися і застосовувати розумову спритність при захисті своєї позиції. У випадку, коли відповідачі утримуються під вартою, умови їх утримання, транспортування, харчування та інші подібні домовленості є важливими факторами, які слід враховувати у цьому відношенні («Розвозжаєв проти Росії та України і Удальцов проти Росії»* (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*), § 252).

399. Якщо обвинувачений утримується під вартою, поняття «можливості» може включати в себе умови ув'язнення, які дозволяли б йому, належно зосередившись, читати і писати («Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), § 81; «Моїсєєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), § 221). Вкрай важливо, аби і обвинувачений, і його адвокат могли долучатись до провадження і робити зауваження, при цьому надмірно не перевтомлюючись («Барбера, Мессеге і Хабардо проти Іспанії» (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*), § 70; «Махфі проти Франції» (*Makhfi v. France*), § 40; «Факайло (Сафока) та інші проти Франції» (*Fakailo (Safoka) and Others v. France*), § 50). Так, у справі «Розвозжаєв проти Росії та України і Удальцов проти Росії»* (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*, §§ 253-254) Суд встановив, що сукупний ефект виснаження, спричинений тривалими тюремними переводами (у поганих умовах та коли на відпочинок надається менше восьми годин, що трапляється упродовж чотирьох днів на тиждень протягом більше ніж чотирьох місяців), серйозно підірвав здатність заявника стежити за провадженням, робити подання, вести записи та інструктувати своїх адвокатів. За таких обставин, та враховуючи, що недостатньо уваги було звернено на прохання заявника щодо розкладу слухань, який міг би бути менш інтенсивним, Суд вважав, що йому не було надано належних засобів для підготовки свого захисту, що підірвало вимоги справедливого судового розгляду та рівності сторін всупереч вимогам §§ 1 та 3 (b) статті 6 Конвенції.

400. Можливості, якими обвинувачений повинен мати змогу користуватись, обмежуються можливостями, котрі допомагають або можуть допомогти підготувати свій захист («Падін Гестосо проти Іспанії» (*Padin Gestoso v. Spain*) (ухв.); «Майзіт проти Росії» (*Mayzit v. Russia*), § 79).

401. Пункт (b) статті 6 § 3 також має відношення до доступу обвинуваченого до матеріалів справи та розкриття доказів, і в цьому контексті такі аспекти перетинаються з принципами рівності сторін та змагального судового розгляду відповідно до статті 6 § 1 («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) [ВП], § 59; «Леас проти Естонії» (*Leas v. Estonia*), § 76).¹² Обвинувачений не обов'язково повинен особисто мати доступ до

12. Див. розділи «Ефективна участь в провадженні» та «Рівність сторін і змагальне провадження».

матеріалів справи, достатньо, аби він був ознайомлений з ними за допомогою представників («Кремзов проти Австрії» (*Kremzow v. Austria*), § 52). Водночас, обмеження доступу обвинуваченого до переданих до суду матеріалів справи не повинне жодним чином перешкоджати тому, аби елементи доказової бази були надані йому до початку судових дебатів, щоб він міг за допомогою адвоката сформулювати зауваження щодо них у своєму виступі («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 140).

402. Якщо обвинуваченому дозволено захищатись самостійно, то відмова у наданні йому доступу до матеріалів справи є порушенням прав сторони захисту («Фуше проти Франції» (*Foucher v. France*), §§ 33-36).

403. Аби сприяти роботі захисту, не можна створювати перешкод ані у отриманні обвинуваченим копій долучених до справи документів, ані у здійсненні і використанні ним будь-яких нотаток («Расмуссен проти Польщі» (*Rasmussen v. Poland*), §§ 48-49; «Моїсеєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*), §§ 213-218; «Матієк проти Польщі» (*Matyjek v. Poland*), § 59; «Селезнев проти Росії» (*Seleznev v. Russia*), §§ 64-69).

404. Поміж «можливостями», якими має скористатись обвинувачений, є отримання порад від свого захисника («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*), § 99; «Годді проти Італії» (*Goddi v. Italy*), § 31). Можливість для обвинуваченого спілкуватись із адвокатом щодо свого захисту є ключовою у його підготовці («Бонзі проти Швейцарії» (*Bonzi v. Switzerland*), рішення Комісії; «Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії, § 52). Таким чином, питання, передбачене пунктом (b) статті 6 § 3, виникає, якщо розміщення обвинуваченого у скляній кабіні під час слухання перешкоджає його ефективній консультації з адвокатом («Ярослав Белоусов проти Росії» (*Yaroslav Belousov v. Russia*), §§ 148-153).

405. Стаття 6 § 3 b) перетинається із правом на отримання допомоги від захисника, визначеним статтею 6 § 3 c) Конвенції («Ланц проти Австрії» (*Lanz v. Austria*), §§ 50-53; «Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 148; «Трепашкін проти Росії (№ 2)» (*Trepashkin v. Russia (no. 2)*), §§ 159-168).¹³

---

13. Див. розділ «Право захищати себе особисто або за допомогою захисника (стаття 6 § 3 c)».

3. Право захищати себе особисто або за допомогою захисника (стаття 6 § 3 с))

Стаття 6 § 3 с) Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Самостійний захист (6-3-с) – Захист із використанням юридичної допомоги захисника (6-3-с) – Юридична допомога захисника, вибраного на власний розсуд (6-3-с) – Недостатні кошти (6-3-с) – Безоплатна правова допомога (6-3-с) – Вимагається інтересами правосуддя (6-3-с)

406. Частина 3, пункт с), статті 6 є особливим аспектом права на справедливий судовий розгляд, гарантованого частиною 1 («Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 76; «Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal*) (ухв.); «Фуше проти Франції» (*Foucher v. France*), § 30). Він гарантує, аби провадження проти обвинуваченого не здійснювалось без його належного представництва з метою захисту («Пакеллі проти Німеччини» (*Pakelli v. Germany*), звіт Комісії, § 84). Цей пункт передбачає три окремі права: право захищати себе особисто, право використовувати допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, і право одержувати допомогу захисника безоплатно («Пакеллі проти Німеччини» (*Pakelli v. Germany*), § 31).

а. Обсяг застосування

407. Кожен обвинувачений є захищеним статтею 6 § 3 с) на будь-якій стадії провадження («Імбріюшіа проти Швейцарії» (*Imbrioscia v. Switzerland*), § 37). Тому такий захист може стати необхідним до передання справи до суду і як тільки з'являється ризик тяжкого порушення справедливості провадження через недотримання цього положення («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 131; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 253; «Маггі проти Сполученого Королівства» (*Magee v. the United Kingdom*), § 41).

408. У той час як стаття 6 § 3 b) пов'язана із міркуваннями стосовно підготовки до судового розгляду, стаття 6 § 3 с) надає обвинуваченому загальніше право на допомогу і підтримку захисника протягом усього провадження («Кен проти Австрії» (*Can v. Austria*), звіт Комісії, § 54). Тим не менш, умови застосування статті 6 § 3 с) протягом стадії, що передує судовому розгляду, наприклад, протягом досудового слідства, залежать від особливостей провадження і обставин справи («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 253; «Бреннан проти Сполученого Королівства» (*Brennan v. the United Kingdom*), § 45; «Берлінські проти Польщі» (*Berliński v. Poland*), § 75).

409. Так само умови застосування статті 6 § 3 с) у апеляційній або касаційній інстанціях залежать від конкретних обставин даного провадження («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], § 41). Слід брати до уваги провадження в цілому, як його встановлено у внутрішньо-правовій системі, і роль, яку відіграють у ньому апеляційна і касаційна інстанції (*там*

само; «Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), § 56). Потрібно відповісти на такі питання, як характер процедури з надання дозволу на апеляційне оскарження і її важливість у загальних рамках кримінального процесу, обсяг повноважень апеляційної інстанції і спосіб, у який інтереси двох заявників були реально визначені і захищені у цій інстанції (*там само*).

b. Особистий захист

410. Можливість для обвинуваченого брати участь у судовому засіданні впливає з предмету і мети статті 6 Конвенції в цілому («Зана проти Туреччини» (*Zana v. Turkey*) [ВП], § 68; «Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), § 58).¹⁴ Стаття 6 § 3 с), тісно пов'язана з цим правом, дозволяє обвинуваченому самому особисто захищати себе. Тому, в принципі, добровільний самостійний захист обвинуваченого не суперечитиме приписам статті 6, якщо тільки інтереси правосуддя не вимагають іншого («Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), § 91).

411. Стаття 6 §§ 1 та 3 (с) необов'язково надає обвинуваченому право самостійно вирішувати, у який спосіб буде забезпечено його захист («Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal*) (ухв.)). Рішення про те, якій із двох альтернатив, згаданих у статті 6 § 3 (с), варто віддати перевагу, а саме праву заявника захищати себе особисто або залучити адвоката за власним вибором чи за призначенням суду за певних обставин, залежить від відповідного законодавства або регламенту суду. Ухвалення такого рішення належить до свободи розсуду держави-учасниці, хоча й обмежено («Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal*) [ВП], § 122).

412. З урахуванням цих принципів Суд повинен встановити, по-перше, чи було представлено відповідні й достатні підстави для встановленого законом вибору, що застосовано в цій справі. По-друге, навіть якщо було представлено відповідні й достатні підстави, необхідно далі розглянути в контексті загальної оцінки справедливості кримінального провадження питання про те, чи надали національні суди, застосовуючи цю норму, відповідні та достатні підстави для свого рішення. У зв'язку з останнім було б доцільно оцінити, чи міг обвинувачений на практиці ефективно брати участь у своєму судовому розгляді (*там само*, § 143).

413. У справі «Коррейя де Матос проти Португалії» (*Correia de Matos v. Portugal* [ВП], §§ 144-169) Суд загалом врахував процесуальний контекст, у якому застосовувано вимогу обов'язкового залучення представника, включно з можливістю обвинуваченого втручатися особисто в провадження. Крім того, він врахував свободу розсуду, якою скористалася держава, і вважав підстави для оскарженого вибору законодавчої влади як відповідними, так і достатніми. Оскільки до того ж не було підстав для визнання того, що кримінальне провадження проти заявника було несправедливим, Суд дійшов висновку, що не мало місце порушення статті 6 §§ 1 і 3 (с) Конвенції.

414. Окрім того, кожен обвинувачений, який вирішує захищати себе особисто, добровільно відмовляється від свого права на допомогу захисника і має сам виявляти сумлінність у здійсненні свого захисту («Мелін проти Франції» (*Melin v. France*), § 25). Якби обвинуваченому вдавалось уникнути будь-якого переслідування за те, що, реалізуючи свої права, він умисно провокував би хибні підозри щодо протиправної поведінки свідка або іншої особи, яка бере участь у провадженні, то це було б надмірним розширенням прав сторони захисту («Брандштеттер проти Австрії» (*Brandstetter v. Austria*), § 52). Проста можливість згодом переслідувати підсудного за твердження, зроблені в ході його захисту, не може вважатись такою, що становить порушення прав, гарантованих статтею 6 § 3 с). Але висновок був би інакшим, якби виявилось, що національні право або практика через надмірну суворість у цьому питанні породжують ризик

---

14. Див. розділ «Право на дебати сторін і на присутність під час судового розгляду».

того, що подібне переслідування може бути настільки суворим, що в дійсності паралізувало б вільну реалізацію обвинуваченим цих прав (*там само*, § 53).

с. Допомога захисника

і. Доступ до адвоката

а. Обсяг права

415. Право кожного обвинуваченого мати дієвий захист адвоката фігурує поміж основоположними складовими справедливого судового розгляду («Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], § 51; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 255; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 112; «Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], § 123). Як правило, підозрюваному належить надати доступ до правової допомоги з моменту його «кримінального обвинувачення» у рамках автономного значення Конвенції («Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 110).¹⁵ У зв'язку із цим Суд наголосив, що особа набуває статусу підозрюваного, який обумовлює застосування гарантій статті 6 Конвенції, не тоді, коли їй цей статус надають офіційно, а коли національні органи влади мають достатні підстави підозрювати цю особу в причетності до злочину («Трутень проти України» (*Truten v. Ukraine*), § 66; «Нокс проти Італії» (*Knox v. Italy*), § 152; на противагу «Бандалетов проти України» (*Bandaletov v. Ukraine*), §§ 61–66, щодо добровільних заяв заявника як свідка; та «Сршен проти Хорватії» (*Sršen v. Croatia*) (ухв.), §§ 43–45, щодо отримання загальної інформації, включно із взяттям проб крові, від учасників дорожньо-транспортної пригоди).

416. Так, наприклад, право на правничу допомогу виникає не лише тоді, коли особу взяли під варту або її допитує поліція («Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 111; «Сиргі проти Румунії» (*Sirghi v. Romania*), § 44), але може бути доречним також під час процесуальних дій, таких як процедури ідентифікації чи реконструкції подій та перевірки на місці подій («Ібрагім Озтюрк проти Туреччини» (*Ibrahim Öztürk v. Turkey*), §§ 48–49; «Тюрк проти Туреччини» (*Türk v. Turkey*), § 47; «Мехмет Думан проти Туреччини» (*Mehmet Duman v. Turkey*), § 41). Ба більше, право обвинуваченого на ефективну участь у судовому розгляді кримінальної справи передбачає загалом не лише право бути присутнім, а й право за потреби отримати допомогу адвоката («Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), § 49; «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), § 89). В аналогічному порядку, сама присутність захисника обвинуваченого не може компенсувати відсутності останнього («Зана проти Туреччини» (*Zana v. Turkey*) [ВП], § 72).

417. У справі «Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*, §§ 125–130) Суд, спираючись на попередню судову практику, пояснив, що цілі, яких прагнуть досягнути через право на доступ до адвоката, охоплюють таке: запобігання судовим помилкам і передусім досягнення цілей статті 6 Конвенції, а саме – рівності процесуальних можливостей слідчих органів або органів прокуратури та обвинуваченого на противагу уразливості підозрюваних, яких утримують під вартою в поліції; важлива гарантія, що дозволяє не допустити застосування сили щодо підозрюваних і жорстокого поводження з ними з боку працівників поліції; забезпечення дотримання права обвинуваченого не свідчити проти самого себе, яке може бути гарантоване (як і власне право на доступ до адвоката) лише за умови належного повідомлення про ці права. У зв'язку з цим негайний доступ до допомоги адвоката, який може надати інформацію про процесуальні права, здатний запобігти несправедливості, що впливає з відсутності офіційного повідомлення про такі права.

418. У справі Бьоза (*Beuze*, §§ 133–134) Суд також детально розробив зміст права на доступ до адвоката. Він виділив такі дві мінімальні вимоги: (1) право на спілкування та консультацію з

---

15. Див. розділ «Загальні принципи».

адвокатом до початку допиту, що також включає право давати адвокату конфіденційні вказівки, та (2) право на фізичну присутність адвоката на первинних допитах у поліції, а також у ході будь-яких подальших допитів на стадії досудового провадження. Така присутність повинна забезпечити ефективну та практичну правову допомогу.

419. У зв'язку з останньою мінімальною вимогою варто зазначити, що у справі «Сойтеміз проти Туреччини» (*Soytemiz v. Turkey*, §§ 44–46, 27) Суд підкреслив, що право на допомогу адвоката передбачає не лише дозвіл на присутність адвоката, а також дозвіл на активну допомогу підозрюваному з боку адвоката під час, поміж іншим, допиту поліцією та на втручання з метою забезпечити дотримання прав підозрюваного. Право на допомогу адвоката застосовують упродовж і до завершення допиту в поліції, у тому числі й тоді, коли зачитують заяви та просять підозрюваного їх підтвердити й підписати, оскільки допомога адвоката в цей момент допиту не менш важлива. Таким чином, поліція, як правило, зобов'язана утримуватися від допиту або відкладати його в тому разі, якщо підозрюваний запросив своє право на допомогу адвоката під час допиту, доки адвокат не буде присутній і не зможе допомогти підозрюваному. Ці ж міркування також мають силу в тому випадку, якщо адвокат повинен (або його просять) залишити обвинуваченого до кінця допиту в поліції та перед зачитуванням і підписанням ухвалених заяв.

420. У справі «Доїл проти Ірландії» (*Doyle v. Ireland*) заявнику надали можливість бути представленим адвокатом, проте його адвоката не допустили до допиту в поліції внаслідок відповідної практики поліції, застосованої в той час. Суд не визнав порушення пунктів 1 та 3 (с) статті 6 Конвенції. Він вважав, що, незважаючи на оскаржуване обмеження права заявника на доступ до адвоката під час допиту в поліції, загальній справедливості судового розгляду не була безповоротно завдана шкода. Зокрема, він робив акцент на таких фактах: заявник мав змогу проконсультуватися зі своїм адвокатом; він не був особливо вразливим; він зміг оскаржити допустимість доказів і протидіяти їх використанню; обставини справи були широко розглянуті національними судами; звинувачення заявника було підтверджено вагомими незалежними доказами; суддя судового розгляду дав належні вказівки присяжним; вагомі аспекти, що становлять громадський інтерес, обґрунтували притягнення заявника до відповідальності; а також мали місце процесуальні гарантії, а саме всі допити поліції були записані на відео та були доступні для суддів та присяжних, і, хоча адвокат заявника не був фізично присутній, він мав можливість перервати допит, щоб проконсультувати свого клієнта клієнтом.

421. Крім того, у справі «Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium* [ВП], § 135) Суд зазначив в якості прикладу, що залежно від конкретних обставин кожної справи та відповідної правової системи наступні обмеження можуть також підірвати справедливість провадження: (1) відмова у доступі або труднощі, з якими стикається адвокат при отриманні доступу до матеріалів справи на самих ранніх стадіях кримінального провадження або під час досудового слідства, та (2) неучасть адвоката у слідчих діях, наприклад впізнання підозрюваного серед кількох осіб або реконструкції правопорушення.

422. Крім того, Суд вказав, що під час оцінки загальної справедливості судового провадження необхідно в кожному конкретному випадку враховувати весь спектр послуг, пов'язаних саме з правовою допомогою: обговорення справи, організації захисту, збір виправдальних доказів, підготовка до допиту, підтримка обвинуваченого в тяжкому становищі та перевірка умов тримання (*там само*, § 136).

423. Право на допомогу захисника не залежить від присутності самого обвинуваченого («Ван Гейзегем проти Бельгії» (*Van Geysegem v. Belgium*) [ВП], § 34; «Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*) <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57456>, § 99; «Поїтрімол проти Франції» (*Poitrimol v. France*), § 34). Неявка належно викликаного обвинуваченого не може, навіть за відсутності виправдання, позбавити його права на захист адвоката («Ван Гейзегем проти Бельгії» (*Van*

Geyseghem v. Belgium) [ВП], § 34; «Пелладоа проти Нідерландів» (*Pelladoah v. the Netherlands*), § 40; «Кромбах проти Франції» (*Krombach v. France*), § 89; «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), § 89). Навіть якщо законодавчий орган повинен мати можливість перешкодити невинуватій неаявці, він не може покарати їх, створюючи винятки з права на правову допомогу. Законна вимога про те, що обвинувачені повинні бути присутніми на судових слуханнях, може бути задоволена у інший спосіб, аніж позбавлення права на захист («Толмачев проти Естонії» (*Tolmachev v. Estonia*), § 48). Таким чином, виникає питання, передбачене пунктом (с) статті 6 § 3, якщо захисник заявника не в змозі провести захист за відсутності заявника на слуханні у відповідному суді, включаючи апеляційний суд («Лала проти Нідерландів» (*Lala v. the Netherlands*), §§ 30 -35; «Толмачев проти Естонії» (*Tolmachev v. Estonia*), §§ 51-57).

424. Аби право на допомогу захисника стало практичним і дієвим, а не лишалось теоретичним, його реалізація не повинна ставитись у залежність від виконання надмірно формальних умов: судові органи повинні забезпечити справедливий характер процесу і, відповідно, стежити за тим, аби адвокат, який бере в ньому участь, вочевидь, для захисту свого клієнта за його відсутності, отримав можливість робити це («Ван Гейзегем проти Бельгії» (*Van Geysseghem v. Belgium*) [ВП], § 33; «Пелладоа проти Нідерландів» (*Pelladoah v. the Netherlands*), § 41).

β. Обмеження щодо раннього доступу до адвоката

425. Можливість негайного доступу до адвоката становить серйозну протипагу уразливості підозрюваних, які утримуються під вартою в поліції, забезпечує важливу гарантію, що дозволяє не допустити примусу стосовно підозрюваних і жорстокого поводження з ними з боку співробітників поліції, а також сприяє запобіганню судових помилок і досягненню цілей статті 6, тобто рівності процесуальних можливостей слідчих органів або органів прокуратури та обвинуваченого («Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], §§ 53-54; «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 255; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 112).

426. Однак за виняткових обставин допускається затримка в здійсненні права на отримання правової допомоги. Питання про те, чи відповідає таке обмеження доступу до адвоката праву на справедливий розгляд справи, має два аспекти. По-перше, Суд визначає, чи були переконливі підстави для такого обмеження. По-друге, він оцінює шкоду, яку це обмеження завдало правам на захист у справі. Іншими словами, Суд повинен визначити, як вплинуло це обмеження на загальну справедливість провадження у справі, і вирішити, чи було справедливим все провадження у справі в цілому («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 257).

427. Суд пояснив, що критерій переконливих підстав є суворим. З урахуванням основоположного характеру і важливості якнайшвидшого отримання доступу до правової допомоги, зокрема, на першому допиті підозрюваного, обмеження доступу до правової допомоги допускається лише у виняткових випадках, воно повинно мати тимчасовий характер і спиратися на індивідуальну оцінку конкретних обставин справи. При визначенні того, чи було доведено наявності переконливих підстав, важливо встановити, чи мало рішення про обмеження юридичної допомоги підстави у національному законодавстві і чи в достатній мірі закон визначав сферу застосування і зміст обмежень на отримання правової допомоги, аби надати особам, відповідальним за його застосування, конкретні вказівки для прийняття поточних рішень («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 258).

428. Такі переконливі підстави існуватимуть, наприклад, коли вдалося переконливо довести наявності невідкладної необхідності запобігання серйозним негативним наслідкам для життя, свободи або фізичної недоторканності у певній справі. За таких обставин у влади виникає

нагальний обов'язок захистити права потенційних або фактичних жертв, передбачені, зокрема, статтями 2 і 3 і пунктом 1 статті 5 Конвенції (*там само*, § 259; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 117). З іншого боку, загальна загроза витоку інформації не може вважатися переконливими підставами, що обґрунтовують обмеження доступу до адвоката («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 259), а також переконливі підстави не можуть існувати, коли обмеження доступу до адвоката впливає з адміністративної практики органів влади («Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 130).

429. У справі «Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium* [ВП], §§ 142-144 та 160-165) Суд пояснив, що загальне та обов'язкове (у цьому випадку встановлене законом) обмеження доступу до адвоката під час першого допиту не може становити переконливу підставу: таке обмеження не знімає з національних органів необхідності визначати наявність переконливих підстав, шляхом індивідуальної оцінки та оцінки конкретної справи. У будь-якому випадку, уряд зобов'язаний довести наявність переконливих підстав для обмеження доступу до адвоката.

430. Однак відсутність переконливих підстав сама по собі не призводить до встановлення порушення статті 6 Конвенції. При оцінці того, чи відбулося порушення права на справедливий судовий розгляд, слід розглядати провадження в цілому, оскільки права за статтею 6 § 3 не є самоціллю, а дають приклади конкретних аспектів загального права на справедливий розгляд справи («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 262; «Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], § 118).

431. Зокрема, коли встановлено наявність переконливих підстав, необхідно провести комплексний аналіз провадження у справі в цілому, аби визначити, чи було воно «справедливим» для цілей статті 6 § 1. З іншого боку, за відсутності переконливих підстав для обмеження доступу до юридичної допомоги Суд застосовує дуже суворий підхід до оцінки справедливості провадження у справі. Якщо держава-відповідач не довела наявності переконливих підстав, то це має велике значення при визначенні загальної справедливості розгляду і може схилити чашу терезів на користь висновку про порушення статті 6 §§ 1 and 3 (c). У такому випадку, саме держава-відповідач має переконливо довести, чому в порядку винятку в конкретних обставинах справи обмеження доступу до юридичної допомоги не завдало непоправної шкоди загальної справедливості розгляду у справі («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], §§ 264-265; «Дімітар Мітев проти Болгарії» (*Dimitar Mitev v. Bulgaria*), § 71). Суд не повинен самостійно з'ясувати, чи існували переконливі підстави в конкретній справі («Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), § 161).

432. У цьому контексті Суд також враховує привілей проти самоінкримінації та обов'язок влади інформувати заявника про ці права («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], §§ 266-273).¹⁶ Якщо відбулася затримка у доступі до адвоката і коли підозрюваному не повідомлено про право на юридичну допомогу, привілей проти самоінкримінації чи право зберігати мовчання, така ситуація ускладнить доведення Урядом, що провадження в цілому було справедливим («Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], § 146). Слід також зазначити, що питання з точки зору привілею проти самоінкримінації виникає не лише у випадку фактичних визнань або безпосередньо інкримінуючих зауважень, але й стосовно висловлювань, які можна вважати такими, що «суттєво впливають» на ситуацію обвинуваченого (*там само*, § 178).

433. У справі «Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium* [ВП], §§ 144, 160-165) Суд підтвердив, що розроблений в справі «Ібрагім та інші» (*Ibrahim and Others*) критерій, який містить два аспекти, застосовується також до загальних та обов'язкових (у цьому випадку встановлених законом)

---

16. Див. розділ «Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе».

обмежень. Однак, за таких обставин Суд застосовує дуже суворий підхід до своєї оцінки справедливості, а відсутність переконливих підстав має велике значення і може, таким чином, схилити чашу терезів на користь висновку про порушення статті 6 § 1 and 3 (c) Конвенції.

434. Під час розгляду провадження в цілому слід враховувати наступний невичерпний перелік факторів, коли це доцільно («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 274; «Бюз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], § 150; «Ситневський та Чайковський проти України» (*Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine*), §§ 78-80):

- Чи перебував заявник в особливо вразливому становищі, наприклад, в силу віку чи розумових здібностей;
- Правові норми, що регулюють досудове провадження у справі і допустимість доказів на суді, і питання про їх дотримання; якщо має місце виключення з правил, особливо малоімовірно, що провадження у справі в цілому буде вважатися несправедливим;
- Чи була у заявника можливість оскаржити достовірність доказів і заперечувати проти їх використання;
- Якість доказів, а також чи змушують обставини їх отримання сумніватися в їх достовірності або точності з урахуванням ступеня і характеру будь-якого примусу;
- Якщо докази були отримані з порушенням закону, враховується незаконність, про яку йде мова, а якщо їх отримання є результатом порушення іншої статті Конвенції, то враховується характер встановленого порушення;
- В разі, якщо мова йде про свідчення – характер цих свідчень, і чи були вони відразу ж відкликані або змінені;
- Порядок використання отриманих доказів, і, зокрема, чи були вони складовою або важливою частиною доказової бази, покладеної в основу обвинувального вироку, а також переконливість інших зібраних у справі доказів;
- Чи здійснювалося визначення винності професійними суддями або присяжними, які не є юристами, а в останньому з цих випадків – зміст даних присяжним вказівок;
- Значимість інтересу суспільства в проведенні розслідування і в притягненні до відповідальності за певне правопорушення, про яке йде мова в справі;
- інші процесуальні гарантії, що мають відношення до справи і передбачені національним законодавством і правозастосовною практикою.

χ. Відмова від права на доступ до адвоката

435. Будь-яка передбачувана відмова від права на адвоката повинна відповідати стандарту «свідомої та інформованої відмови» у практиці Суду («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 272; «Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), § 77).¹⁷ У разі застосування цього стандарту є очевидним, що підозрювані мають бути поінформованими про свої права, включно з правом на доступ до юридичної допомоги («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], § 272; «Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), § 151). Додаткові гарантії будуть необхідні в тому разі, якщо обвинувачений попросить захисника, оскільки за його відсутності він матиме менше шансів бути поінформованим про свої права, а відтак слабшою буде перспектива того, що такі права буде дотримано («Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), § 78).

---

17. Див. розділ «Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінально-процесуальному аспекті».

436. Не можна визнати відмови підозрюваного від права на правничу допомогу, якщо після арешту він негайно не отримав інформації про це право («Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonov v. Bulgaria*) [ВП], § 118). Так само в контексті процесуальних дій, вжитих без відповідних процедурних гарантій, відмова від права на адвоката шляхом підписання заздалегідь надрукованої фрази «Не звертається до адвоката» має сумнівне значення з метою демонстрації однозначного характеру відмови з боку заявника («Бозкая проти Туреччини» (*Bozkaya v. Turkey*), § 48; «Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), § 155; на відміну від справи «Скляр проти Росії» (*Sklyar v. Russia*), §§ 22–25, де заявник чітко відмовився від свого права на адвоката із занесенням у протокол). Можлива попередня відмова, навіть якщо її дійсно зроблено, більше не вважатиметься дійсною, якщо заявник згодом надав чіткий запит на доступ до адвоката («Артур Пархоменко проти України» (*Artur Parkhomenko v. Ukraine*), § 81). Окрім того, якщо заявник зазнав нелюдського й принизливого поводження з боку міліції, не можна вважати, що за таких обставин він дійсно відмовився від свого права на доступ до адвоката («Турбілев проти Росії» (*Turbylev v. Russia*), § 96).

437. У більш загальному плані Суд пояснив, що він враховував доказову силу документів, підписаних під час утримання під вартою в поліції. Однак він підкреслив, що, як і для багатьох інших гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, ці підписи не є самоціллю, та їх слід розглядати з огляду на всі обставини справи. Крім того, використання друкованої форми про відмову може спричинити складність у встановленні того, чи справді текст виражає вільне та усвідомлене рішення обвинуваченого відмовитися від свого права на допомогу адвоката («Акдаг проти Туреччини» (*Akdağ v. Turkey*), § 54).

438. У кожному разі передусім саме суд, що розглядає справу, зобов'язаний переконливо встановити, чи були визнання заявника та його відмова від надання правової допомоги добровільними. Будь-які прогалини стосовно визнань та відмов належить усунути для того, щоб провадження загалом вважали справедливим. Недослідження обставин, які стосуються відмови заявника, вважалося б рівнозначним позбавленню заявника можливості врегулювати ситуацію, що суперечить вимогам Конвенції («Тюрк проти Туреччини» (*Türk v. Turkey*), §§ 53–54; «Родіонов проти Росії» (*Rodionov v. Russia*), § 167).

439. Однак коли відмова від права на доступ до адвоката відповідає стандарту «свідомої та інформованої відмови» у практиці Суду, не буде підстав для сумнівів щодо загальної справедливості кримінального провадження стосовно заявника («Шаркієне проти Литви» (*Šarkienė v. Lithuania*) (ухв.), § 38; «Скляр проти Росії» (*Sklyar v. Russia*), § 26).

ii. Право на вибір адвоката на власний розсуд

440. Особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, яка не бажає здійснювати свого захисту особисто, повинна мати можливість звернутися за правовою допомогою на власний розсуд із початкових стадій розгляду. Це впливає із самого тексту статті 6 § 3 (с), яка гарантує, що «[к]ожний, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ... захищати себе особисто ... використовувати правову допомогу захисника, вибраного на власний розсуд...», і загалом визнано в міжнародних стандартах прав людини як механізм, що забезпечує ефективний захист для обвинуваченого («Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 78; «Мартін проти Естонії» (*Martin v. Estonia*), §§ 90–93).

441. Однак право кожного, обвинуваченого в кримінальному правопорушенні, на залучення захисника за власним вибором не є абсолютним («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], § 45; «Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 79). Хоча зазвичай необхідно поважати вибір обвинуваченого («Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), § 54), національні суди можуть знехтувати вибором цієї особи, коли є відповідні та достатні підстави вважати, що такі дії необхідні в інтересах правосуддя («Мефтах та інші

проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], § 45; «Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 79; «Круассан проти Німеччини» (*Croissant v. Germany*), § 29). Скажімо, особливий характер судового розгляду загалом може обґрунтувати монополію осіб, які мають статус адвоката, на усні виступи («Мефтах та інші проти Франції» (*Meftah and Others v. France*) [ВП], § 47).

442. У цьому контексті Суд ухвалив, що на відміну від справ, що стосуються відмови в доступі до адвоката, коли застосовують перевірку на наявність «достатніх підстав», у ситуаціях, у яких виникає менш важливе питання «відмови в праві вибору», може бути застосовано більш м'яку вимогу до «відповідних і достатніх» підстав. У таких справах завдання Суду полягає в оцінці того, чи було, з урахуванням провадження в цілому, «негативно порушено» право на захист такою мірою, щоб поставити під сумнів загальну справедливість провадження («Дворські проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) [ВП], § 81).

443. Зокрема першим кроком має бути оцінка з боку Суду того, чи було продемонстровано існування відповідних і достатніх підстав для знехтування волею або перешкоджання волі заявника в частині його правового представництва. У разі, коли такі підстави відсутні, Суд повинен оцінити загальну справедливість кримінального провадження. Під час такої оцінки Суд може враховувати велику кількість факторів, включаючи характер провадження та застосування певних професійних вимог; обставини, що супроводжували призначення адвоката, і наявність можливості його оскарження; ефективність допомоги адвоката; питання про те, чи поважали право обвинуваченого не визнавати скоєння злочину; вік обвинуваченого; розгляд судом будь-яких клопотань заявника в період, що належить до обставин справи; можливість заявника оскаржити автентичність доказів і перешкодити їхньому залученню до матеріалів справи; питання про те, чи склали дані клопотання значний елемент, на підставі якого було сформульовано обвинувачення; і значення інших доказів у справі (*там само*, § 82).

d. Безоплатна юридична допомога

444. Третє і останнє право, передбачене статтею 6 § 3 (с), право на безоплатну юридичну допомогу, залежить від двох умов, які можуть розглядатися у сукупності («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), § 27).

445. По-перше, обвинувачений має довести свою неплатоспроможність щодо юридичної допомоги («Карезана проти Сполученого Королівства» (*Caresana v. the United Kingdom*) (ухв.)) Проте, він не повинен робити це «поза будь-якими розумними сумнівами»: достатньо, аби існували «певні ознаки» цього або, інакше кажучи, може бути встановлена «відсутність чітких вказівок на протилежне» («Пакеллі проти Німеччини» (*Pakelli v. Germany*), звіт Комісії, § 34; «Ценьо Цонев проти Болгарії (№ 2)» (*Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (no. 2)*), § 39). У будь-якому випадку Суд не може діяти замість національних судів для того, аби оцінити фінансове становище заявника у відповідний час, а натомість повинен переглянути, чи діяли ці суди відповідно до статті 6 § 1 при здійсненні власної оцінки під час розгляду доказів («Р.Д. проти Польщі» (*R.D. v. Poland*), § 45).

446. По-друге, держави-учасниці мають забезпечувати безоплатну юридичну допомогу лише тоді, «коли цього вимагають інтереси правосуддя» («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), § 27). Це має оцінюватись із врахуванням сукупності фактів справи: не лише становища, яке існувало на момент ухвалення рішення за клопотанням про надання безоплатної юридичної допомоги, але й становища, що склалось на момент постановлення національним судом рішення щодо суті («Грейнджер проти Сполученого Королівства» (*Granger v. the United Kingdom*), § 46).

447. Оцінюючи, чи інтереси правосуддя вимагають, аби обвинувачений мав безоплатну допомогу захисника, Суд бере до уваги різні критерії, зокрема, тяжкість правопорушення і покарання, яке може бути призначене. В принципі, якщо йдеться про покарання у вигляді

позбавлення волі, інтереси правосуддя вимагають надання безоплатної юридичної допомоги («Бенхем проти Сполученого Королівства» (*Benham v. the United Kingdom*)<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62549> [ВП], § 61; «Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), § 33; «Здравко Станев проти Болгарії» (*Zdravko Stanev v. Bulgaria*), § 38).

448. Окрім умови «інтересів правосуддя», Суд бере до уваги складність справи («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), § 34; «Фам Хоанг проти Франції» (*Pham Hoang v. France*), § 40; «Тваліб проти Греції» (*Twalib v. Greece*), § 53), а також особисте положення обвинуваченого («Здравко Станев проти Болгарії» (*Zdravko Stanev v. Bulgaria*), § 38). Остання умова є особливо важливою з огляду на спроможність обвинуваченого захистити себе, наприклад, через недостатнє знання мови судочинства або у системі особливих прав, якщо у наданні безоплатної юридичної допомоги має бути відмовлено («Куаранта проти Швейцарії» (*Quaranta v. Switzerland*), § 35; «Тваліб проти Греції» (*Twalib v. Greece*), § 53).

449. Якщо має застосовуватись вимога інтересів правосуддя, то цей критерій полягатиме не у тому, аби встановити, чи відсутність безоплатної юридичної допомоги «дійсно зашкодила» здійсненню захисту; слід застосовувати інший, менш суворий критерій, а саме, чи «виглядає у даному випадку правдоподібним припущення», що захисник буде потрібен («Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*), §§ 34-35; «Алімена проти Італії» (*Alimena v. Italy*), § 20).

450. Право на безоплатну юридичну допомогу також є актуальним для апеляційного провадження («Шехов проти Росії» (*Shekhov v. Russia*), § 46; «Волков і Адамський проти Росії» (*Volkov and Adamskiy v. Russia*), §§ 56-61). У цьому контексті, визначаючи, чи потрібна безоплатна юридична допомога, Суд враховує, зокрема, три фактори: (а) широту повноважень апеляційних судів; (б) серйозність обвинувачень проти заявників; та (с) суворість покарання, яке їм загрожує («Михайлова проти Росії» (*Mikhaylova v. Russia*), § 80).

451. Незалежно від важливості заснованих на довірі стосунків між адвокатом і його клієнтом, право мати захист з боку захисника, вибраного «на власний розсуд», неодмінно є об'єктом певних обмежень, якщо йдеться про безоплатну юридичну допомогу. Наприклад, суди, призначаючи для здійснення захисту державного захисника, мають брати до уваги бажання обвинуваченого, але можуть і відхилити таку кандидатуру, якщо є нагальні й достатні підстави вважати, що того вимагають інтереси правосуддя («Круассан проти Німеччини» (*Croissant v. Germany*), § 29; «Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), § 54). Водночас, статтю 6 § 3 с) не можна тлумачити як таку, що гарантує право на заміщення призначеного державою адвоката (*там само*, § 55). Натомість, інтереси правосуддя не можуть тлумачитись настільки широко, аби вимагати автоматичного надання безоплатної юридичної допомоги щоразу, коли обвинувачений, не маючи жодних об'єктивних шансів на успіх, бажає подати апеляційну скаргу після того, як у першій інстанції йому було забезпечено справедливий судовий розгляд, як того вимагає стаття 6 («Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*), § 67).

е. Практична і дієва безоплатна юридична допомога

і. Конфіденційність спілкування з адвокатом

452. Право на дієву безоплатну юридичну допомогу включає, зокрема, право обвинуваченого мати приватні розмови зі своїм адвокатом. Лише у виняткових випадках держава може обмежити конфіденційне спілкування особи, яку утримують під вартою, зі своїм захисником («Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], § 102). Якщо адвокат-захисник не може розмовляти зі своїм клієнтом поза таким наглядом й отримувати конфіденційні вказівки, то його допомога помітно втрачатиме свою дієвість («С. проти Швейцарії» (*S. v. Switzerland*), § 48; «Бреннан проти Сполученого Королівства» (*Brennan v. the United Kingdom*), § 58). Жодне обмеження стосунків клієнтів зі своїми адвокатами-захисниками, як мовчазне, так і виражене,

не повинне ставати на перешкоді ефективній допомозі захисника, право на котрого має обвинувачений («Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], § 102).

453. Приклади таких обмежень охоплюють прослуховування телефонних розмов між обвинуваченим та його адвокатом («Загарія проти Італії» (*Zagarìa v. Italy*), § 36); обмеження кількості та тривалості відвідувань обвинувачених із боку адвокатів («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 135); відсутність приватності під час відеоконференцій («Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) [ВП], § 104; «Горбунов і Горбачов проти Росії» (*Gorbunov and Gorbachev v. Russia*), § 37); нагляд за допитами органами прокуратури («Рибацкі проти Польщі» (*Rybacki v. Poland*), § 58); нагляд із боку слідчого судді за контактами затриманого зі своїм захисником («Ланц проти Австрії» (*Lanz v. Austria*), § 52); нагляд за спілкуванням між обвинуваченим та адвокатом у залі суду («Ходорковський та Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), §§ 642–647) та неможливість вільного спілкування з адвокатом через загрозу застосування санкцій («М проти Нідерландів» (*M v. the Netherlands*), § 92).

454. Обмеження може бути встановлено щодо права обвинуваченого на спілкування зі своїм адвокатом без підслуховування третьою особою в тому разі, якщо є вагома причина, але таке обмеження не повинно позбавити обвинуваченого справедливого слухання («Оджалан проти Туреччини» (*Öcalan v. Turkey*) [ВП], § 133). «Вагома причина» в цьому контексті є однією з «переконливих підстав», які виправдовують таке обмеження («Мороз проти України» (*Moroz v. Ukraine*), §§ 67–70). «Переконливі підстави» можуть існувати в тому разі, якщо було переконливо доведено що заходи, які обмежують право на конфіденційне спілкування з адвокатом, були спрямовані на запобігання ризику змови через контакти адвоката із заявником, або у випадку сумнівів щодо професійної етики адвоката чи правочинності його поведінки («С. проти Швейцарії» (*S. v. Switzerland*), § 49; «Рибацкі проти Польщі» (*Rybacki v. Poland*), § 59), включно з підозрою у зловживанні конфіденційністю та ризиком для безпеки («Ходорковський та Лебедев проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), § 641). Що стосується впливу таких обмежень на загальну справедливість судового розгляду, то тривалість часу, упродовж якого їх було застосовано, стане відповідним прикладом («Рибацкі проти Польщі» (*Rybacki v. Poland*), б1), так само, як і (коли це доречно) ступінь використання в провадженні свідчень, отриманих від обвинуваченого, який не мав можливості конфіденційно спілкуватися з адвокатом («Мороз проти України» (*Moroz v. Ukraine*), § 72).

ii. Ефективність юридичної допомоги

455. Стаття 6 § 3 (с) передбачає, що юридична допомога має бути «практичною і дієвою». Тобто, саме призначення державного захисника ще не означає ефективність такої допомоги, оскільки адвокат *ex officio* може померти, тяжко захворіти, зіткнутись з тривалими перешкодами або ухилитись від виконання своїх обов'язків («Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*), § 33; «Вамвакас проти Греції (№ 2)» (*Vamvakas v. Greece (no. 2)*), § 36).

456. Водночас, держава-учасниця не може вважатись відповідальною за усі недоліки призначеного або обраного обвинуваченим захисника («Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), § 56; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 65). Із незалежності адвокатури від держави слідує, що поведінка захисника стосується в основному обвинуваченого і його адвоката: держава-учасниця має втручатись тільки тоді, коли неспроможність державного захисника стає очевидною, або якщо про це буде належно повідомлено у інший спосіб («Імбріюшіа проти Швейцарії» (*Imbrioscia v. Switzerland*), § 41; «Дауд проти Португалії» (*Daud v. Portugal*), § 38). Відповідальність держави може бути задіяна тоді, коли адвокат просто перестає діяти на користь обвинуваченого («Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*), §§ 33 і 36) або не дотримується суто формальної умови, якщо це не можна вважати помилковою поведінкою або звичайним недоліком аргументації («Чекалла проти Португалії» (*Czekalla v. Portugal*), §§ 65 і 71).

457. Ті самі міркування, що стосуються ефективності безоплатної юридичної допомоги, можуть за виняткових обставин застосовуватися в контексті приватного найманого адвоката. У справі «Гюве проти Туреччини» (*Güveç v. Turkey*, § 131) Суд врахував молодий вік заявника (15 років), серйозність злочинів, в яких його обвинувачували (здійснення діяльності з метою роз'єднання національної території, що в той час каралося смертю), на перший погляд суперечливі обвинувачення, висунуті проти нього поліцією та свідком обвинувачення, явна неспроможність його адвоката належним чином представляти його (наявка на кілька слухань) та багато випадків відсутності заявника на слуханнях. За цих обставин Суд визнав, що суд першої інстанції повинен був терміново реагувати, аби забезпечити ефективне юридичне представництво заявника.

4. Допит свідків (стаття 6 § 3 d))

Стаття 6 § 3 d) Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Свідки (6-3-d) – Допит свідків (6-3-d) – Вимагати виклику свідків (6-3-d) – Ті самі умови (6-3-d)

458. Гарантії, передбачені у пункті 3 (d) статті 6 являють собою конкретні аспекти права на справедливий судовий розгляд, викладені в пункті 1 цього положення, і першочерговим завданням Суду, передбаченим статтею 6 § 1, є оцінка загальної справедливості кримінального провадження. Виконуючи цю оцінку, Суд розглядає провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів, беручи до уваги права на захист, а також інтереси громадськості та жертв при належному обвинуваченні та, за необхідності, права свідків («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schtschaschwili v. Germany*) [ВП], §§ 100-101).

а. Автономне значення поняття «свідок»

459. Поняття «свідок», якими б не були визначення у національному праві, має в системі Конвенції автономне значення («Дамір Сібгатулін проти Росії» (*Damir Sibgatullin v. Russia*), § 45; «С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), § 45). Якщо повідомлення може суттєво обґрунтувати визнання підозрюваного винним, то воно є свідченням на користь обвинувачення, і до нього застосовуються гарантії, передбачені статтею 6 §§ 1 і 3 d) Конвенції («Касте і Матізен проти Норвегії» (*Kaste and Mathisen v. Norway*), § 53; «Люка проти Італії» (*Lucà v. Italy*), § 41). Це може включати, наприклад, докази, надані особою в контексті процедури впізнання або очної ставки з підозрюваним («Ванфулі проти Росії» (*Vanfuli v. Russia*), § 110).

460. Це поняття включає й інших обвинувачених («Трофімов проти Росії» (*Trofimov v. Russia*), § 37; «Оддоне і Печчі проти Сан-Маріно»* (*Oddone and Pecci v. San Marino*), §§ 94-95), потерпілих («Владімір Романов проти Росії» (*Vladimir Romanov v. Russia*), § 97), експертів («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), §§ 81-82), і офіцерів поліції («Юрек і Юрек проти Туреччини» (*Ürek and Ürek v. Turkey*), § 50).

461. Стаття 6 § 3 d) може застосовуватись і до документальних доказів («Мірілашвілі проти Росії» (*Mirilashvili v. Russia*), §§ 158-159), включаючи звіти, підготовлені посадовцями, що здійснюють арешт («Буткевич проти Росії» (*Butkevich v. Russia*), §§ 98-99).

б. Право допитувати свідків

і. Загальні принципи

462. Зважаючи на те, що допустимість доказів є питанням регулювання національним законодавством та національними судами, єдине завдання Суду відповідно до статті 6 §§ 1 and 3 (d) Конвенції полягає в тому, щоб перевірити, чи було провадження проведено справедливо («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], § 118).

463. Стаття 6 §§ 1 і 3 (d) Конвенції містить презумпцію проти використання свідчень з чужих слів проти обвинуваченого в кримінальному процесі. Виключення з використання свідчень з чужих слів є також обґрунтованим, якщо ці свідчення можуть розглядатися як допомога захисту («Томас проти Сполученого Королівства» (*Thomas v. the United Kingdom*) (ухв.)).

464. Відповідно до статті 6 § 3 (d), перш ніж обвинуваченого можна буде визнати винним, йому, загалом, потрібно пред'явити усі докази обвинувачення у відкритому судовому засіданні, аби уможливити змагальні судові дебати. Цей принцип має певні винятки, з якими, однак, можна погодитись за умови забезпечення прав сторони захисту; за загальним правилом, ці права вимагають надати обвинуваченому належну і достатню можливість опротестувати свідчення проти нього і допитати осіб, які їх зробили, або під час дачі таких показань, або на пізнішій стадії («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], § 118; «Хуммер проти Німеччини» (*Hümmer v. Germany*), § 38; «Люка проти Італії» (*Lucà v. Italy*), § 39; «Солаков проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 57). Ці принципи особливо справедливі при використанні заяв свідків, отриманих під час розслідування поліцією та судового слідства на слуханні («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schtschaschwili v. Germany*) [ВП], §§ 104-105).

465. Щодо застосовності в різних правових системах держав-учасниць, зокрема в контексті систем загального права та континентального права, Суд підкреслив, що хоча важливо враховувати суттєві відмінності у правових системах та процедурах, включаючи різні підходи до прийнятності доказів у кримінальних судових процесах, зрештою, він повинен застосовувати один й той самий стандарт перегляду за статтею 6 §§ 1 і 3 (d) незалежно від правової системи, з якої направлена справа («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], § 130; «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schtschaschwili v. Germany*) [ВП], § 108).

ii. Неприсутність свідків на суді

466. З огляду на визначне місце, яке посідає право на належне відправлення правосуддя у демократичному суспільстві, будь-який захід, що обмежує права сторони захисту, має бути абсолютно необхідним. Якщо достатньо буде менш суворого заходу, то застосовувати слід саме його («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), § 58). Можливість обвинуваченого зіткнутися зі свідком, свідчення якого мають істотне значення, у присутності судді є важливою складовою справедливого судового розгляду («Тарау проти Румунії» (*Tarău v. Romania*), § 74; «Гравіано проти Італії» (*Graviano v. Italy*), § 38).

467. У справі «Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], §§ 119-147) Суд роз'яснив принципи, які слід застосовувати, коли свідок не відвідує публічне судові слухання. Ці принципи можуть бути узагальнені наступним чином

(«Сетон проти Сполученого Королівства» (*Seton v. the United Kingdom*), §§ 58-59; «Дімович проти Сербії» (*Dimović v. Serbia*), §§ 36-40; «Т.К. проти Литви» (*T.K. v. Lithuania*), § 95-96):

(i) Суд спочатку повинен вивчити попереднє питання про те, чи існувала вагома причина для допустимості доказів відсутнього свідка, приймаючи до уваги, що свідки повинні, як правило, давати свідчення під час судового розгляду, і що слід докладати всіх розумних зусиль, аби забезпечити їх присутність;

(ii) Коли свідок не був допитаний на жодній попередній стадії провадження, допустимість прийняття заяв свідка замість надання свідчень під час судового засідання має бути крайнім заходом;

(iii) Прийняття в якості доказів заяви відсутніх свідків призводить до потенційного негативного наслідку для підсудного, який, загалом, повинен мати ефективну можливість оскаржити докази проти нього. Зокрема, він повинен мати можливість перевірити правдивість та достовірність свідчень, наданих свідками, шляхом їх усного допиту у його присутності, або в той час, коли свідок надавав заяву, або на більш пізньому етапі провадження;

(iv) Згідно з «виключним чи вирішальним правилом», якщо засудження обвинуваченого ґрунтується виключно або головним чином на доказах, наданих свідками, яких обвинувачений не може допитати на будь-якій стадії провадження, його права на захист необґрунтовано обмежуються;

(v) Однак, оскільки стаття 6 § 3 Конвенції повинна тлумачитися при вивченні справедливості судового провадження в цілому, виключне чи вирішальне правило не слід застосовувати у негнучкий спосіб;

(vi) Зокрема, якщо заява з чужих слів є виключним або вирішальним доказом проти відповідача, її прийняття як доказу автоматично не призведе до порушення статті 6 § 1. У той же час, коли виправдання засноване виключно або вирішально на свідченнях відсутніх свідків, Суд повинен вивчити провадження у найретельніший спосіб. Через небезпеку прийняття таких доказів це було б дуже важливим фактором для зваження обставин справи та фактором, який вимагав би достатніх урівноважуючих факторів, включаючи наявність сильних процесуальних гарантій. Питання в кожному конкретному випадку полягає в тому, чи існують достатні урівноважуючі фактори, включаючи заходи, що дозволяють здійснити справедливу та належну оцінку достовірності цих доказів. Це дозволило б ґрунтувати вирок на таких доказах, лише якщо вони є достатньо надійними, враховуючи їхню важливість у справі.

468. Ці принципи були додатково прояснені у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany* [ВП], §§ 111-131), в якій Суд підтвердив, що відсутність достатніх причин для неявки свідка сама по собі не може бути вирішальною щодо відсутності справедливості судового розгляду, хоча вона залишається дуже важливим фактором, який повинен бути врахований при оцінці загальної справедливості, а також фактором, який може переважити чашу терезів на користь висновку про порушення статті 6 §§ 1 і 3(d). Крім того, Суд пояснив, що з огляду на його завдання, яке полягає у встановленні справедливості провадження в цілому, він повинен не лише переглядати наявність достатніх урівноважуючих факторів у випадках, коли докази відсутнього свідка були виключним або вирішальним підґрунтям для засудження заявника, але також у тих випадках, коли він визнав незрозумілим, чи є докази, що стосуються справи, виключними чи вирішальними, але, тим не менш, був впевнений, що вони мають велике значення і прийняття їх могло спричинити загрозу стороні захисту.

а. Достатні підстави для неявки свідка

469. Питання про те, чи є вагомі підстави допустити показання відсутнього свідка, є найпершим питанням, яке слід вивчити до того, як встановлювати, чи становить дане свідчення єдиний або визначальний доказ. Тому якщо свідок не з'являється особисто, аби дати свідчення, судовий

орган має встановити, чи є ця відсутність виправданою («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства») (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], §§ 120; «Габріелян проти Вірменії» (*Gabrielyan v. Armenia*), §§ 78, 81-84). У цьому контексті, хоча функція Суду не полягає у висловлюванні думки щодо актуальності наданих доказів, відсутність обґрунтування відмови у допиті чи виклику свідка може означати обмеження прав на захист, несумісні з гарантіями справедливого судового розгляду («Бокос-Квеста проти Нідерландів» (*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*), § 72).

470. Однак, як пояснено у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], § 113), відсутність достатніх причин для неявки свідка сама по собі не може бути вирішальною щодо відсутності справедливості судового розгляду, хоча вона залишається дуже важливим фактором, який повинен бути врахований при оцінці загальної справедливості, а також фактором, який може переважити чашу терезів на користь висновку про порушення статті 6 § 1 і 3(d).

471. Частина 1 статті 6, в сукупності з частиною 3, зобов'язує держав-учасниць до позитивних заходів, які дозволили б обвинуваченому допитати свідків обвинувачення або вимагати їх допиту («Трофімов проти Росії» (*Trofimov v. Russia*, § 33; «Садак та інші проти Туреччини (№ 1)» (*Sadak and Others v. Turkey (no. 1)*), § 67; «Кафанья прои Італії» (*Cafagna v. Italy*), § 42).

472. Якщо неможливість допитати свідків або вимагати їх допиту пов'язана з тим, що вони пропали безвісти, органи влади повинні докласти розумних зусиль для забезпечення їх присутності («Карпенко проти Росії» (*Karpenko v. Russia*), § 62; «Дамір Сібгатуллін проти Росії» (*Damir Sibgatullin v. Russia*), § 51; «Пелло проти Естонії» (*Pello v. Estonia*), § 35; «Бонев проти Болгарії» (*Bonev v. Bulgaria*), § 43; «Цебер проти Чеської Республіки» (*Tseber v. the Czech Republic*), § 48; «Лучич проти Хорватії» (*Lučić v. Croatia*), §§ 79-80). Суд не повинен складати перелік конкретних заходів, які повинні бути вжиті національними судами, аби докласти всіх розумних зусиль для забезпечення присутності свідка, якого вони остаточно вважали недосяжним. Однак очевидно, що вони повинні були активно шукати свідка за допомогою національних органів влади, включаючи поліцію, і, як правило, вдавалися до міжнародної правової допомоги у випадках, коли свідок проживав за кордоном і такі механізми були доступні. Ба більше, необхідність усіх розумних зусиль з боку органів влади щодо забезпечення присутності свідка на судовому засіданні додатково передбачає ретельний контроль національних судів щодо причин неможливості з боку свідка взяти участь у судовому процесі, беручи до уваги конкретну ситуацію кожного свідка («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], §§ 121-122).

473. Водночас, не можна вимагати неможливого: якщо державні органи не можуть бути звинувачені у недостатній сумлінності у намаганні надати обвинуваченому можливість допитати даних свідків, то сама лише їх відсутність не може призвести до закриття провадження («Госса проти Польщі» (*Gossa v. Poland*) § 55; «Хаас проти Німеччини» (*Haas v. Germany*) (ухв.); «Калабро проти Італії і Німеччини» (*Calabrò v. Italy and Germany*) (ухв.); «Убах Мортес проти Андори» (*Ubach Mortes v. Andorra*) (ухв.); «Гані проти Іспанії» (*Gani v. Spain*), § 39).

474. З точки зору суду першої інстанції повинні існувати достатні підстави для відсутності свідка, тобто у суду повинні бути вагомі фактичні або правові підстави не забезпечувати присутність свідка на слуханні. Якщо за таких обставин була достатня підстава для неявки свідка, то з цього випливає, що для суду першої інстанції були достатні підстави або обґрунтування для того, щоб прийняти неперевірені свідчення відсутнього свідка як докази («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], § 119).

475. Існує ряд причин, за якими свідок може не бути присутнім на судовому процесі, наприклад, відсутність через смерть або страх («Міка проти Швеції» (*Mika v. Sweden*) (ухв.), § 37; «Феррантеллі і Сантанджело проти Італії» (*Ferrantelli and Santangelo v. Italy*), § 52; «Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], §§ 120-125), відсутність за станом здоров'я («Бобеш проти Румунії» (*Bobes v. Romania*), §§ 39-40;

«Вронченко проти Естонії» (*Vronchenko v. Estonia*), § 58) або недоступність свідка («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schtschaschwili v. Germany*) [ВП], §§ 139-140; «Лучич проти Хорватії» (*Lučić v. Croatia*), § 80), включаючи його або її ув'язнення за кордоном («Штефанчіч проти Словенії» (*Štefančič v. Slovenia*), § 39).

476. Нарешті, існують різні міркування, що стосуються допиту свідків підпису для обшуку, коли їх свідчення були отримані обвинуваченням («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], §§ 136-137). Свідки підпису виступають в якості нейтральних спостерігачів слідчого заходу і, на відміну від фактичних свідків, від них не очікується, що вони будуть обізнані про цю справу. Таким чином, вони не свідчать про обставини справи або вину чи невинуватість обвинувачуваних. Відповідно, їх присутність на слуханні буде необхідною виключно у виняткових випадках, наприклад, якщо національні суди покладаються на їх свідчення в значній мірі або коли їх свідчення в суді можуть іншим чином вплинути на результат кримінального провадження щодо заявника («Шумеев та інші проти Росії» (*Shumeyev and Others v. Russia*) (ухв.), § 37). Іншими словами, відсутність свідків підпису (понятих) у кримінальних слуханнях не порушує гарантії, передбачені статтею 6 § 1 і 3 (d) Конвенції, оскільки їх свідчення обмежені способом проведення слідчих дій і, по суті, є зайвими доказами («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 136).

477. Проте, коли національний суд першої інстанції конкретно посилається на свідчення понятих при засудженні заявника і перераховує їх в якості доказів, окремо від відповідних поліцейських звітів, які ці свідки завіряли, тоді доречно розглянути питання про неявку цих свідків на слухання і використання їх досудових свідчень в світлі принципів у справі «Аль-Хавая і Тахері» і «Шачашвілі» («Гарбуз проти України» (*Garbus v. Ukraine*), § 40). З іншого боку, коли захист має намір спиратися на свідчення понятих, такі свідки повинні розглядатися як «свідки від імені» захисту в значенні статті 6 § 3 (d) Конвенції («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 138).¹⁸

β. Важливість заяв свідків для обвинувального вироку

478. Питання про допуск до доказів заяв свідків, які не були присутні на судовому процесі, виникає тільки в тому випадку, якщо заява свідка є «виключним» або «вирішальним» доказом або якщо вона «мала значну вагу» при засудженні заявника («Сетон проти Сполученого Королівства» (*Seton v. the United Kingdom*), § 58; «Сітневський і Чайковський проти України» (*Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine*), § 125, де заява свідка не мала такого значення).

479. «Виключний» доказ слід розуміти як єдиний доказ проти обвинуваченого. Термін «вирішальний» слід розуміти у вузькому сенсі як вказівний доказ такого значення або важливості, яке може бути визначальним для вирішення справи. У тих випадках, коли неперевірені свідчення підтверджуються іншими підтверджуючими доказами, оцінка того, чи є воно вирішальним, буде залежати від сили підтверджуючих доказів: чим сильніше будуть інші докази, що викривають обвинуваченого, тим менше ймовірність того, що показання відсутнього свідка будуть розглядатися як вирішальні. Докази, які мають «значну вагу», є такими, що їх допустимість може поставити під загрозу лінію захисту («Шачашвілі проти Німеччини» (*Schtschaschwili v. Germany*) [ВП], §§ 116 і 123).

480. В цьому контексті, оскільки Суд не повинен виступати в якості суду четвертої інстанції, його відправною точкою для визначення важливості заяв свідків для засудження заявника є рішення національних судів. Суд повинен переглянути оцінку національних судів в світлі своїх стандартів оцінки важливості заяв свідків в якості доказів і вирішити, чи була оцінка важливості доказів національними судами неприйнятною чи довільною. Він також повинен самостійно оцінити вагу

---

18. Див. розділ «Право викликати свідків захисту».

доказів, представлених відсутнім свідком, якщо національні суди не вказали свою позицію з цього питання або якщо їх позиція не зрозуміла (*там само*, § 124).

χ. Урівноважуючі Фактори

481. Обсяг урівноважуючих факторів, необхідних для того, аби судовий розгляд був визнаний справедливим, залежав би від ваги свідчень відсутнього свідка. Чим важливішими є докази, тим більше ваги повинні мати урівноважуючі фактори, щоб розгляд справи в цілому вважався справедливим. Ці урівноважуючі фактори повинні дозволяти справедливу та належну оцінку достовірності цих доказів (*там само*, § 116 і 125).

482. У справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany* [ВП], §§ 126-131, з подальшими посиланнями) Суд визначив деякі елементи, які можуть бути актуальними в цьому контексті:

- Чи ставилися національні суди з обережністю до неперевіраних доказів відсутнього свідка, беручи до уваги той факт, що такі докази мають меншу вагу, і чи надали вони детальне обґрунтування того, чому вони вважають ці докази достовірними, враховуючи також інші наявні докази («Пржиджіал проти Польщі» (*Przydział v. Poland*), § 53; «Даштан проти Туреччини» (*Daştan v. Turkey*), § 31). Будь-які вказівки, надані присяжним суддею щодо свідчень відсутніх свідків, є ще одним важливим питанням («Саймон Прайс проти Сполученого Королівства» (*Simon Price v. the United Kingdom*), § 130);
- Наявність відеозапису допиту відсутнього свідка на стадії слідства;
- Наявність на слуханні доказів, що підтверджують неперевірену заяву свідків, як-от заяви, надані на слуханні особами, яким відсутній свідок повідомив про події одразу після їх виникнення; подальші фактичні докази, криміналістичні докази та експертизи; подібність в описі подій інших свідків, зокрема, якщо на слуханні до таких свідків застосовують перехресний допит;
- Можливість сторони захисту поставити власні запитання свідку опосередковано, наприклад, у письмовій формі, під час судового розгляду або, коли це доречно, на досудовій стадії провадження («Паїч проти Хорватії» (*Paić v. Croatia*), § 47);
- Можливість заявника чи захисника допитати свідка під час стадії слідства. Ці досудові слухання є важливою процесуальною гарантією, яка може компенсувати перешкоди, з якими стикається захист через відсутність свідка під час судового розгляду («Пальчик проти України» (*Palchik v. Ukraine*), § 50). Ба більше, Суд визнав, що у виняткових обставинах можуть бути причини для заслуховування доказів свідка у відсутності особи, щодо якої робиться така заява, за умови, що під час допиту був присутнім її адвокат («Шмайль проти Словенії» (*Šmajgl v. Slovenia*), § 63);
- Відповідачеві має бути надана можливість висловити свою власну версію подій та поставити під сумнів правдивість відсутнього свідка. Однак, це само по собі не може вважатися достатнім урівноважуючим фактором, здатним компенсувати перешкоди, з якими зіткнулася сторона захисту («Пальчик проти України», § 48). Більше того, національні суди повинні надати достатні мотивування для відхилення аргументів, висунутих захистом («Преджіне проти Румунії» (*Prăjină v. Romania*), § 58). Крім того, в деяких випадках ефективна можливість поставити під сумнів правдивість свідчень відсутніх свідків може залежати від доступності стороні захисту всіх матеріалів у справі, пов'язаних з подіями, на які посилається заява свідка («Якуба проти України» (*Yakuba v. Ukraine*), §§ 49-51).

483. З огляду на автономне значення, яке надається терміну «свідок», вищезазначені принципи щодо відсутніх свідків відповідним чином застосовуються й у випадках відсутності експертних свідків. У цьому контексті Суд підкреслив, що думка експерта, призначеного компетентним

судом для вирішення питань, порушених у справі, ймовірно, матиме суттєвий вплив на оцінку цієї справи судом. Однак ситуація, коли експертний свідок відсутній, не є такою самою, як відсутність свідка, який дав свідчення щодо ситуацій, які він бачив чи дізнався з чужих слів. Таким чином, коли експертний звіт був складений незалежним експертом, призначеним судовими органами під час розслідування з метою надання суду інформації щодо технічного аспекту справи, а результати цього звіту були перевірені експертом, призначеним стороною захисту, це буде важливим урівноважуючим фактором в оцінці загальної справедливості судового провадження («Константинідес проти Греції» (*Constantinides v. Greece*), §§ 37-52).

iii. Інші обмеження права на допит свідків

484. Вищезазначені принципи, пов'язані з відсутніми свідками, відповідно застосовні до інших випадків, коли підсудний не мав можливості оскаржити чесність та достовірність заяв свідків, включаючи їх правдивість та надійність, шляхом усного допиту свідків у їх присутності, або в той час, коли свідок робив заяву, або у якійсь пізнішій стадії провадження.

485. Це може стосуватися допуску до заяв, зроблених свідками, повна особистість яких прихована від обвинуваченого (анонімні свідчення) («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], § 127; «Шолер проти Німеччини» (*Scholer v. Germany*), § 51; «Балта і Демір проти Туреччини» (*Balta and Demir v. Turkey*), §§ 36-41; «Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), §§ 36-37); свідків, включаючи спів-обвинуваченого, які відмовляються давати свідчення на слуханні або відповідати на запитання захисту («Краксі проти Італії (№ 1)» (*Craxi v. Italy (no. 1)*), § 88; «Віджен проти Нідерландів» (*Vidgen v. the Netherlands*), § 42, щодо спів-обвинуваченого; «Софрі та інші проти Італії» (*Sofri and Others v. Italy*) (ухв.); «Сіверт проти Німеччини» (*Sievert v. Germany*), §§ 59-61, «Кабрал проти Нідерландів» (*Cabral v. the Netherlands*), § 33, «Брейєр проти Нідерландів» (*Breijer v. the Netherlands*) (ухв.), §§ 32-33 щодо свідків), та інших свідків, яких допитують в рамках спеціальних допитів, що передбачають, наприклад, неможливість захисту брати участь у допиті свідків («Пападакіс проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Papadakis v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 89) або неможливості захисту мати доступ до джерел, на яких свідок ґрунтував свої знання чи переконання («Донохоє проти Ірландії» (*Donohoe v. Ireland*), §§ 78-79).

486. Однак, коли свідок робить заяву на досудовій стадії провадження, а потім відкликає її або заявляє при перехресному допиті на слуханні, що більше не пригадає фактів, принципи, пов'язані з відсутніми свідками, не обов'язково застосовувати. Іншими словами, зміна ставлення свідка сама по собі не породжує необхідності компенсаційних заходів. Дійсно, Суд відмовився вважати загалом, що докази, надані свідком у відкритому суді та під присягою, завжди повинні базуватися на інших заявах, зроблених тим самим свідком у ході кримінального провадження, навіть коли вони є зовсім протилежними. У такій ситуації Суд намагатиметься визначити, чи було провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів, справедливим («Віджен проти Нідерландів» (*Vidgen v. the Netherlands*) (ухв.), §§ 38-41; див. також «Макеян та інші проти Вірменії»* (*Makeyan and Others v. Armenia*), §§ 40-48).¹⁹ Ба більше, у таких випадках можуть мати важливе значення інші процесуальні гарантії, як-от, наприклад, принцип рівності сторін між обвинуваченням та захистом при допиті свідка, який відкликав свою заяву, що мала вирішальне значення для засудження заявника («Бондер проти України» (*Bonder v. Ukraine*), §§ 79-81).

а. Анонімні свідки

487. Хоча питання, спричинені показаннями анонімних і відсутніх свідків, не є тотожними, проте, в принципі, ці два випадки подібні тим, що обидва становлять ризик створити несприятливе становище для обвинуваченого. Засадовий принцип полягає у тому, що в

---

19. Див. розділ «Використання доказів».

кримінальному процесі обвинувачений повинен мати реальну можливість оскаржити твердження щодо себе («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], § 127; «Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 33).

488. Зокрема, Суд постановив, що точні обмеження можливості захисника викликати свідків у провадженні відрізняються у цих двох випадках (в разі анонімних та відсутніх свідків). Відсутні свідки представляють проблему в тому, що їхні свідчення не можуть бути перевірені захисником. Однак їхня особа відома стороні захисту, яка, таким чином, здатна виявити або дослідити будь-які мотиви фальсифікації. З іншого боку, анонімні свідки, про яких не відомо жодних деталей щодо їхньої особи чи походження, представляють іншу проблему: захист стикається з труднощами неможливості довести до відома свідка і, в кінцевому підсумку, присяжних, будь-які причини, які можуть змусити свідка брехати. Однак на практиці відбувається деяке розкриття інформації, яке забезпечує матеріал для перехресного вивчення. Масштаб розкриття інформації впливає на масштаби перешкод, з якими стикається сторона захисту. Таким чином, враховуючи основну проблему обох типів випадків, Суд надалі застосовував у контексті анонімних свідків підхід аналогічний тому, який він вживав у справах, що містили відсутніх свідків (*там само*, § 36).

489. Використання показань анонімних свідків для обґрунтування вироку не завжди є несумісним з Конвенцією («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), § 69; «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), § 52; «Красніки проти Чеської Республіки» (*Krasniki v. the Czech Republic*), § 76).

490. Хоча стаття 6 прямо не вимагає, аби брались до уваги інтереси свідків, їхнє життя, свобода або особиста недоторканність можуть бути поставлені на карту, як й інтереси, які зазвичай входять до сфери статті 8 Конвенції. Держави-учасниці повинні організувати кримінальне провадження у такий спосіб, аби ці інтереси не зазнавали непотрібного ризику. Принципи справедливого судового розгляду у відповідних випадках вимагають також, аби інтереси сторони захисту були врівноважені з інтересами свідків або потерпілих, які мають надати свідчення («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), § 70; «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), § 53).

491. Національні органи влади мають навести нагальні і достатні підстави для збереження анонімності певних свідків («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), § 71; «Віссер проти Нідерландів» (*Visser v. the Netherlands*), § 47; «Сапунареску проти Німеччини» (*Sapunarescu v. Germany*) (ухв.); «Джелілі проти Німеччини» (*Dzelili v. Germany*) (ухв.); «Шолер проти Німеччини» (*Scholer v. Germany*), §§ 53-56).

492. Практика Суду демонструє, що серед свідків частіше виникає загальний страх надання показань, а не той страх, який можна безпосередньо віднести до погроз, висунутих підсудним або його представниками. Наприклад, у багатьох випадках страх був пов'язаний з поганою славою відповідача або його однодумців. Тому немає жодної вимоги, щоб страх свідка був безпосередньо пов'язаний з погрозами з боку обвинуваченого, для того, аби цей свідок міг бути звільнений від надання свідчень у судовому процесі. Ба більше, страх смерті або чи каліцтва іншої особи чи фінансових втрат становить важливий аспект при визначенні того, чи слід вимагати від свідка давати усні свідчення. Однак це не означає, що будь-якого суб'єктивного страху свідка буде достатньо. Суд першої інстанції повинен провести відповідні дізнання, щоб визначити, по-перше, чи є об'єктивні підстави для такого страху, і, по-друге, чи ці об'єктивні підстави підтверджуються доказами («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], § 124; «Балта і Демір проти Туреччини» (*Balta and Demir v. Turkey*), § 44).

493. Суд також постановив, що врівноваження інтересів захисту з аргументами на користь збереження анонімності свідків створює особливі проблеми, якщо свідки, про які йде мова, є

членами державної поліції. Хоча їхні інтереси – і, в дійсності, інтереси їхніх сімей – також заслуговують захисту відповідно до Конвенції, слід визнати, що їх становище певною мірою відрізняється від становища незацікавленого свідка чи жертви. Вони зв'язані загальним обов'язком підкорятися органам виконавчої влади держави і зазвичай пов'язані з обвинуваченням; лише з цих причин до їх залучення в якості анонімних свідків слід вдаватися лише у виняткових обставинах. З іншого боку, Суд визнав, що, за умови дотримання прав на захист, правоохоронні органи можуть мати законне право зберігати анонімність агента, задіяного в таємних операціях, для захисту його особистості або його сім'ї, та аби не применшувати його корисності для майбутніх операцій («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), §§ 56-57; «Батек та інші проти Чеської Республіки» (*Bátěk and Others v. the Czech Republic*), § 46; «Ван Везенбек проти Бельгії» (*Van Wesenbeeck v. Belgium*), §§ 100-101).

494. Збереження такої анонімності свідків обвинувачення створить труднощі для сторони захисту, які зазвичай не повинні виникати у рамках кримінального провадження. Водночас, необхідно, аби судові провадження достатньо компенсувало перешкоди, з якими зіткнувся захист («Доорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), § 72; «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), § 54; «Хаас проти Німеччини» (*Haas v. Germany*) (ухв.); «Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 37).

β. Свідки у справах про статеві злочини

495. Потерпілі від статевих злочинів, особливо неповнолітні, часто сприймають судовий процес як тортури, зокрема якщо їм проти їх бажання влаштовують перехресний допит із обвинуваченням. Аби визначити, чи обвинувачений у провадженні такого виду скористався справедливим судовим розглядом, слід врахувати право на повагу до приватного життя потерпілої особи. Так у кримінальних справах про статеві злочини може бути вжито певних заходів для захисту потерпілих за умови, що такі заходи є сумісними з належною і ефективною реалізацією прав сторони захисту. Аби захистити ці права, судові органи іноді мають вживати заходів на протиповагу перешкодам, які постають перед захистом («Егнер проти Австрії» (*Aigner v. Austria*), § 37; «Д. проти Фінляндії» (*D. v. Finland*), § 43; «Ф. і М. проти Фінляндії» (*F and M v. Finland*), § 58; «Аккарді та інші проти Італії» (*Accardi and Others v. Italy*) (ухв.); «С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), § 47; «Вронченко проти Естонії» (*Vronchenko v. Estonia*), § 56).

496. З огляду на особливий характер кримінальних проваджень стосовно статевих злочинів, стаття 6 § 3 d) не може тлумачитись як така, що у кожному випадку зобов'язує, аби під час перехресного допиту або у іншій спосіб питання задавав безпосередньо сам обвинувачений чи його захисник («С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), § 52; «В.С. проти Польщі» (*W.S. v. Poland*), § 55). Крім того, Суд визнав, що оскільки пряма конфронтація між обвинуваченими, звинуваченими у вчиненні кримінальних злочинів сексуального характеру, та їх передбачуваними жертвами ризикує може привести до подальшої травми жертви, особистий перехресний допит підсудних повинен зазнавати тим більш ретельної оцінки національними судами, чим інтимнішими є питання («Й. проти Словенії» (*Y. v. Slovenia*), § 106).

497. Однак це не означає, що заходи, пов'язані із захистом потерпілих, зокрема, неявкою свідка для дачі показань на судовому засіданні, автоматично застосовуються до всіх кримінальних проваджень щодо сексуальних злочинів. Національні органи влади повинні мати відповідні підстави для застосування таких заходів, і, що стосується можливості звільнення свідка від дачі показань на підставі страху, суд першої інстанції повинен бути впевнений, що всі наявні альтернативи, такі як анонімність свідків та інші спеціальні заходи, були б неналежними чи нездійсненним («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], § 125; «Луčić проти Хорватії» (*Lučić v. Croatia*), § 75).

498. Обвинувачений повинен мати можливість стежити за поведінкою свідків під час допиту і оскаржувати їхні показання і правдивість цих показань («Бокос-Квеста проти Нідерландів» (*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*), § 71; «П.С. проти Німеччини» (*P.S. v. Germany*), § 26; «Аккарді та інші проти Італії» (*Accardi and Others v. Italy*) (ухв.); «С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), § 52).

499. Перегляд відеозапису дачі показань свідком сам по собі не може вважатись таким, що належно захищає права сторони захисту, якщо влада не створила жодної можливості ставити питання цьому свідку («Д. проти Фінляндії» (*D. v. Finland*, § 50; «А.Л. проти Фінляндії» (*A.L. v. Finland*), § 41).

χ. Свідки, які відмовляються свідчити в суді

500. В деяких випадках відмова свідка надавати заяви або відповідати на питання в суді може бути виправданою з огляду на особливий характер становища свідка в процесі провадження. Така ситуація буде мати місце, наприклад, якщо спів-обвинувачений скористається своїм правом на захист від самообвинувачення («Віджен проти Нідерландів» (*Vidgen v. the Netherlands*), § 42). Те саме стосується колишнього спів-підозрюваного, який відмовився давати заяву або відповідати на запитання під час слухання як свідок («Сіверт проти Німеччини» (*Sievert v. Germany*), §§ 59-61), або колишнього спів-підозрюваного, якому пред'явлені обвинувачення в неправдивому свідченні за спробу змінити свої початкові свідчення, що засуджують заявника («Кабрал проти Нідерландів» (*Cabral v. the Netherlands*), § 34). Більше того, така ситуація може стосуватися свідка, який покладался на імунітет для свідка, аби не давати показань на судовому процесі через її стосунки з одним із спів-обвинувачених («Софрі та інші проти Італії» (*Sofri and Others v. Italy*) (ухв.) або свідка, який відмовився давати заяву через страх репресій («Брейєр проти Нідерландів» (*Breijer v. the Netherlands*) (ухв.), §§ 32-33).

501. У кожному з цих випадків Суд повинен оцінити, чи було провадження в цілому справедливим і чи існувала можливість перевірити звинувачувальну заяву свідка, аби переконатися, що перепона, з якою зіткнувся захист, була урівноважена ефективним заходом («Сіверт проти Німеччини» (*Sievert v. Germany*), § 67; «Кабрал проти Нідерландів» (*Cabral v. the Netherlands*), § 37; «Брейєр проти Нідерландів» (*Breijer v. the Netherlands*) (ухв.), § 35).

с. Право викликати свідків захисту

502. В принципі, саме національні суди повинні оцінювати надані їм докази, як і доречність доказів, які бажають надати обвинувачені. Стаття 6 § 3 d), знову ж таки в принципі, залишає за судами обов'язок вирішувати щодо корисності доказів, наданих свідками. Вона не вимагає виклику і допиту кожного свідка захисту: її головна мета, як кажуть слова «на тих самих умовах», - повна рівність сторін у цьому питанні («Перна проти Італії» (*Perna v. Italy*) [ВП], § 29; «Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 139; «Солаков проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), § 57).

503. Стаття 6 не надає обвинуваченому необмеженого права забезпечити явку свідків на слухання. Зазвичай національні суди вирішують, чи потрібно або доцільно допитати свідка («С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), § 44; «Аккарді та інші проти Італії» (*Accardi and Others v. Italy*) (ухв.)). Однак, коли суд першої інстанції задовольнить клопотання про виклик свідка захисту, він зобов'язаний вжити ефективних заходів для забезпечення присутності свідків на слуханні («Полуфакін і Чернишев проти Росії» (*Polufakin and Chernyshev v. Russia*), § 207), як мінімум, виписавши повістку або наказавши поліції примусити свідка з'явитися до суду («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 147).

504. Можуть виникнути виняткові обставини, які могли б спонукати Суд зробити висновок про те, що нездійснення допиту особи як свідка було несумісним зі статтею 6 («Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 148; «Дорохов проти Росії» (*Dorokhov v. Russia*), § 65; «Попов проти Росії» (*Popov v. Russia*), § 188; «Брікмонт проти Бельгії» (*Bricmont v. Belgium*), § 89;

«Перейра Крус та інші проти Португалії» (*Pereira Cruz and Others v. Portugal*), §§ 220-232, щодо відмови апеляційного суду допитати свідка захисту, який відкликав свою інкримінуючу заяву проти заявника).

505. Тому недостатньо, аби обвинувачений поскаржився на те, що не зміг допитати певних свідків. Потрібно, аби він обґрунтував своє клопотання про допит свідків, уточнивши, що такий допит важливий і необхідний для встановлення істини і для прав сторони захисту («Перна проти Італії» (*Perna v. Italy*) [ВП], § 29; «Бакану і SC « R » S.A. проти Румунії» (*Băcanu and SC « R » S.A. v. Romania*), § 75). Якщо заява свідків, яких заявник хотів викликати, не могла вплинути на результат його судового розгляду, відповідно до статті 6 §§ 1 and 3 (d) не виникає жодних питань, якщо національні суди відмовлять у запиті про заслухання таких свідків («Капустяк проти України» (*Kapustyak v. Ukraine*), §§ 94-95).

506. Якщо обвинувачений подав правомірне і достатньо обґрунтоване клопотання про допит свідків, належне з огляду на предмет обвинувачення і безсумнівно здатне посилити позицію захисту чи навіть призвести до виправдання, тоді державні органи можуть відхилити це клопотання лише з належних підстав («Відал проти Бельгії» (*Vidal v. Belgium*), § 34; «Поляков проти Росії» (*Polyakov v. Russia*), §§ 34-35; «Сергій Афанасєв проти України» (*Sergey Afanasyev v. Ukraine*), § 70; «Топіч проти Хорватії» (*Topić v. Croatia*), § 42).

507. Враховуючи вищезазначені міркування у своїй судовій практиці, у справі «Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 158) Суд сформулював наступний триетапний тест для оцінки того, чи було дотримане право викликати свідка захисту відповідно до статті 6 § 3 (d): (1) чи було клопотання допитати свідка достатньо обґрунтованим та відповідним предмету обвинувачення; (2) чи розглядали національні суди доречність цих показань та чи наводили достатні підстави для свого рішення не допитувати свідка під час судового розгляду; та (3) чи підірвало рішення національних судів не допитувати свідка загальну справедливість провадження.

508. Стосовно першого елемента Суд визнав, що необхідно перевірити, чи могли показання свідків вплинути на результат судового розгляду або можна обґрунтовано очікувати, що вони зміцнять позицію захисту. «Достатність» обґрунтування для клопотання захисту щодо заслуховування свідків буде залежати від оцінки обставин даної справи, включаючи діючі положення національного законодавства, стадію та хід судового провадження, лінії мотивування та стратегії, що здійснюються сторонами, а також їх процесуальна поведінка (*там само*, §§ 160-161).

509. Щодо другого елемента тесту, Суд пояснив, що загалом актуальність показань та достатність підстав, висунутих захистом в обставинах справи, визначатимуть обсяг та рівень деталізації оцінки національними судами необхідності забезпечити присутність та допит свідка. Відповідно, чим сильнішими і вагомішими є аргументи, висунуті захистом, тим більш ретельним та уважним повинен бути контроль і тим переконливішими повинні бути мотивування національних судів, якщо вони відмовляють у клопотанні захисту допитати свідка (*там само*, § 166).

510. Що стосується загальної оцінки справедливості як третього елемента тесту, Суд підкреслив, що відповідність вимогам справедливого судового розгляду необхідно перевіряти в кожній справі з огляду на розвиток провадження в цілому, а не на підґрунтя окремого розгляду одного конкретного аспекту або одного конкретного інциденту. Хоча висновки під час перших двох етапів цього тесту, як правило, є вкрай показовими щодо справедливості судового розгляду, не можна виключати, що в певних, зазвичай виняткових, випадках міркування щодо справедливості може бути підставою для висновку про протилежне (*там само*, §§ 167-158).

5. Переклад (стаття 6 § 3 е)

Стаття 6 § 3 е) Конвенції

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Ключові слова у HUDOC

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) – Право на захист (6-3)

Безоплатна допомога перекладача (6-3-е)

511. Вимоги, передбачені пунктом 3 (е) статті 6, слід розглядати як особливі аспекти права на справедливий суд, гарантованого пунктом 1. Таким чином, Суд розглядає скарги щодо ефективного перекладу відповідно до обох положень, узятих разом («Байтар проти Туреччини» (*Baytar v. Turkey*), § 48).

512. Важливо, щоб підозрюваний був обізнаний про право на переклад, а це означає, що про таке право потрібно повідомляти, коли його «обвинувачують у кримінальному правопорушенні». Таке повідомлення має здійснюватися мовою, яку розуміє заявник («Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), §§ 86-87).

513. Як і допомога адвоката, допомога перекладача повинна надаватися на стадії розслідування, якщо не буде доведено, що є вагомі причини для обмеження цього права. За відсутності перекладу, можна поставити під сумнів спроможність обвинуваченого зробити усвідомлений вибір під час провадження. Отже, відсутність перекладу з самого початку може спричинити наслідки для інших прав і може підірвати справедливість судового розгляду в цілому («Байтар проти Туреччини» (*Baytar v. Turkey*), §§ 50, 54-55).

а. Якщо обвинувачений «не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею»

514. Право на безоплатну допомогу перекладача застосовується лише тоді, коли обвинувачений не може розуміти мову, яка використовується в суді, або говорити нею («К. проти Франції» (*K. v. France*), рішення Комісії). Обвинувачений, який розуміє таку мову, не може просити про надання перекладача, аби мати можливість здійснювати свій захист іншою мовою, навіть мовою національної меншини, до якої він належить («Бідо проти Франції» (*Bideault v. France*), рішення Комісії; «Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), § 62).

515. Той факт, що відповідач володіє базовим рівнем мови провадження у справі або, у деяких випадках, третьою мовою, переклад на яку легко доступний, не повинен сам по собі забороняти користуватися перекладачем на мову, яку він чи вона розуміє достатньо добре, аби повною мірою реалізувати своє право на захист («Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), § 83).

516. Якщо обвинуваченого представляє захисник, то в принципі недостатньо, аби він, а не його клієнт, знав мову, яка використовується в суді. Переклад під час судового засідання потрібен тому, що право на справедливий судовий розгляд, котре включає в себе право брати участь у судовому засіданні, вимагає, аби обвинувачений міг розуміти обговорення і повідомляти своєму захиснику про будь-які моменти, які він хотів би використати на свій захист («Камасінський проти

Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 74; «Кускани проти Сполученого Королівства» (*Cuscani v. the United Kingdom*), § 38).

517. Стаття 6 § 3 (е) спрямована не на відносини між обвинуваченим і його захисником, а виключно на відносини між обвинуваченим і суддею (*X. проти Австрії*, рішення Комісії). Однак неможливість заявника спілкуватися зі своїм адвокатом через мовні обмеження може спричинити питання відповідно до пунктів 3 (с) та (е) статті 6 Конвенції («Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), §§ 61-64; «Пугжліс проти Польщі» (*Pugžlys v. Poland*), §§ 85-92).

518. Обвинувачений може відмовитись від права на допомогу перекладача, але у цьому випадку має йти про його власне рішення, а не рішення його захисника («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 80).

б. Гарантовані складові кримінального провадження

519. Стаття 6 § 3 е) гарантує обвинуваченому право на безоплатну допомогу перекладача, який письмово або усно переклав би будь-який документ або будь-яку заяву, зроблені в ході провадження проти нього, зі змістом котрих він, аби скористатись справедливим судовим розглядом, має ознайомитись або ж, навпаки, перекласти їх мовою судочинства. («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» (*Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*), § 48; «Учак проти Сполученого Королівства» (*Ucak v. the United Kingdom*) (ухв.); «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 69; «Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), § 61).

520. Стаття 6 § 3 е) застосовується не лише до усних заяв, зроблених під час судового розгляду, але й до документів, а також до провадження, що передує судовому процесу («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 74; «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 70).

521. Проте, ця стаття не вимагає робити письмовий переклад кожного документального доказу або кожного офіційного документу з матеріалів справи («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 74). Наприклад, відсутність письмового перекладу судового рішення ще не становить порушення статті 6 § 3 е) (*там само*, § 85). Текст цього положення в оригіналі посилається на «усного перекладача (interpreter)», а не на «письмового перекладача (translator)». Це дає підстави вважати, що допомога у вигляді усного перекладу може відповідати вимогам Конвенції («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 70; «Хусейн проти Італії» (*Husain v. Italy*) (ухв.)).

522. Загалом, надана у такий спосіб допомога перекладача дозволяє обвинуваченому ознайомитись із висунутими проти нього обвинуваченнями і захистити себе, зокрема, надавши суду свою версію подій («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 74; «Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 74; «Гюнгер проти Німеччини» (*Güngör v. Germany*) (ухв.); «Протопапа проти Туреччини» (*Protopapa v. Turkey*), § 80; «Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), § 79).

с. «Безоплатна» допомога

523. Обов'язок надати «безоплатну» допомогу не залежить від фінансового стану обвинуваченого: послуги перекладача для його потреб скоріше належать до можливостей, які держава повинна мати у рамках своєї системи кримінального правосуддя. Водночас, витрати на оплату праці перекладача можуть бути покладені на обвинуваченого, який не з'явився на судові засідання («Феделе проти Німеччини» (*Fedele v. Germany*) (ухв.)).

524. Від обвинуваченого не можна пізніше вимагати оплати витрат на послуги перекладача («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» (*Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*), § 46). Якщо вважати, що стаття 6 § 3 е) дозволяє національним судам покладати такі витрати на засудженого, то це становитиме обмеження його у цьому праві в момент користування ним

(*там само*, § 42; «Ішяр проти Болгарії» (*Işyar v. Bulgaria*), § 45; «Озтюрк проти Німеччини» (*Öztürk v. Germany*), § 58).

d. Умови здійснення перекладу

525. Обов'язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, та, якщо вони будуть повідомлені про конкретні обставини, може також поширитись на ступінь подальшого контролю над належністю здійснення перекладу. Таким чином, невиконання національними судами розгляду звинувачень щодо неналежного надання послуг перекладача може призвести до порушення статті 6 § 3 (е) Конвенції («Нокс проти Італії» (*Knox v. Italy*), §§ 182-187).

526. Проте, у сфері дії статті 6 § 3 (е) не встановлено жодних детальних умов щодо обставин, за яких можуть бути надані послуги перекладача для допомоги обвинуваченому. Перекладач не є працівником суду у розумінні статті 6 § 1 і не обмежений жодними формальними вимогами незалежності або безсторонності як такими. Його робота полягає у наданні обвинуваченому дієвої допомоги у здійсненні свого захисту, а його поведінка не повинна спричиняти ризик порушення справедливості судового розгляду («Учак проти Сполученого Королівства» (*Ucak v. the United Kingdom*) (ухв.)).

e. Зобов'язання визначити потреби в перекладі

527. Суддя, порадившись із обвинуваченим, має перевірити, чи він потребує послуг перекладача, особливо якщо адвокат-захисник повідомив про труднощі у спілкуванні із обвинуваченим. Суддя має переконатись, що відсутність перекладача не стане на перешкоді повноцінній участі обвинуваченого у судових дебатах, які є для нього вирішально важливими («Кускані проти Сполученого Королівства» (*Cuscani v. the United Kingdom*), § 38).

528. Незважаючи на те, що здійснення захисту належить переважно обвинуваченому і його захиснику («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 65; «Стенфорд проти Сполученого Королівства» (*Stanford v. the United Kingdom*), § 28), національні суди є основними гарантами справедливості провадження, включно із випадками можливої відсутності перекладача для обвинуваченого-іноземця («Кускані проти Сполученого Королівства» (*Cuscani v. the United Kingdom*), § 39; «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 72; «Катріш проти Франції» (*Katritsch v. France*), § 44).

529. Питання про знання мови заявником є вирішальним, і суддя має зважити також на характер фактів, у яких обвинувачують підсудного, або на звернення, адресовані йому державними органами, аби оцінити, чи є вони настільки складними, що потребують поглибленого знання мови судочинства («Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 71; «Катріш проти Франції» (*Katritsch v. France*), § 41; «Шаман проти Туреччини» (*Şaman v. Turkey*), § 30; «Гюнгер проти Німеччини» (*Güngör v. Germany*) (ухв.)).

530. Зокрема, органи влади, що беруть участь у провадженні, особливо національні суди, повинні переконатись, чи вимагає, або вимагала, справедливість судового розгляду призначення перекладача для надання допомоги підсудному. Цей зобов'язання не обмежується ситуаціями, коли іноземний відповідач надає явне клопотання про переклад. Суд ухвалив, що зважаючи на чільне місце, яке право на справедливий суд посідає у демократичному суспільстві, таке зобов'язання виникає, коли є підстави підозрювати, що відповідач недостатньо володіє мовою провадження, наприклад, якщо він або вона не є ані громадянином, ані резидентом тієї країни, в якій ведеться провадження. Воно також виникає, коли передбачається використання третьої мови для перекладу. За таких обставин, рівня володіння відповідачем третьою мовою повинна бути визначена до прийняття рішення про її використання з метою перекладу («Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), § 81).

531. Суд не повинен детально встановлювати точні заходи, яких повинні вжити національні органи влади для перевірки мовних знань відповідача, який недостатньо володіє мовою провадження. Залежно від різних факторів, таких як характер правопорушення та повідомлення, адресовані відповідачу місцевими органами влади, може бути достатньо кількох відкритих питань для встановлення мовних потреб підсудного. Тим не менш, Суд приділяє велике значення занесенню в протокол будь-яких застосовуваних процедур та рішень, прийнятих щодо перевірки потреб у перекладі, повідомлення про право на перекладача та допомогу, надану перекладачем, наприклад, усний переклад або усне викладення змісту документів, аби уникнути будь-яких сумнівів з цього приводу, порушених пізніше у провадженні (*там само*, § 85).

532. Оскільки право, гарантоване статтею 6 § 3 е), має бути практичним і дієвим, то зобов'язання уповноважених державних органів не обмежуються наданням перекладача: якщо у даному випадку надійдуть негативні повідомлення, вони повинні здійснити певний наступний контроль якості наданого перекладу («Камасінський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*), § 74; «Ермі проти Італії» (*Hermi v. Italy*) [ВП], § 70; «Протопапа проти Туреччини» (*Protopapa v. Turkey*), § 80).

VII. Екстериторіальна дія статті 6

533. Конвенція не зобов'язує держав-учасниць накидати свої правила третім державам або територіям («Дрозд і Янушек проти Франції та Іспанії» (*Drozd and Janousek v. France and Spain*), § 110). Як правило, сторони Конвенції не зобов'язані встановлювати, чи судовий розгляд у третій державі, наприклад, внаслідок екстрадиції, буде сумісним із кожною з умов статті 6.

A. Кричуща відмова у правосудді

534. Відповідно до юриспруденції Суду, рішення про екстрадицію чи вислання може у виняткових випадках становити проблему за статтею 6, якщо зацікавлена особа ризикує зазнати у країні, яка просить про екстрадицію, кричущої відмови у правосудді. Вперше цей принцип було проголошено в рішенні у справі «Соєрінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*, § 113) і пізніше підтверджено Судом у цілій низці справ («Маматкулов та Аскарров проти Туреччини» (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*) [ВП], §§ 90-91; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), § 149; «Ахоругезе проти Швеції» (*Ahorugeze v. Sweden*), § 115; «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), § 258).

535. Вислів «кричуща відмова у правосудді» вважається синонімом судового процесу, який явно суперечить положенням статті 6 або закріпленим у ній принципам («Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], § 84; «Стойчков проти Болгарії» (*Stoichkov v. Bulgaria*), § 56; «Дрозд і Янушек проти Франції та Іспанії» (*Drozd and Janousek v. France and Spain*), § 110). Хоча Суд і не мав нагоди визначити цей вислів точніше, проте він зазначав, що деякі види несправедливості можуть становити кричущу відмову у правосудді, наприклад:

- Заочне проголошення вироку без можливості отримати пізніше новий розгляд суті обвинувачення («Ейнхорн проти Франції» (*Einhorn v. France*) (ухв.), § 33; «Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], § 84; «Стойчков проти Болгарії» (*Stoichkov v. Bulgaria*), § 56);
- Позасудовий розгляд справи, проведений з повним нехтуванням правами захисту («Бадер і Канбор проти Швеції» (*Bader and Kanbor v. Sweden*), § 47);
- Позбавлення волі без доступу до незалежного і безстороннього суду, який перевірів би його законність («Аль-Мояд проти Німеччини» (*Al-Moayad v. Germany*) (ухв.), § 101);

- Умисна і систематична відмова у доступі до захисника, особливо щодо особи, яка перебуває під вартою за кордоном (*там само*);
- Використання у кримінальному процесі свідчень, отриманих внаслідок застосування до підозрюваного або до іншої особи поводження, що суперечить статті 3 («Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), § 267; «Ел Гаскі проти Бельгії» (*El Haski v. Belgium*), § 85);
- судовий розгляд перед військовою комісією, яка надавала гарантії неупередженої незалежності виконавчої влади, не мала легітимності відповідно до національного та міжнародного права, коли існувала досить висока ймовірність допуску доказів, отриманих під тортурами, в ході судових розглядів перед комісією («Аль Наширі проти Польщі» (*Al Nashiri v. Poland*), §§ 565-569; «Хусайн (Абу Зубайда) проти Польщі» (*Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland*), §§ 555-561; «Аль Наширі проти Румунії» (*Al Nashiri v. Romania*), §§ 719-722).

536. Потрібно було більше двадцяти років після постановлення рішення у справі «Соерінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*), тобто, до ухвалення Судом рішення у справі «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), аби Суд вперше дійшов висновку, що вислання або екстрадиція є конкретними складовими порушення статті 6. Цей строк, а також приклади, наведені у попередньому параграфі, доводять, що критерій «кричущої відмови у правосудді» є суворим. Кричуща відмова у правосудді – це більше, ніж звичайні хиби або відсутність гарантії під час провадження, які становили б порушення статті 6, якби мали місце у самій державі-учасниці. Необхідно, аби порушення принципу справедливості судового розгляду, гарантованого статтею 6, було настільки тяжким, що спричинило б анулювання чи навіть знищення самої суті права, захищеного цією статтею («Ахоругезе проти Швеції» (*Ahorugeze v. Sweden*), § 115; «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), § 260).

В. «Реальний ризик»: стандарт і тягар доведення

537. Встановлюючи, чи екстрадиція або вислання становитимуть кричущу відмову у правосудді, Суд застосовує той же обсяг і обов'язок доведення, як і під час вивчення справ щодо екстрадиції або вислання стосовно статті 3. Отже, заявник має навести докази, здатні довести, що існують серйозні підстави вважати, що у випадку екстрадиції з держави-учасниці йому загрожуватиме реальний ризик стати об'єктом кричущої відмови у правосудді. Якщо заявник доведе це, тоді Уряд має розвіяти усі сумніви щодо цього питання («Сааді проти Італії» (*Saadi v. Italy*) [ВП], § 129; «Дж.К. та інші проти Швеції» (*J.K. and Others v. Sweden*) [ВП], § 91; «Ахоругезе проти Швеції» (*Ahorugeze v. Sweden*), § 116; «Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства» (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*), §§ 272-280; «Ел Гаскі проти Бельгії» (*El Haski v. Belgium*), § 86).

538. Аби перевірити існування ризику кричущої відмови у правосудді, Суд вивчає передбачувані наслідки вислання заявника до країни призначення з урахуванням загальної ситуації, що панує там, і особливих обставин у справі заявника («Сааді проти Італії» (*Saadi v. Italy*) [ВП], § 130; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), § 125). При цьому слід перш за все посилались на обставини, які дана держава знала або мала знати на момент вислання («Сааді проти Італії» (*Saadi v. Italy*) [ВП], § 133; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), § 125). Проте, якщо вислання або перевезення на момент розгляду справи Судом уже відбулись, то ніщо не перешкоджає взяти до уваги пізніші повідомлення («Маматкулов та Аскарров проти Туреччини» (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*) [ВП], § 69; «Дж.К. та інші проти Швеції» (*J.K. and Others v. Sweden*) [ВП], § 83; «Аль Саадун і Муфдхі проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), § 149).

539. Нарешті, в контексті Європейського ордера на арешт (EAW) між країнами-членами ЄС, Суд постановив, що у випадках, коли держава не мала жодної свободи розсуду у застосуванні законодавства ЄС, застосовується принцип «еквівалентного захисту», який розроблено в практиці Суду («Босфорус Хава Йолларі Турізм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], §§ 149-158; «Авотінш проти Латвії» (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], §§ 115-116). Саме у такому випадку механізми взаємного визнання вимагають від суду припустити, що дотримання основоположних прав іншою державою-членом було достатнім. Як передбачено правовою базою щодо Європейського ордера на арешт, національний суд, таким чином, позбавлений розсуду з цього питання, що призводить до автоматичного застосування презумпції рівнозначності. Однак будь-яка така презумпція може бути спростована за обставин конкретної справи. Навіть враховуючи, на кшталт взаємодоповнюваності, спосіб функціонування механізмів взаємного визнання і, зокрема, мету ефективності, яку вони переслідують, Суд повинен перевірити, що принцип взаємного визнання не застосовується автоматично та механічно на шкоду основоположним правам («Піроцці проти Бельгії» (*Pirozzi v. Belgium*), § 62).

540. У такому контексті, коли суди держави, яка є одночасно стороною-учасницею Конвенції і державою-членом Європейського Союзу, покликані застосовувати механізм взаємного визнання, встановлений законодавством ЄС, наприклад, щодо Європейського ордера на арешт, вони повинні повною мірою застосовувати той механізм, за якого захист прав Конвенції не можна вважати явно недостатнім. Однак якщо до них подано серйозну та обґрунтовану скаргу, що захист права за Конвенцією явно є недостатнім, і така ситуація не може бути виправлена законодавством ЄС, вони не можуть утриматися від розгляду цієї скарги на єдиній підставі, що вони застосовують законодавство ЄС. У таких випадках вони повинні застосовувати законодавство ЄС відповідно до вимог Конвенції (*там само*, §§ 63-64).

Перелік цитованих справ

Судова практика, цитована в цьому Посібнику, включає постанови і рішення, винесені Судом, а також рішення і доповіді Європейської Комісії з прав людини («Комісії»).

За відсутності інших вказівок, усі посилання стосуються рішень щодо суті, винесених Палатою Суду. Аббревіатура «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» означає, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не були остаточними на момент опублікування цієї редакції, позначені зірочкою (*) у переліку нижче. Стаття 44 § 2 Конвенції передбачає таке: «Рішення палати стає остаточним: а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати; або б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли колегія Великої Палати приймає клопотання про передання справи, рішення Палати не стає остаточним і, таким чином, не має юридичної сили; саме наступне рішення Великої Палати стає остаточним.

Гіперпосилання на справи, наведені в електронній версії Посібника, відсилають до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка надає доступ до всіх постанов і рішень, винесених Судом (рішень Великої палати, рішень і постанов Палати та Комітету, рішення, справи, про які надіслано повідомлення, консультативні висновки і правові огляди з «Інформаційного бюлетеню судової практики», а також Комісією (рішення та звіти), та відсилають до резолюцій Комітету Міністрів.

Суд виносить свої постанови і рішення англійською або французькою мовою (дві офіційні мови Суду). База HUDOC також містить переклади на неофіційні мови (близько тридцяти) ряду важливих рішень, винесених Судом, і посилання приблизно на сотню онлайн-збірок за судовою практикою, підготовлених третіми особами. Усі версії різними мовами, що наявні для цитованих справ, доступні на вкладці «Версії іншими мовами» (Language versions) в базі даних HUDOC; цю вкладку можна знайти після використання гіперпосилання на справу.

—A—

A. v. Austria («А. проти Австрії»), № 16266/90, рішення Комісії від 7 травня 1990 року, Рішення та звіти 65

A. v. Norway (dec.) («А. проти Норвегії») (ухв.), № 65170/14, 29 травня 2018 року

A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy («А. Менаріні Діагностікс С.р.л. проти Італії») № 43509/08, 27 вересня 2011 року

A.K. v. Liechtenstein («А.К. проти Ліхтенштейну»), № 38191/12, 9 липня 2015 року

A.L. v. Finland («А.Л. проти Фінляндії»), № 23220/04, 27 січня 2009 року

A.L. v. Germany («А.Л. проти Німеччини»), № 72758/01, 28 квітня 2005 року

Abdoella v. the Netherlands («Абдоелла проти Нідерландів»), 25 листопада 1992 року, Серія А № 248-А

Abdulla Ali v. the United Kingdom («Абдулла Алі проти Сполученого Королівства»), № 30971/12, 30 червня 2015 року

Abdullayev v. Azerbaijan («Абдулаєв проти Азербайджану»), № 6005/08, 7 березня 2019 року

Accardi and Others v. Italy («Аккарді та інші проти Італії») (ухв.), № 30598/02, Збірник ЄСПЛ 2005-II

Adamčo v. Slovakia* («Адамчо проти Словаччини»), № 45084/14, 12 листопада 2019 року

- Adiletta and Others v. Italy* («Аділетта та інші проти Італії»), 19 лютого 1991 року, Серія А № 197-E
- Adolf v. Austria* («Адольф проти Австрії»), 26 березня 1982 року, Серія А № 49
- AGOSI v. the United Kingdom* («AGOSI проти Сполученого Королівства»), 24 жовтня 1986 року, Серія А № 108
- Ahorugeze v. Sweden* («Ахоругезе проти Швеції»), № 37075/09, 27 жовтня 2011 року
- Aigner v. Austria* («Егнер проти Австрії»), № 28328/03, 10 травня 2012 року
- Air Canada v. the United Kingdom* («Ейр Канада проти Сполученого Королівства»), 5 травня 1995 року, Серія А № 316-A
- Ajdarić v. Croatia* («Айджирич проти Хорватії»), № 20883/09, 13 грудня 2011 року
- Akay v. Turkey* (dec.) («Акай проти Туреччини») (ухв.), № 34501/97, 19 лютого 2002 року
- Akdağ v. Turkey* («Акдаг проти Туреччини»), № 75460/10, 17 вересня 2019 року
- Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* («Аль-Хавая і Тахері проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 26766/05 і 22228/06, Збірник ЄСПЛ 2011
- Al-Moayad v. Germany* («Аль-Мояд проти Німеччини») (ухв.), № 35865/03, 20 лютого 2007 року
- Al Nashiri v. Poland* («Аль Наширі проти Польщі»), № 28761/11, 24 липня 2014 року
- Al Nashiri v. Romania* («Аль Наширі проти Румунії»), № 33234/12, 31 травня 2018 року
- Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom* («Аль Саадун і Мүфдхі проти Сполученого Королівства»), № 61498/08, Збірник ЄСПЛ 2010
- Albert and Le Compte v. Belgium* («Альберт та Ле Компте проти Бельгії») 10 лютого 1983 року, Серія А № 58
- Aleksandr Zaichenko v. Russia* («Олександр Зайченко проти Росії»), № 39660/02, 18 лютого 2010 року
- Ali v. Romania* («Алі проти Румунії»), № 20307/02, 9 листопада 2010 року
- Alimena v. Italy* («Алімена проти Італії»), 19 лютого 1991 року, Серія А № 195-D
- Allan v. the United Kingdom* («Аллан проти Сполученого Королівства»), № 48539/99, Збірник ЄСПЛ 2002-IX
- Allen v. the United Kingdom* [GC] («Аллен проти Сполученого Королівства») [ВП], № 25424/09, Збірник ЄСПЛ 2013
- Allenet de Ribemont v. France* («Алленет де Рібемонт»), 10 лютого 1995 року, Серія А № 308
- Almenara Alvarez v. Spain* («Алменара Алварес проти Іспанії»), № 16096/08, 25 жовтня 2011 року
- Ananyev v. Russia* («Ананьєв проти Росії»), № 20292/04, 30 липня 2009 року
- Andreescu v. Romania* («Андрееску проти Румунії»), № 19452/02, 8 червня 2010 року
- Angelov v. Bulgaria* (dec.) («Ангелов проти Болгарії») (ухв.), № 45963/99, 14 грудня 2004 року
- Antoine v. the United Kingdom* («Антонін проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 62960/00, Збірник ЄСПЛ 2003
- Arlewin v. Sweden* («Арлевін проти Швеції»), № 22302/10, 1 березня 2016 року
- Arps v. Croatia* («Арпс проти Хорватії»), № 23444/12, 25 жовтня 2016 року
- Arrigo and Vella v. Malta* («Арріго та Велла проти Мальти») (ухв.), № 6569/04, 10 травня 2005 року
- Artemov v. Russia* («Артьомов проти Росії»), № 14945/03, 3 квітня 2014 року
- Artico v. Italy* («Артико проти Італії»), 13 травня 1980 року, Серія А № 37
- Artur Parkhomenko v. Ukraine* («Артур Пархоменко проти України»), № 40464/05, 16 лютого 2017 року
- Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 27962/10, 1 лютого 2018 року
- Assanidze v. Georgia* [GC] («Ассанідзе проти Грузії») [ВП], № 71503/01, Збірник ЄСПЛ 2004-II
- Avagyan v. Armenia* («Авагян проти Вірменії»), № 1837/10, 22 листопада 2018 року
- Avotiņš v. Latvia* [GC] («Авотінш проти Латвії») [ВП], № 17502/07, 23 травня 2016 року
- Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany* («Axel Springer SE and RTL Television GmbH проти Німеччини»), № 51405/12, 21 вересня 2017 року

—В—

- B. v. Austria* («Б. проти Австрії») 28 березня 1990, Серія А № 175
- B. and P. v. the United Kingdom* («Б. і. П. проти Сполученого Королівства»), №№ 36337/97 і 35974/97, Збірник ЄСПЛ 2001-III
- Băcanu and SC « R » S.A. v. Romania* («Бакану і SC « R » S.A. проти Румунії»), № 4411/04, 3 березня 2009 року
- Bäckström and Andersson v. Sweden* (dec.) («Бекстрем і Андерссон проти Швеції») (ухв.), № 67930/01, 5 вересня 2006 року
- Bader and Kanbor v. Sweden* («Бадер і Канбор проти Швеції»), № 13284/04, Збірник ЄСПЛ 2005-XI
- Baggetta v. Italy* («Баггетта проти Італії»), 25 червня 1987 року, Серія А № 119
- Balsyte-Lideikiene v. Lithuania* («Бальзит-Лідейкієн проти Литви»), № 72596/01, 4 листопада 2008 року
- Balta and Demir v. Turkey* («Балта і Демір проти Туреччини»), № 48628/12, 23 червня 2015 року
- Bandaletov v. Ukraine* («Бандалетов проти України»), № 23180/06, 31 жовтня 2013 року
- Bannikova v. Russia* («Баннікова проти Росії»), № 18757/06, 4 листопада 2010 року
- Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain* («Барбера, Мессеге і Хабардо проти Іспанії»), 6 грудня 1988 року, Серія А № 146
- Bátěk and Others v. the Czech Republic* («Батек та інші проти Чеської Республіки»), № 54146/09, 12 січня 2017 року
- Batiashvili v. Georgia** («Батіашвілі проти Грузії»), № 8284/07, 10 жовтня 2019 року
- Batmaz v. Turkey* («Батмаз проти Туреччини»), № 714/08, 18 лютого 2014 року
- Baucher v. France* (Боше проти Франції), № 53640/00, 24 липня 2007 року
- Bauras v. Lithuania* («Баурас проти Литви»), № 56795/13, 31 жовтня 2017 року
- Baydar v. the Netherlands* («Байдар проти Нідерландів»), № 55385/14, 24 квітня 2018 року
- Bayer v. Germany* («Баєр проти Німеччини»), № 8453/04, 16 липня 2009 року
- Baytar v. Turkey* («Байтар проти Туреччини»), № 45440/04, 14 жовтня 2014 року
- Bazo González v. Spain* («Басо Гонсалес проти Іспанії»), № 30643/04, 16 грудня 2008 року
- Bédat v. Switzerland* [GC] («Бедат проти Швейцарії») [ВП], № 56925/08, 29 березня 2016 року
- Beggs v. the United Kingdom* (dec.) («Беггс проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 15499/10, 16 жовтня 2012 року
- Beghal v. the United Kingdom* («Бегхал проти Сполученого Королівства»), № 4755/16, 28 лютого 2019 року
- Belashev v. Russia* («Белашев проти Росії»), № 28617/03, 4 грудня 2008 року
- Belilos v. Switzerland* («Белілос проти Швейцарії»), 29 квітня 1988 року, Серія А № 132
- Bellerín Lagares v. Spain* (dec.) («Беллерін Лагарес проти Іспанії») (ухв.), № 31548/02, 4 листопада 2003 року
- Belugin v. Russia** («Белугін проти Росії»), № 2991/06, 26 листопада 2019 року
- Bendenoun v. France* («Банденун проти Франції»), 24 лютого 1994 року, Серія А № 284
- Benham v. the United Kingdom* («Бенхем проти Сполученого Королівства»), 10 червня 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-III
- Beraru v. Romania* («Берару проти Румунії»), № 40107/04, 18 березня 2014 року
- Béres and Others v. Hungary* («Берес та інші проти Угорщини»), №№ 59588/12 і 2 інші, 17 січня 2017 року
- Berliński v. Poland* («Берлінські проти Польщі»), №№ 27715/95 і 30209/96, 20 червня 2002 року
- Beuze v. Belgium* [GC] («Бьоз проти Бельгії») [ВП], № 71409/10, 9 листопада 2018 року
- Bideault v. France* («Бідо проти Франції»), № 11261/84, Рішення Комісії від 9 грудня 1987 року, Рішення та звіти 48
- Bikas v. Germany* («Бікас проти Німеччини»), № 76607/13, 25 січня 2018 року
- Bivolaru v. Romania (no. 2)* («Біволару проти Румунії (№ 2)»), № 66580/12, 2 жовтня 2018 року
- Blaž v. Romania* («Блай проти Румунії»), № 36259/04, 8 квітня 2014 року
- Block v. Hungary* («Блок проти Угорщини»), № 56282/09, 25 січня 2011 року

- Blokhin v. Russia* [GC] («Блохін проти Росії») [ВП], № 47152/06, 23 березня 2016 року
- Bobeş v. Romania* («Бобеш проти Румунії»), № 29752/05, 9 липня 2013 року
- Bocos-Cuesta v. the Netherlands* («Бокос-Кюеста проти Нідерландів»), № 54789/00, 10 листопада 2005 року
- Boddaert v. Belgium* («Боддаер проти Бельгії»), 12 жовтня 1992 року, Серія А № 235-D
- Bodet v. Belgium* (dec.) («Бодет проти Бельгії») (ухв.), № 78480/13, 5 січня 2017 року
- Böhmer v. Germany* («Бомер проти Німеччини»), № 37568/97, 3 жовтня 2002 року
- Boldea v. Romania* («Болдеа проти Румунії»), № 19997/02, 15 лютого 2007 року
- Bonder v. Ukraine* («Бондер проти України»), № 18895/08, 16 квітня 2019 року
- Bonev v. Bulgaria* («Бонев проти Болгарії»), № 60018/00, 8 червня 2006 року
- Bonisch v. Austria* («Боніш проти Австрії»), 6 травня 1985 року, Серія А № 92
- Bonzi v. Switzerland* («Бонзі проти Швейцарії»), № 7854/77, Рішення Комісії від 12 липня 1978 року, Рішення та звіти 12
- Borzhonov v. Russia* («Боржонов проти Росії»), № 18274/04, 22 січня 2009 року
- Boulois v. Luxembourg* [GC] («Булуа проти Люксембургу») [ВП], № 37575/04, Збірник ЄСПЛ 2012
- Borisova v. Bulgaria* («Борісова проти Болгарії»), № 56891/00, 21 грудня 2006 року
- Borg v. Malta* («Борг проти Мальти»), № 37537/13, 12 січня 2016 року
- Borgers v. Belgium* («Боргерс проти Бельгії»), 30 жовтня 1991 року, Серія А № 214-B
- Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [GC] («Босфорус Хава Йоллари Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії») [ВП], № 45036/98, Збірник ЄСПЛ 2005-VI
- Botten v. Norway* («Боттен проти Норвегії»), 19 лютого 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-I
- Boyan Gospodinov v. Bulgaria* («Боян Господінов проти Болгарії»), № 28417/07, 5 квітня 2018 року
- Bozkaya v. Turkey* («Бозкая проти Туреччини»), № 46661/09, 5 вересня 2017 року
- Brandstetter v. Austria* («Брандштеттер проти Австрії»), 28 серпня 1991 року, Серія А № 211
- Bratyakin v. Russia* (dec.) («Братякін проти Росії») (ухв.), № 72776/01, 9 березня 2006 року
- Breijer v. the Netherlands* (dec.) («Брейєр проти Нідерландів») (ухв.), № 41596/13, 3 липня 2018 року
- Brennan v. the United Kingdom* («Бреннан проти Сполученого Королівства»), № 39846/98, Збірник ЄСПЛ 2001-X
- Bricmont v. Belgium* («Брікмонт проти Бельгії»), 7 липня 1989 року, Серія А № 158
- Brozicek v. Italy* («Брозичек проти Італії»), 19 грудня 1989 року, Серія А № 167
- Brusco v. France* («Бруско проти Франції»), № 1466/07, 14 жовтня 2010 року
- Buijten v. Germany* («Буйджен проти Німеччини»), № 27804/05, 1 квітня 2010 року
- Bulut v. Austria* («Булут проти Австрії»), 22 лютого 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-II
- Burak Hun v. Turkey* («Бурак Хун проти Туреччини»), № 17570/04, 15 грудня 2009 року
- Buscemi v. Italy* («Бускемі проти Італії»), № 29569/95, Збірник ЄСПЛ 1999-VI
- Butkevich v. Russia* («Буткевич проти Росії»), № 5865/07, 13 лютого 2018 року
- Butkevičius v. Lithuania* («Буткевічус проти Литви»), № 48297/99, Збірник ЄСПЛ 2002-II (витяги)
- Bykov v. Russia* [GC] («Биков проти Росії») [ВП], № 4378/02, 10 березня 2009 року

—C—

- C. v. Italy* («С. проти Італії»), № 10889/84, Рішення Комісії від 11 травня 1988 року, Рішення та звіти 56
- C.G.P. v. the Netherlands* («С.Г.П. проти Нідерландів»), № 29835/96, Рішення Комісії від 15 січня 1997 року
- C.P. and Others v. France* («С.П. та інші проти Франції»), № 36009/97, 1 серпня 2000 року

- Cabral v. the Netherlands* («Кабрал проти Нідерландів»), № 37617/10, 28 серпня 2018 року
- Cafagna v. Italy* («Кафанья прои Італії»), № 26073/13, 12 жовтня 2017 року
- Campbell and Fell v. the United Kingdom* («Кемпбел та Фелл проти Сполученого Королівства»), 28 червня 1984 року, Серія А № 80
- Calabrò v. Italy and Germany* (dec.) («Калабро проти Італії і Німеччини») (ухв.), № 59895/00, Збірник ЄСПЛ 2002-V
- Caldas Ramírez de Arrellano v. Spain* (dec.) («Кальдас Рамірез де Аррельяно проти Іспанії») (ухв.), № 68874/01, Збірник ЄСПЛ 2003-I (витяги)
- Can v. Austria* («Кен проти Австрії»), № 9300/81, Звіт Комісії від 12 липня 1984 року
- Capeau v. Belgium* («Капе проти Бельгії»), № 42914/98, Збірник ЄСПЛ 2005-I
- Caraian v. Romania* («Караїн проти Румунії»), № 34456/07, 23 червня 2015 року
- Caresana v. the United Kingdom* («Карезана проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 31541/96, 29 серпня 2000 року
- Carmel Saliba v. Malta* («Кармель Саліба проти Мальти»), № 24221/13, 29 листопада 2016 року
- Carrefour France v. France* (dec.) («Карфур Франція проти Франції») (ухв.), № 37858/14, 1 жовтня 2019 року
- Casse v. Luxembourg* («Кассе проти Люксембурга»), № 40327/02, 27 квітня 2006 року
- Castillo Algar v. Spain* («Кастільо Алгар проти Іспанії»), 28 жовтня 1998, Звіти про ухвали та рішення 1998-VIII
- Cătănciu v. Romania* (dec.) («Кетенічу проти Румунії») (ухв.), № 22717/17, 6 грудня 2018 року
- Célice v. France* («Селіце проти Франції»), № 14166/09, 8 березня 2012 року
- Cerovšek and Božičnik v. Slovenia* («Церовшек і Божичник проти Словенії»), №№ 68939/12 і 68949/12, 7 березня 2017 року
- Cēsniēks v. Latvia* («Цеснієкс проти Латвії»), № 9278/06, 11 лютого 2014 року
- Chap Ltd v. Armenia* («Чап Лтд. проти Вірменії»), № 15485/09, 4 травня 2017 року
- Chaushev and Others v. Russia* («Чаушев та інші проти Росії»), №№ 37037/03 і 2 інші, 25 жовтня 2016 року
- Cheema v. Belgium* («Чіма проти Бельгії»), № 60056/08, 9 лютого 2016 року
- Chiarello v. Germany* («Чіарелло проти Німеччини»), № 497/17, 20 червня 2019 року
- Chichlian and Ekindjian v. France* («Чічлян і Екінджян проти Франції»), № 10959/84, Звіт Комісії від 16 березня 1989 року
- Clarke v. the United Kingdom* (dec.) («Кларк проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 23695/02, 25 серпня 2005 року
- Cleve v. Germany* («Клів проти Німеччини»), № 48144/09, 15 січня 2015 року
- Clinique Mozart SARL v. France* («Клініка Mozart SARL проти Франції»), № 46098/99, 8 червня 2004 року
- Coëme and Others v. Belgium* («Коеме та інші проти Бельгії»), №№ 32492/96 і 4 інші, Збірник ЄСПЛ 2000-VII
- Collozza and Rubinat v. Italy* («Коллоцца і Рубінат проти Італії»), № 9024/80, Звіт Комісії від 5 травня 1983 року, Серія А № 89
- Colozza v. Italy* («Колоцца проти Італії»), 12 лютого 1985 року, Серія А № 89
- Constantin and Stoian v. Romania* («Константін і Стоян проти Румунії»), №№ 23782/06 і 46629/06, 29 вересня 2009 року
- Constantinides v. Greece* («Константинідес проти Греції»), № 76438/12, 6 жовтня 2016 року
- Cooper v. the United Kingdom* [GC] («Купер проти Сполученого Королівства») [ВП], № 48843/99, 16 грудня 2003 року
- Cornelis v. the Netherlands* (dec.) («Корнеліс проти Нідерландів») (ухв.), № 994/03, Збірник ЄСПЛ 2004-V (витяги)
- Correia de Matos v. Portugal* (dec.) («Коррейя де Матос проти Португалії») (ухв.), № 48188/99, Збірник ЄСПЛ 2001-XII

Correia de Matos v. Portugal [GC] («Коррейя де Матос проти Португалії») [ВП], № 56402/12, 4 квітня 2018 року

Craxi v. Italy (№ 1) («Краксі проти Італії (№ 1)»), № 34896/97, 5 грудня 2002 року

Croissant v. Germany («Круассан проти Німеччини»), 25 вересня 1992 року, Серія А № 237-В

Cuscani v. the United Kingdom («Кускані проти Сполученого Королівства»), № 32771/96, 24 вересня 2002 року

Cutean v. Romania («Кутіан проти Румунії»), № 53150/12, 2 грудня 2014 року

Czajkowski v. Poland (dec.) («Чайковський проти Польщі») (ухв.), № 6809/03, 16 жовтня 2007 року

Czekalla v. Portugal («Чекалла проти Португалії»), № 38830/97, Збірник ЄСПЛ 2002-VIII

—D—

D. v. Finland («Д. проти Фінляндії»), № 30542/04, 7 липня 2009 року

Daktaras v. Lithuania (dec.) («Дактарас проти Литви») (ухв.), № 42095/98, 11 січня 2000 року

Daktaras v. Lithuania («Дактарас проти Литви»), № 42095/98, Збірник ЄСПЛ 2000-Х

Dallos v. Hungary («Даллос проти Угорщини»), № 29082/95, Збірник ЄСПЛ 2001-II

Damir Sibgatullin v. Russia («Дамір Сібгатуллін проти Росії»), № 1413/05, 24 квітня 2012 року

Dănilă v. Romania («Даніла проти Румунії»), № 53897/00, 8 березня 2007 року

Daştan v. Turkey («Даштан проти Туреччини»), № 37272/08, 10 жовтня 2017 року

Daud v. Portugal («Дауд проти Португалії»), 21 квітня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-II

Dāvidsons and Savins v. Latvia («Девідсонс і Савінс проти Латвії»), №№ 17574/07 і 25235/07, 7 січня 2016 року

Davran v. Turkey («Давран проти Туреччини»), № 18342/03, 3 листопада 2009 року

De Cubber v. Belgium («Де Куббер проти Бельгії»), 26 жовтня 1984 року, Серія А № 86

De Salvador Torres v. Spain («Де Сальвадор Торрес проти Іспанії»), 24 жовтня 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-V

De Tommaso v. Italy [GC] («Де Томаззо проти Італії») [ВП], № 43395/09, 23 лютого 2017 року

Delcourt v. Belgium («Делкорт проти Бельгії»), 17 січня 1970 року, Серія А № 11

Deli v. the Republic of Moldova* («Делі проти Республіки Молдова»), № 42010/06, 22 жовтня 2019 року

Demicoli v. Malta («Деміколі проти Мальти»), 27 серпня 1991 року, Серія А № 210

Deweer v. Belgium («Девеєр проти Бельгії»), 27 лютого 1980 року, Серія А № 35

Dhahbi v. Italy («Дхабі проти Італії»), № 17120/09, 8 квітня 2014 року

Diamantides v. Greece (№ 2) («Діамантідес проти Греції (№ 2)»), № 71563/01, 19 травня 2005 року

Dicle and Sadak v. Turkey («Дікл і Садак проти Туреччини»), № 48621/07, 16 червня 2015 року

Didu v. Romania («Діду проти Румунії»), № 34814/02, 14 квітня 2009 року

Dimitar Mitev v. Bulgaria («Дімітар Мітев проти Болгарії»), № 34779/09, 8 березня 2018 року

Dimović v. Serbia («Дімович проти Сербії»), № 24463/11, 28 червня 2016 року

Diriöz v. Turkey («Діріоз проти Туреччини»), № 38560/04, 31 травня 2012 року

Dobbertin v. France («Доббертін проти Франції»), 25 лютого 1993 року, Серія А № 256-D

Dominka v. Slovakia (dec.) («Домінка проти Словаччини») (ухв.), № 14630/12, 3 квітня 2018 року

Dondarini v. San Marino («Дондаріні проти Сан-Марино»), № 50545/99, 6 липня 2004 року

Donohoe v. Ireland («Донохоє проти Ірландії»), № 19165/08, 12 грудня 2013 року

Doorson v. the Netherlands, 26 березня 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-II

Dorado Baúlde v. Spain (dec.) («Доорсон проти Нідерландів») (ухв.), № 23486/12, 1 вересня 2015 року

Dorokhov v. Russia («Дорохов проти Росії»), № 66802/01, 14 лютого 2008 року

Dorozhko and Pozharskiy v. Estonia («Дорожко та Пожарський проти Естонії»), №№ 14659/04 і 16855/04, 24 квітня 2008 року
Döry v. Sweden («Дорі проти Швеції»), № 28394/95, 12 листопада 2002 року
Dowsett v. the United Kingdom («Доусетт проти Сполученого Королівства»), № 39482/98, Збірник ЄСПЛ 2003-VII
Doyle v. Ireland («Дойл проти Ірландії»), № 51979/17, 23 травня 2019 року
Dragojević v. Croatia («Драгоевич проти Хорватії»), № 68955/11, 15 січня 2015 року
Dragoş Ioan Rusu v. Romania («Драгош Іона Русу проти Румунії»), № 22767/08, 31 жовтня 2017 року
Drassich v. Italy («Драсич проти Італії»), № 25575/04, 11 грудня 2007 року
Drozdz and Janousek v. France and Spain («Дрозд і Янушек проти Франції та Іспанії»), 26 червня 1992 року, Серія А № 240
Dubus S.A. v. France («Дюбюс С.А. проти Франції»), № 5242/04, 11 червня 2009 року
Dvorski v. Croatia [GC] («Дворський проти Хорватії») [ВП], № 25703/11, Збірник ЄСПЛ 2015
Dzelili v. Germany (dec.) («Джелілі проти Німеччини») (ухв.), № 15065/05, 29 вересня 2009 року

— E —

Eckle v. Germany («Екле проти Німеччини»), 15 липня 1982 року, Серія А № 51
Edwards and Lewis v. the United Kingdom [GC] («Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 39647/98 і 40461/98, Збірник ЄСПЛ 2004-X
Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia («Ефтімов проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 59974/08, 2 липня 2015 року
Sigurður Einarsson and Others v. Iceland («Сигурдур Ейнарсон та інші проти Ісландії»), № 39757/15, 4 червня 2019 року
Einhorn v. France (dec.) («Ейнхорн проти Франції») (ухв.), № 71555/01, Збірник ЄСПЛ 2001-XI
El Haski v. Belgium («Ел Гаскі проти Бельгії»), № 649/08, 25 вересня 2012 року
El Kaada v. Germany («Ель Каада проти Німеччини»), № 2130/10, 12 листопада 2015 року
Enea v. Italy [GC] («Енеа проти Італії») [ВП], № 74912/01, Збірник ЄСПЛ 2009
Engel and Others v. the Netherlands («Енгель та інші проти Нідерландів»), 8 червня 1976 року, Серія А № 22
Erdogan v. Turkey («Ердоган проти Туреччини»), № 14723/89, Рішення Комісії від 9 липня 1992 року, Рішення та звіти 73
Erduran and Em Export Diş Tic A.Ş. v. Turkey («Erduran і Em Export Diş Tic A.Ş. проти Туреччини»), №№ 25707/05 і 28614/06, 20 листопада 2018 року
Ergin v. Turkey (№ 6) («Ергін проти Туреччини (№6), № 47533/99, Збірник ЄСПЛ 2006-VI (витяги)
Erkapić v. Croatia («Еркапіч проти Хорватії»), № 51198/08, 25 квітня 2013 року
Eshonkulov v. Russia («Ешонкулов проти Росії»), № 68900/13, 15 січня 2015 року
Eurofinacom v. France (dec.) («Єврофінаком проти Франції») (ухв.), № 58753/00, Збірник ЄСПЛ 2004-VII
Evaggelou v. Greece («Еваггелу проти Греції»), № 44078/07, 13 січня 2011 року
Ezeh and Connors v. the United Kingdom [GC] («Езех і Коннорс проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 39665/98 і 40086/98, 9 жовтня 2003 року, Збірник ЄСПЛ 2003-X

— F —

F and M v. Finland («Ф. і М. проти Фінляндії»), № 22508/02, 17 липня 2007 року

- Faig Mammadov v. Azerbaijan* («Фаїг Маммадов проти Азербайджану»), № 60802/09, 26 січня 2017 року
- Fakailo (Safoka) and Others v. France* («Факайло (Сафока) та інші проти Франції»), № 2871/11, 2 жовтня 2014 року
- Falk v. the Netherlands* (dec.) («Фальк проти Нідерландів») (ухв.), № 66273/01, Збірник ЄСПЛ 2004-XI
- Famulyak v. Ukraine* (dec.) («Фамуляк проти України») (ухв.), № 30180/11, 26 березня 2019 року
- Fatullayev v. Azerbaijan* («Фатуллаєв проти Азербайджану»), № 40984/07, 22 квітня 2010 року
- Fazliyski v. Bulgaria* («Фазлійські проти Болгарії»), № 40908/05, 16 квітня 2013 року
- Fedele v. Germany* (dec.) («Феделе проти Німеччини») (ухв.), № 11311/84, 9 грудня 1987 року
- Fejde v. Sweden* («Фейде проти Швеції»), 29 жовтня 1991 року, Серія А № 212-С
- Ferrantelli and Santangelo v. Italy* («Феррантеллі і Сантанджело проти Італії»), 7 серпня 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-III
- Ferrazzini v. Italy* [GC] («Ферразіні проти Італії») [ВП], № 44759/98, Збірник ЄСПЛ 2001-VII
- Fey v. Austria* («Фей проти Австрії»), 24 лютого 1993 року, Серія А № 255-А
- Filippini v. San Marino* (dec.) («Філіппіні проти Сан-Маріно») (ухв.), № 10526/02, 28 серпня 2003 року
- Findlay v. the United Kingdom* («Фіндлей проти Сполученого Королівства»), 25 лютого 1997 року, Звіти про ухвали та рішення 1997-I
- Fischer v. Austria* (dec.) («Фішер проти Австрії») (ухв.), № 27569/02, Збірник ЄСПЛ 2003-VI
- Fleischner v. Germany** («Флейшнер проти Німеччини»), № 61985/12, 3 жовтня 2019 року
- Flisar v. Slovenia* («Флісар проти Словенії»), № 3127/09, 29 вересня 2011 року
- Foucher v. France* («Фуше проти Франції»), 18 березня 1997 року, Звіти про ухвали та рішення 1997-II
- Frumkin v. Russia* («Фрумкін проти Росії»), № 74568/12, 5 січня 2016 року
- Fruni v. Slovakia* («Фруні проти Словаччини»), № 8014/07, 21 червня 2011 року
- Funke v. France* («Функе проти Франції»), 25 лютого 1993 року, Серія А № 256-А

—G—

- G.B. v. France* («Г.Б. проти Франції»), № 44069/98, Збірник ЄСПЛ 2001-X
- G.C.P. v. Romania* («Г.С.П. проти Румунії»), № 20899/03, 20 грудня 2011 року
- G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (merits) [GC] («G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії») (по суті) [ВП], №№ 1828/06 і 2 інші, 28 червня 2018 року
- Gabrielyan v. Armenia* («Габрієлян проти Вірменії»), № 8088/05, 10 квітня 2012 року
- Gäfgen v. Germany* [GC] («Гефген проти Німеччини») [ВП], № 22978/05, Збірник ЄСПЛ 2010
- Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan* («Гафгаз Маммадов проти Азербайджану»), № 60259/11, 15 жовтня 2015 року
- Galstyan v. Armenia* («Галстян проти Вірменії»), № 26986/03, 15 листопада 2007 року
- Gani v. Spain* («Гані проти Іспанії»), № 61800/08, 19 лютого 2013 року
- Garbuz v. Ukraine* («Гарбуз проти України»), № 72681/10, 19 лютого 2019 року
- García Hernández v. Spain* [GC] («Гарсія Ернандес проти Іспанії»), № 15256/07, 16 листопада 2010 року
- García Ruiz v. Spain* («Гарсія Руїз проти Іспанії») [ВП], № 30544/96, Збірник ЄСПЛ 1999-I
- Garycki v. Poland* («Гарицький проти Польщі»), № 14348/02, 6 лютого 2007 року
- Gast and Popp v. Germany* («Гаст і Попп проти Німеччини»), № 29357/95, Збірник ЄСПЛ 2000-II
- Geerings v. the Netherlands* («Гірінгс проти Нідерландів»), № 30810/03, Збірник ЄСПЛ 2007-III
- Gelenidze v. Georgia** («Геленідзе проти Грузії»), № 72916/10, 7 листопада 2019 року
- Giosakis v. Greece (No. 3)* («Гіосакіс проти Греції (№ 3)»), № 5689/08, 3 травня 2011 року

- Goddi v. Italy* («Годді проти Італії»), 9 квітня 1984 року, Серія А № 76
- Gogitidze and Others v. Georgia* («Гогітідзе та інші проти Грузії»), № 36862/05, 12 травня 2015 року
- Goktepe v. Belgium* («Гоктепе проти Бельгії»), № 50372/99, 2 червня 2005 року
- Gorbunov and Gorbachev v. Russia* («Горбунов і Горбачов проти Росії»), №№ 43183/06 і 27412/07, 1 березня 2016 року
- Gorgievski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Горгієвські проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 18002/02, 16 липня 2009 року
- Gorgiladze v. Georgia* («Горгіладзе проти Грузії»), № 4313/04, 20 жовтня 2009 року
- Gossa v. Poland* («Госса проти Польщі»), № 47986/99, 9 січня 2007 року
- Gómez de Liaño y Botella v. Spain* («Гомес де Ліано й Ботелла проти Іспанії»), № 21369/04, 22 липня 2008 року
- Gómez Olmeda v. Spain* («Гомес Олмеда проти Іспанії»), № 61112/12, 29 березня 2016 року
- Grădinar v. Moldova* («Гредінар проти Молдови»), № 7170/02, 8 квітня 2008 року
- Gradinger v. Austria* («Градінгер проти Австрії»), 23 жовтня 1995 року, Серія А № 328-С
- Grande Stevens and Others v. Italy* («Гранде Стівенс та інші проти Італії»), №№ 18640/10 і 4 інші, 4 березня 2014 року
- Granger v. the United Kingdom* («Грейнджер проти Сполученого Королівства»), 28 березня 1990 року, Серія А № 174
- Graviano v. Italy* («Гравіано проти Італії»), № 10075/02, 10 лютого 2005 року
- Grayson and Barnham v. the United Kingdom* («Грейсон та Барнхем проти Сполученого Королівства»), №№ 19955/05 і 15085/06, 23 вересня 2008 року
- Grba v. Croatia* («Грба проти Хорватії»), № 47074/12, 23 листопада 2017 року
- Gregačević v. Croatia* («Грегачевич проти Хорватії»), № 58331/09, 10 липня 2012 року
- Grievess v. the United Kingdom* [GC] («Гривз проти Сполученого Королівства») [ВП], № 57067/00, Збірник ЄСПЛ 2003-XII (витяги)
- Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland** («Гудмундур Андрі Астрадссон проти Ісландії»), № 26374/18, 12 березня 2019 року
- Guérin v. France* («Герін проти Франції»), 29 липня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-V
- Guisset v. France* («Гюссет проти Франції»), № 33933/96, Збірник ЄСПЛ 2000-IX
- Güngör v. Germany* (dec.) («Гюнгер проти Німеччини») (ухв.), № 31540/96, 24 січня 2002 року
- Gurguchiani v. Spain* («Гургучіані проти Іспанії»), № 16012/06, 15 грудня 2009 року
- Gürkan v. Turkey* («Гуркан проти Туреччини»), № 10987/10, 3 липня 2012 року
- Gutsanovi v. Bulgaria* («Гуцанові проти Болгарії»), № 34529/10, Збірник ЄСПЛ 2013 (витяги)
- Güveç v. Turkey* («Гюве проти Туреччини»), № 70337/01, Збірник ЄСПЛ 2009 (витяги)

—H—

- H. and J. v. the Netherlands* (dec.) («Г. та Дж. проти Нідерландів») (ухв.), №№ 978/09 і 992/09, 13 листопада 2014 року
- Haarde v. Iceland* («Хаарде проти Ісландії»), № 66847/12, 23 листопада 2017 року
- Haas v. Germany* (dec.) («Хаас проти Німеччини») (ухв.), № 73047/01, 17 листопада 2005 року
- Habran and Dalem v. Belgium* («Хабран і Далем проти Бельгії»), №№ 43000/11 і 49380/11, 17 січня 2017 року
- Hadjianastassiou v. Greece* («Хаджіанастасіу проти Греції»), 16 грудня 1992 року, Серія А № 252
- Hamer v. Belgium* («Амер проти Бельгії»), № 21861/03, Збірник ЄСПЛ 2007-V (витяги)
- Hanif and Khan v. the United Kingdom* («Ганіф і Хан проти Сполученого Королівства»), №№ 52999/08 і 61779/08, 20 грудня 2011 року
- Hanu v. Romania* («Гану проти Румунії»), № 10890/04, 4 червня 2013 року

Harabin v. Slovakia («Харабін проти Словаччини»), № 58688/11, 20 листопада 2012 року
Harutyunyan v. Armenia («Арутюнян проти Вірменії»), № 36549/03, Збірник ЄСПЛ 2007-III
Hauschildt v. Denmark («Хаушільдт проти Данії»), 24 травня 1989 року, Серія А № 154
Haxhia v. Albania («Хаксія проти Албанії»), № 29861/03, 8 жовтня 2013 року
Heaney and McGuinness v. Ireland («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії»), № 34720/97, Збірник ЄСПЛ 2000-XII
Heglas v. the Czech Republic («Хеглас проти Чеської Республіки»), № 5935/02, 1 березня 2007 року
Henri Rivière and Others v. France («Енрі Рівер та інші проти Франції»), № 46460/10, 25 липня 2013 року
Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland («Генрік Урбан і Ришард Урбан проти Польщі»), № 23614/08, 30 листопада 2010 року
Hermi v. Italy [GC] («Ермі проти Італії») [ВП], № 18114/02, Збірник ЄСПЛ 2006-XII
Hernández Royo v. Spain («Ернандес Ройо проти Іспанії»), № 16033/12, 20 вересня 2016 року
Hokkeling v. the Netherlands («Хоккелінг проти Нідерландів»), № 30749/12, 14 лютого 2017 року
Holm v. Sweden («Холм проти Швеції»), 25 листопада 1993 року, Серія А № 279-A
Horvatić v. Croatia («Горватіч проти Хорватії»), № 36044/09, 17 жовтня 2013 року
Hümmer v. Germany («Хуммер проти Німеччини»), № 26171/07, 19 липня 2012 року
Husain v. Italy (dec.) («Хусейн проти Італії») (ухв.), № 18913/03, Збірник ЄСПЛ 2005-III
Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland («Хусайн (Абу Зубайда) проти Польщі»), № 7511/13, 24 липня 2014 року
Hüseyin Turan v. Turkey («Хусейн Туран проти Туреччини»), № 11529/02, 4 березня 2008 року
Huseyn and Others v. Azerbaijan («Хусейн та інші проти Азербайджану»), №№ 35485/05 і 3 інші, 26 липня 2011 року

I.A. v. France («І.А. проти Франції»), 23 вересня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-VII
I.H. and Others v. Austria («І.Х. та інші проти Австрії»), № 42780/98, 20 квітня 2006 року
Isir v. Belgium («Ісір проти Бельгії»), № 21614/12, 26 січня 2016 року
Ibrahim and Others v. the United Kingdom («Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 50541/08 і 3 інші, 13 вересня 2016 року
İbrahim Öztürk v. Turkey [GC] («Ібрагім Озтюрк проти Туреччини»), № 16500/04, 17 лютого 2009 року
Idalov v. Russia [GC] («Ідалов проти Росії») [ВП], № 5826/03, 22 травня 2012 року
Iglin v. Ukraine («Іглін проти України»), № 39908/05, 12 січня 2012 року
Iguual Coll v. Spain («Ігуал Колл проти Іспанії»), № 37496/04, 10 березня 2008 року
Igor Pascari v. the Republic of Moldova («Ігор Паскарі проти Республіки Молдова»), № 25555/10, 30 серпня 2016 року
Ilgar Mammadov v. Azerbaijan (№ 2) («Ільгар Маммадов проти Азербайджану (№ 2)»), № 919/15, 16 листопада 2017 року
Imbrioscia v. Switzerland («Імбріюшіа проти Швейцарії»), 24 листопада 1993 року, Серія А № 275
Incal v. Turkey («Інкал проти Туреччини»), 9 червня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-IV
International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria («Міжнародний банк з питань комерції та розвитку АД та інші проти Болгарії»), № 7031/05, 2 червня 2016 року
Ibrahim Ülger v. Turkey («Ібрагім Юлгер проти Туреччини»), № 57250/00, 29 липня 2004 року
Ismoilov and Others v. Russia («Ізмойлов та інші проти Росії»), № 2947/06, 24 квітня 2008 року
Işyar v. Bulgaria («Ішяр проти Болгарії»), № 391/03, 20 листопада 2008 року

—J—

- J.K. and Others v. Sweden* [GC] («Дж.К. та інші проти Швеції») [ВП], № 59166/12, 23 серпня 2016 року
- J.M. and Others v. Austria* («Дж.М. та інші проти Австрії»), №№ 61503/14 і 2 інші, 1 червня 2017 року
- Jalloh v. Germany* [GC] («Ялох проти Німеччини») [ВП], № 54810/00, Збірник ЄСПЛ 2006-IX
- Janatuinen v. Finland* («Янатуїнен проти Фінляндії»), № 28552/05, 8 грудня 2009 року
- Janosevic v. Sweden* («Яношевич проти Швеції»), № 34619/97, Збірник ЄСПЛ 2002-VII
- Jasiński v. Poland* («Ясинський проти Польщі»), № 30865/96, 20 грудня 2005 року
- Jasper v. the United Kingdom* [GC] («Джаспер проти Сполученого Королівства») [ВП], № 27052/95, 16 лютого 2000 року
- Johansen v. Germany* («Йохансен проти Німеччини»), № 17914/10, 15 вересня 2016 року
- John Murray v. the United Kingdom* [GC] («Джон Мюррей проти Сполученого Королівства») [ВП], 8 лютого 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-I
- Jorgic v. Germany* («Йоргіч проти Німеччини»), № 74613/01, Збірник ЄСПЛ 2007-III
- Josseume v. France* («Жосом проти Франції»), № 39243/10, 8 березня 2012 року
- Judge v. the United Kingdom* (dec.) («Джадж проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 35863/10, 8 лютого 2011 року
- Juha Nuutinen v. Finland* («Юха Нуутінен проти Фінляндії»), № 45830/99, 24 квітня 2007 року
- Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria* («Юліус Клойбер Шлахтхоф ГмбХ та інші проти Австрії»), №№ 21565/07 і 3 інші, 4 квітня 2013 року
- Júlíus Þór Sigurþórsson v. Iceland* (), № 38797/17, 16 липня 2019 року
- Jussila v. Finland* [GC] («Юліус Пор Сігурборсон») [ВП], № 73053/01, Збірник ЄСПЛ 2006-XIV

—K—

- K. v. France* («К. проти Франції»), № 10210/82, Рішення Комісії від 7 грудня 1983 року, Рішення та звіти 35
- Kaçıu and Kotorri v. Albania* («Качіу і Которрі проти Албанії»), №№ 33192/07 і 33194/07, 25 червня 2013 року
- Kalēja v. Latvia* («Калея проти Латвії»), № 22059/08, 5 жовтня 2017 року
- Kamasinski v. Austria* («Камасінський проти Австрії»), 19 грудня 1989 року, Серія А № 168
- Kamenos v. Cyprus* («Каменос проти Кіпру»), № 147/07, 31 жовтня 2017 року
- Kangers v. Latvia* («Кангерс проти Латвії»), № 35726/10, 14 березня 2019 року
- Kapetanios and Others v. Greece* («Капетаніос та інші проти Греції»), №№ 3453/12 і 2 інші, 30 квітня 2015 року
- Kapustyak v. Ukraine* («Капустяк проти України»), № 26230/11, 3 березня 2016 року
- Karaman v. Germany* («Караман проти Німеччини»), № 17103/10, 27 лютого 2014 року
- Karelin v. Russia* («Карелін проти Росії»), № 926/08, 20 вересня 2016 року
- Karpenko v. Russia* («Карпенко проти Росії»), № 5605/04, 13 березня 2012 року
- Kashlev v. Estonia* («Кашлев проти Естонії»), № 22574/08, 26 квітня 2016 року
- Kasparov and Others v. Russia* («Каспаров та інші проти Росії»), № 21613/07, 3 жовтня 2013 року
- Kaste and Mathisen v. Norway* («Касте і Матізен проти Норвегії»), №№ 18885/04 ф 21166/04, Збірник ЄСПЛ 2006-XIII
- Kart v. Turkey* [GC] («Карт проти Туреччини») [ВП], № 8917/05, Збірник ЄСПЛ 2009 (витяги)
- Katritsch v. France* («Катріш проти Франції»), № 22575/08, 4 листопада 2010 року
- Kemal Coşkun v. Turkey* («Кемаль Кошкун проти Туреччини»), № 45028/07, 28 березня 2017 року
- Kereselidze v. Georgia* («Кереселідзе проти Грузії»), № 39718/09, 28 березня 2019 року
- Kerman v. Turkey* («Керман проти Туреччини»), № 35132/05, 22 листопада 2016 року

- Kerr v. the United Kingdom* (dec.) («Кер проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 63356/00, 23 вересня 2003 року
- Khalfaoui v. France* («Халфауї проти Франції»), № 34791/97, Збірник ЄСПЛ 1999-IX
- Khan v. the United Kingdom* («Хан проти Сполученого Королівства»), № 35394/97, Збірник ЄСПЛ 2000-V
- Khlyustov v. Russia* («Хлюстов проти Росії»), № 28975/05, 11 липня 2013 року
- Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* («Ходорковський та Лебєдєв проти Росії»), №№ 11082/06 і 13772/05, 25 липня 2013 року
- Khudobin v. Russia* («Худобін проти Росії»), № 59696/00, Збірник ЄСПЛ 2006-XII (витяги)
- Khuzhin and Others v. Russia* («Хужин та інші проти Росії»), № 13470/02, 23 жовтня 2008 року
- Klimentyev v. Russia* («Кліментєв проти Росії»), № 46503/99, 16 листопада 2006 року
- Klouvi v. France* («Клоуві проти Франції»), № 30754/03, 30 червня 2011 року
- Knox v. Italy* («Нокс проти Італії»), № 76577/13, 24 січня 2019 року
- Kobiashvili v. Georgia* («Кобіашвілі проти Грузії»), № 36416/06, 14 березня 2019 року
- König v. Germany* («Кьоніг проти Німеччини»), 28 червня 1978 року, Серія А № 27
- Konstas v. Greece* («Констас проти Греції»), № 53466/07, 24 травня 2011 року
- Kontalexis v. Greece* («Конталексіс проти Греції»), № 59000/08, 31 травня 2011 року
- Kormev v. Bulgaria* («Кормєв проти Болгарії»), №№ 39014/12, 5 жовтня 2017 року
- Krasniki v. the Czech Republic* («Красніки проти Чеської Республіки»), № 51277/99, 28 лютого 2006 року
- Kremzow v. Austria* («Кремзов проти Австрії»), 21 вересня 1993, Серія А № 268-B
- Krestovskiy v. Russia* («Крєстовський проти Росії»), № 14040/03, 28 жовтня 2010 року
- Kriegisch v. Germany* (dec.) («Крієгіш проти Німеччини») (ухв.), № 21698/06, 23 листопада 2010 року
- Kristiansen v. Norway* («Крістіансен проти Норвегії»), № 1176/10, 17 грудня 2015 року
- Kröcher and Möller v. Switzerland* («Крєхєр і Мєллер проти Швейцарії»), № 8463/78, Рішення Комісії від 9 липня 1981 року, Рішення та звіти 26
- Krombach v. France* («Кромбах проти Франції»), № 29731/96, Збірник ЄСПЛ 2001-II
- Kulikowski v. Poland* («Куліковські проти Польщі»), № 18353/03, 19 травня 2009 року
- Kuopila v. Finland* («Куопіла проти Фінляндії»), № 27752/95, 27 квітня 2000 року
- Kyprianou v. Cyprus* [GC] («Кіпріану проти Кіпру») [ВП], № 73797/01, Збірник ЄСПЛ 2005-XIII

- Labergere v. France* («Лабєржєре проти Франції»), № 16846/02, 26 вересня 2006 року
- Lacadena Calero v. Spain* («Лакадена Калєро проти Іспанії»), № 23002/07, 22 листопада 2011 року
- Lagerblom v. Sweden* («Лабєрблом проти Швеції»), № 26891/95, 14 січня 2003 року
- Lagutin and Others v. Russia* («Лагутін та інші проти Росії»), №№ 6228/09 і 4 інші, 24 квітня 2014 року
- Lähteenmäki v. Estonia* («Лєхтінмєкі проти Естонії»), № 53172/10, 21 червня 2016 року
- Lala v. the Netherlands* («Лала проти Нідєрландів»), 22 вересня 1994 року, Серія А № 297-A
- Lambin v. Russia* («Ламбін проти Росії»), № 12668/08, 21 листопада 2017 року
- Larrañaga Arando and Others v. Spain* (dec.) («Ларраньяга Арандо та інші проти Іспанії») (ухв.), № 73911/16 і 2 інші, 25 червня 2019 року
- Lazu v. the Republic of Moldova* («Лазу проти Рєспубліки Молдова»), № 46182/08, 5 липня 2016 року
- Lanz v. Austria* («Ланц проти Австрії»), № 24430/94, 31 січня 2002 року
- Laska and Lika v. Albania* («Ласка і Ліка проти Албанії»), №№ 12315/04 і 17605/04, 20 квітня 2010 року

Lauko v. Slovakia («Лауко проти Словаччини»), 2 вересня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-VI

Lavents v. Latvia («Лавентс проти Латвії»), № 58442/00, 28 листопада 2002 року

Layijov v. Azerbaijan («Лаййов проти Азербайджану»), № 22062/07, 10 квітня 2014 року

Leas v. Estonia («Леас проти Естонії»), № 59577/08, 6 березня 2012 року

Legillon v. France («Легільон проти Франції»), № 53406/10, 10 січня 2013 року

Lena Atanasova v. Bulgaria («Лена Атанасова проти Болгарії»), № 52009/07, 26 січня 2017 року

Lhermitte v. Belgium [GC] («Лермітт проти Бельгії») [ВП], № 34238/09, 29 листопада 2016 року

Liblik and Others v. Estonia («Ліблік та інші проти Естонії»), №№ 173/15 і 5 інших, 28 травня 2019 року

Lilly v. France (dec.) («Ліллі проти Франції») (ухв.), № 53892/00, 3 грудня 2002 року

Löffler v. Austria («Леффлер проти Австрії»), № 30546/96, 3 жовтня 2000 року

Lucà v. Italy («Люка проти Італії»), № 33354/96, Збірник ЄСПЛ 2001-II

Lučić v. Croatia («Лучич проти Хорватії»), № 5699/11, 27 лютого 2014 року

Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany («Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини»), 28 листопада 1978 року, Серія А № 29

Lundkvist v. Sweden (dec.) («Лундквіст проти Швеції») (ухв.), № 48518/99, Збірник ЄСПЛ 2003-XI

Lutz v. Germany («Лутц проти Німеччини»), 25 серпня 1987 року, Серія А № 123

—M—

M v. the Netherlands («М. проти Нідерландів»), № 2156/10, 25 липня 2017 року

M.T.B. v. Turkey («М.Т.Б. проти Туреччини»), № 147081/06, 12 червня 2018 року

Maaouia v. France [GC] («Маауя проти Франції») [ВП], № 39652/98, Збірник ЄСПЛ 2000-X

Magee v. the United Kingdom («Маггі проти Сполученого Королівства»), № 28135/95, Збірник ЄСПЛ 2000-VI

Magnitskiy and Others v. Russia («Магніцький та інші проти Росії»), №№ 32631/09 і 53799/12, 27 серпня 2019 року

Makeyan and Others v. Armenia* («Макеян та інші проти Вірменії»), № 46435/09, 5 грудня 2019 року

Makhfi v. France («Махфі проти Франції»), № 59335/00, 19 жовтня 2004 року

Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina [GC] («Мактуф та Дамянович проти Боснії та Герцеговини») [ВП], №№ 2312/08 і 34179/08, Збірник ЄСПЛ 2013

Malige v. France («Малідж проти Франції»), 23 вересня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-VII

Malininas v. Lithuania («Малінінас проти Литви»), № 10071/04, 1 липня 2008 року

Malofeyeva v. Russia («Малофеева проти Росії»), № 36673/04, 30 травня 2013 року

Mamatkulov and Askarov v. Turkey [GC] («Маматкулов та Аскарров проти Туреччини») [ВП], №№ 46827/99 і 46951/99, Збірник ЄСПЛ 2005-I

Mamič v. Slovenia (№ 2) («Маміч проти Словенії (№ 2)»), № 75778/01, Збірник ЄСПЛ 2006-X (витяги)

Marčan v. Croatia («Марчан проти Хорватії»), № 40820/12, 10 липня 2014 року

Marcos Barrios v. Spain («Маркос Баррірос проти Іспанії»), № 17122/07, 21 вересня 2010 року

Maresti v. Croatia («Маресті проти Хорватії»), № 55759/07, 25 червня 2009 року

Marguš v. Croatia [GC] («Маргуш проти Хорватії») [ВП], № 4455/10, Збірник ЄСПЛ 2014

Marpa Zeeland B.V. and Metal Welding B.V. v. the Netherlands («Марпа Зееланд Б.В. і Метал Уелдінг Б.В. проти Нідерландів»), № 46300/99, Збірник ЄСПЛ 2004-X (витяги)

Martin v. Estonia («Мартін проти Естонії»), № 35985/09, 30 травня 2013 року

Martin v. the United Kingdom («Мартін проти Сполученого Королівства»), № 40426/98, 24 жовтня 2006 року

- Martínez Agirre and Others v. Spain* (dec.) («Мартінес Агірре та інші проти Іспанії») (ухв.), №№ 75529/16 і 79503/16, 25 червня 2019 року
- Martinie v. France* [GC] («Мартіні проти Франції») [ВП], № 58675/00, Збірник ЄСПЛ 2006-VI
- Matanović v. Croatia* («Матановіч проти Хорватії»), № 2742/12, 4 квітня 2017 року
- Matijašević v. Serbia* («Матіяшевич проти Сербії»), № 23037/04, 19 вересня 2006 року
- Matis v. France* (dec.) («Матіс проти Франції») (ухв.), № 43699/13, 6 жовтня 2015 року
- Mattick v. Germany* (dec.) («Меттік проти Німеччини») (ухв.), № 62116/00, Збірник ЄСПЛ 2005-VII
- Mattocchia v. Italy* («Матточча проти Італії»), № 23969/94, Збірник ЄСПЛ 2000-IX
- Matyjek v. Poland* («Матієк проти Польщі»), № 38184/03, 24 квітня 2007 року
- Matytsina v. Russia* («Матиціна проти Росії»), № 58428/10, 27 березня 2014 року
- Mariusz Lewandowski v. Poland* («Маріуш Левандовський проти Польщі»), № 66484/09, 3 липня 2012 року
- Mayzit v. Russia* («Майзіт проти Росії»), № 63378/00, 20 січня 2005 року
- McFarlane v. Ireland* [GC] («МакФарлейн проти Ірландії») [ВП], № 31333/06, 10 вересня 2010 року
- Medenica v. Switzerland* («Меденіца проти Швейцарії»), № 20491/92, Збірник ЄСПЛ 2001-VI
- Meftah and Others v. France* [GC] («Мефтах та інші проти Франції») [ВП], №№ 32911/96 і 2 інші, Збірник ЄСПЛ 2002-VII
- Mehmet Ali Eser v. Turkey** («Мехмет Алі Есер проти Туреччини»), № 1399/07, 15 жовтня 2019 року
- Mehmet Duman v. Turkey* («Мехмет Думан проти Туреччини»), № 38740/09, 23 жовтня 2018 року
- Melich and Beck v. the Czech Republic* («Меліх і Бек проти Чеської Республіки»), № 35450/04, 24 липня 2008 року
- Melin v. France* («Мелін проти Франції»), 22 червня 1993 року, Серія А № 261-A
- Mergen and Others v. Turkey* («Мерген та інші проти Туреччини»), №№ 44062/09 і 4 інші, 31 травня 2016 року
- Micallef v. Malta* [GC] («Мікалlef проти Мальти») [ВП], № 17056/06, Збірник ЄСПЛ 2009
- Mieg de Boofzheim v. France* (dec.) («Міг де Боофцхайм проти Франції») (ухв.), № 52938/99, Збірник ЄСПЛ 2002-X
- Mika v. Sweden* (dec.) («Міка проти Швеції») (ухв.), № 31243/06, 27 січня 2009 року
- Mikhaylova v. Russia* («Михайлова проти Росії»), № 46998/08, 19 листопада 2015 року
- Mikolajová v. Slovakia* («Миколайова проти Словаччини»), № 4479/03, 18 січня 2011 року
- Milasi v. Italy* («Міласі проти Італії»), 25 червня 1987 року, Серія А № 119
- Miliniene v. Lithuania* («Мілінене проти Литви»), № 74355/01, 24 червня 2008 року
- Miller and Others v. the United Kingdom* («Міллер та інші проти Сполученого Королівства»), №№ 45825/99 і 2 інші, 26 жовтня 2004 року
- Miminoshvili v. Russia* («Міміношвілі проти Росії»), № 20197/03, 28 червня 2011 року
- Minelli v. Switzerland* («Мінеллі проти Швейцарії»), 25 березня 1983 року, Серія А № 62
- Mircea v. Romania* («Міркеа проти Румунії»), № 41250/02, 29 березня 2007 року
- Mirilashvili v. Russia* («Мірілашвілі проти Росії»), № 6293/04, 11 грудня 2008 року
- Mitrov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Мітров проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 45959/09, 2 червня 2016 року
- Mityanin and Leonov v. Russia* («Мітянін і Леонов проти Росії»), №№ 11436/06 і 22912/06, 7 травня 2019 року
- Monedero Angora v. Spain* (dec.) («Монедеро Ангора проти Іспанії») (ухв.), № 41138/05, Збірник ЄСПЛ 2008
- Monnell and Morris v. the United Kingdom* («Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства»), 2 березня 1987 року; Серія А № 115
- Montcornet de Caumont v. France* (dec.) («Монкорне де Комон проти Франції») (ухв.), № 59290/00, Збірник ЄСПЛ 2003-VII

Montera v. Italy (dec.) («Монтера проти Італії») (ухв.), № 64713/01, 9 липня 2002 року
Moiseyev v. Russia («Моїсеєв проти Росії»), № 62936/00, 9 жовтня 2008 року
Moreira Ferreira v. Portugal (№ 2) («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)») [ВП],
№ 19867/12, 11 липня 2017 року
Morice v. France [GC] («Моріс проти Франції») [ВП], № 29369/10, Збірник ЄСПЛ 2015
Moroz v. Ukraine («Мороз проти України»), № 5187/07, 2 березня 2017 року
Moulet v. France (dec.) («Мулле проти Франції») (ухв.), № 27521/04, 13 вересня 2007 року
Mežnarić v. Croatia («Межнариц проти Хорватії»), № 71615/01, 15 липня 2005 року
Müller v. Germany («Мюллер проти Німеччини»), № 54963/08, 27 березня 2014 року
Müller-Hartburg v. Austria («Мюллер-Хартбург проти Австрії»), № 47195/06, 19 лютого 2013 року
Mulosmani v. Albania («Мулосмані проти Албанії»), № 29864/03, 8 жовтня 2013 року
Murtazaliyeva v. Russia [GC] («Муртазалієва проти Росії») [ВП], № 36658/05, 18 грудня 2018 року
Mustafa v. Bulgaria* («Мустафа проти Болгарії»), № 1230/17, 28 листопада 2019 року
Mustafa (Abu Hamza) v. the United Kingdom (dec.) («Мустафа (Абу Хамза) проти Сполученого
Королівства») (ухв.), № 31411/07, 18 січня 2011 року
Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey [GC] («Мустафа Тунч і Феджере Тунч проти Туреччини») [ВП], № 24014/05, 14 квітня 2015 року

—N—

Nagmetov v. Russia [GC] («Нагметов проти Росії») [ВП], № 35589/08, 30 березня 2017 року
Nakhmanovich v. Russia («Нахманович проти Росії»), № 55669/00, 2 березня 2006 року
Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia («Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії»), № 9043/05,
Збірник ЄСПЛ 2014 (витяги)
Natunen v. Finland («Натунен проти Фінляндії»), № 21022/04, 31 березня 2009 року
Navalnyy v. Russia [GC] («Навальний проти Росії») [ВП], №№ 29580/12 і 4 інші, 15 листопада
2018 року
Navalnyy and Ofitserov v. Russia («Навальний і Офіцеров проти Росії»), №№ 46632/13 і 28671/14,
23 лютого 2016 року
Navone and Others v. Monaco («Навоне і інші проти Монако»), №№ 62880/11 і 2 інші, 24 жовтня
2013 року
Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine («Нечипорук і Йонкало проти України»), № 42310/04,
21 квітня 2011 року
Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey [GC] («Нейдет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини») [ВП], № 13279/05, 20 жовтня 2011 року
Nemtsov v. Russia («Немцов проти Росії»), № 1774/11, 31 липня 2014 року
Nerattini v. Greece («Нераттіні проти Греції»), № 43529/07, 18 грудня 2008 року
Nešťák v. Slovakia («Нешак проти Словаччини»), № 65559/01, 27 лютого 2007 року
Neumeister v. Austria («Неймайстер проти Австрії») 27 червня 1968 року, Серія А № 8
Nicholas v. Cyprus («Ніколас проти Кіпру»), № 63246/10, 9 січня 2018 року
Nicoleta Gheorghe v. Romania («Ніколета Георге проти Румунії»), № 23470/05, 3 квітня 2012 року
Niedermeier v. Germany (dec.) («Нідермайер проти Німеччини») (ухв.), № 37972/05, 3 лютого 2009
року
Nikitin v. Russia («Нікітін проти Росії»), № 50178/99, Збірник ЄСПЛ 2004-VIII
Ninn-Hansen v. Denmark (dec.) («Нінн-Хансен проти Данії») (ухв.), № 28972/75, Збірник ЄСПЛ
1999-V
Nițulescu v. Romania («Ніцулеску проти Румунії»), № 16184/06, 22 вересня 2015 року
Nortier v. the Netherlands («Норт'є проти Нідерландів»), 24 серпня 1993 року, Серія А № 267
Nurmagomedov v. Russia («Нурмагомедов проти Росії»), № 30138/02, 7 червня 2007 року

—О—

- O. v. Norway* («О. проти Норвегії»), № 29327/95, Збірник ЄСПЛ 2003-II
- O'Donnell v. the United Kingdom* («О'Доннелл проти Сполученого Королівства»), № 16667/10, 7 квітня 2015 року
- O'Halloran and Francis v. the United Kingdom* [GC] («О'Галлоран і Френсіс проти Сполученого Королівства») [ВП], №№ 15809/02 і 25624/02, Збірник ЄСПЛ 2007-VIII
- O'Neill v. the United Kingdom* (dec.) (О'Нілл проти Сполученого Королівства) (ухв.), № 14541/15, 8 січня 2019 року
- ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia* («ОАО Нафтова Компанія Юкос проти Росії»), № 14902/04, 20 вересня 2011 року
- Oberschlick v. Austria (№ 1)* («Обершлік проти Австрії (№1)»), 23 травня 1991 року, Серія А № 204
- Öcalan v. Turkey* [GC] («Оджалан проти Туреччини») [ВП], № 46221/99, Збірник ЄСПЛ 2005-IV
- Öcalan v. Turkey* (dec.) («Оджалан проти Туреччини») (ухв.), № 5980/07, 6 липня 2010 року
- Oddone and Pecci v. San Marino** («Оддоне і Печчі проти Сан-Марино»), №№ 26581/17 і 31024/17, 17 жовтня 2019 року
- Oleksandr Volkov v. Ukraine* («Олександр Волков проти України»), № 21722/11, Збірник ЄСПЛ 2013
- Omar v. France* («Омар проти Франції»), 29 липня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-V
- Otegi Mondragon v. Spain* («Отегі Мондрагон проти Іспанії»), №№ 4184/15 і 4 інші, 6 листопада 2018 року
- Otegi Mondragon and Others v. Spain* (dec.) («Отегі Мондрагон та інші проти Іспанії») (ухв.), № 4184/15, 3 листопада 2015 року
- Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom* («Осман (Абу Катада) проти Сполученого Королівства»), № 8139/09, Збірник ЄСПЛ 2012
- Özmurat İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. v. Turkey* («Özmurat İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. проти Туреччини»), № 48657/06, 28 листопада 2017 року
- Öztürk v. Germany* («Озтюрк проти Німеччини»), 21 лютого 1984 року, Серія А № 73

—Р—

- P.G. and J.H. v. the United Kingdom* («П.Г. і Дж.Х. проти Сполученого Королівства»), № 44787/98, Збірник ЄСПЛ 2001-IX
- P.K. v. Finland* (dec.) («П.К. проти Фінляндії») (ухв.), № 37442/97, 9 липня 2002 року
- P.S. v. Germany* («П.С. проти Німеччини»), № 33900/96, 20 грудня 2001 року
- Paci v. Belgium* («Пасі проти Бельгії»), № 45597/09, § 85, 17 квітня 2018 року
- Padin Gestoso v. Spain* (dec.) («Падін Гестосо проти Іспанії») (ухв.), № 39519/98, Збірник ЄСПЛ 1999-II (витяги)
- Padovani v. Italy* («Падовані проти Італії»), 26 лютого 1993 року, Серія А № 257-B
- Paić v. Croatia* («Паїч проти Хорватії»), № 47082/12, 29 березня 2016 року
- Pakelli v. Germany* («Пакеллі проти Німеччини»), 25 квітня 1983 року, Серія А № 64
- Paksas v. Lithuania* [GC] («Паксас проти Литви») [ВП], № 34932/04, Збірник ЄСПЛ 2011 (витяги)
- Palchik v. Ukraine* («Пальчик проти України»), № 16980/06, 2 березня 2017 року
- Pandjikidze and Others v. Georgia* («Панджикідзе та інші проти Грузії»), № 30323/02, 27 жовтня 2009 року
- Pandy v. Belgium* («Панді проти Бельгії»), № 13583/02, 21 вересня 2006 року
- Paradakis v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Пападакіс проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 50254/07, 26 лютого 2013 року
- Paron v. France* (dec.) («Папон проти Франції») (ухв.), № 54210/00, Збірник ЄСПЛ 2001-XII

- Papon v. France (no. 2)* («Папон проти Франції (№2)»), № 54210/00, Збірник ЄСПЛ 2002-VII
- Paraponiaris v. Greece* («Парапоніаріс проти Греції»), № 42132/06, 25 вересня 2008 року
- Parlov-Tkalčić v. Croatia* («Парлов-Ткалчич проти Хорватії»), № 24810/06, 22 грудня 2009 року
- Pastörs v. Germany** («Пасторс проти Німеччини»), № 55225/14, 3 жовтня 2019 року
- Paulikas v. Lithuania* («Паулікас проти Литви»), № 57435/09, 24 січня 2017 року
- Paunović v. Serbia** («Паунович проти Сербії»), № 54574/07, 3 грудня 2019 року
- Pedersen and Baadsgaard v. Denmark* [GC] («Педерсен і Баадсгаард проти Данії») [ВП], № 49017/99, Збірник ЄСПЛ 2004-XI
- Pélissier and Sassi v. France* [GC] («Пелісьє і Сасі проти Франції») [ВП], № 25444/94, Збірник ЄСПЛ 1999-II
- Pelladoah v. the Netherlands* («Пелладоа проти Нідерландів»), 22 вересня 1994 року, Серія А № 297-B
- Pello v. Estonia* («Пелло проти Естонії»), № 11423/03, 12 квітня 2007 року
- Penev v. Bulgaria* («Пенев проти Болгарії»), 20494/04, 7 січня 2010 року
- Peñafiel Salgado v. Spain* (dec.) («Пеньяфіель Сальгадо проти Іспанії») (ухв.), № 65964/01, 16 квітня 2002 року
- Pereira Cruz and Others v. Portugal* («Перейра Крус та інші проти Португалії»), №№ 56396/12 і 3 інші, 26 червня 2018 року
- Perez v. France* [GC] («Перес проти Франції») [ВП], № 47287/99, Збірник ЄСПЛ 2004-I
- Perna v. Italy* [GC] («Перна проти Італії») [ВП], № 48898/99, Збірник ЄСПЛ 2003-V
- Peša v. Croatia* («Пеша проти Хорватії»), № 40523/08, 8 квітня 2010 року
- Pescador Valero v. Spain* («Пескадор Валеро проти Іспанії»), № 62435/00, Збірник ЄСПЛ 2003-VII
- Peter Armstrong v. the United Kingdom* («Пітер Армстронг проти Сполученого Королівства»), № 65282/09, 9 грудня 2014 року
- Petyo Petkov v. Bulgaria* («Петьо Петков проти Болгарії»), № 32130/03, 7 січня 2010 року
- Pfeifer and Plankl v. Austria* («Пфайфер та Планкл проти Австрії»), 25 лютого 1992 року, Серія А № 227
- Pham Hoang v. France* («Фам Хоанг проти Франції»), 25 вересня 1992 року, Серія А № 243
- Phillips v. the United Kingdom* («Філіпс проти Сполученого Королівства»), № 41087/98, Збірник ЄСПЛ 2001-VII
- Pierre-Bloch v. France* («П'єр-Блох проти Франції»), 21 жовтня 1997 року, Звіти про ухвали та рішення 1997-VI
- Piersack v. Belgium* («Пірсак проти Бельгії»), 1 жовтня 1982 року, Серія А № 53
- Pirozzi v. Belgium* («Піроцці проти Бельгії»), № 21055/11, 17 квітня 2018 року
- Pishchalnikov v. Russia* («Піщальніков проти Росії»), № 7025/04, 24 вересня 2009 року
- Planka v. Austria* («Планка проти Австрії»), № 25852/94, Рішення Комісії від 15 травня 1996 року
- Poitrimol v. France* («Поітрімол проти Франції»), 23 листопада 1993 року, Серія А № 277-A
- Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Полетан та Азіровік проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 26711/07 і 2 інші, 12 травня 2016 року
- Polufakin and Chernyshev v. Russia* («Полуфакін і Чернишев проти Росії»), № 30997/02, 25 вересня 2008 року
- Polyakh and Others v. Ukraine** («Полях та інші проти України»), №№ 58812/15 і 4 інші, 17 жовтня 2019 року
- Polyakov v. Russia* («Поляков проти Росії»), № 77018/01, 29 січня 2009 року
- Poncelet v. Belgium* («Понселет проти Бельгії»), № 44418/07, 30 березня 2010 року
- Popov v. Russia* («Попов проти Росії»), № 26853/04, 13 липня 2006 року
- Popovici v. Moldova* («Поповічі проти Молдови»), №№ 289/04 і 41194/04, 27 листопада 2007 року
- Poppe v. the Netherlands* («Поппе проти Нідерландів»), № 32271/04, 24 березня 2009 року
- Posokhov v. Russia* («Посохов проти Росії»), № 63486/00, Збірник ЄСПЛ 2003-IV

Prade v. Germany («Праде проти Німеччини»), № 7215/10, 3 березня 2016 року
Prăjină v. Romania («Преджіне проти Румунії»), № 5592/05, 7 січня 2014 року
Previti v. Italy (dec.) («Превіті проти Італії») (ухв.), № 45291/06, 8 грудня 2009 року
Priebke v. Italy (dec.) («Прібке проти Італії») (ухв.), № 48799/99, 5 квітня 2001 року
Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia («Компанія “Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o.” проти Словенії»), № 47072/15, 23 жовтня 2018 року
Protopapa v. Turkey («Протопапа проти Туреччини»), № 16084/90, 24 лютого 2009 року
Przydział v. Poland («Пржиджіал проти Польщі»), № 15487/08, 24 травня 2016 року
Pugžlys v. Poland («Пугжліс проти Польщі»), № 446/10, 14 червня 2016 року
Pullar v. the United Kingdom («Пуллар проти Сполученого Королівства»), 10 червня 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-III
Pulicino v. Malta (dec.) («Пулічіно проти Мальти») (ухв.), № 45441/99, 15 червня 2000 року
Putz v. Austria («Путз проти Австрії»), 22 лютого 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-I

—Q—

Quaranta v. Switzerland («Куаранта проти Швейцарії»), 24 травня 1991 року, Серія А № 205

—R—

R. v. Belgium («Р. проти Бельгії»), № 15957/90, Рішення Комісії від 30 березня 1992 року, Рішення та звіти 72
R. v. the United Kingdom (dec.) («Р. проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 33506/05, 4 січня 2007 року
R.D. v. Poland («Р.Д. проти Польщі), №№ 29692/96 і 34612/97, 18 грудня 2001 року
R.S. v. Germany (dec.) («Р.С. проти Німеччини») (ухв.) ( ), № 19600/15, 28 березня 2017 року
Radio France and Others v. France («Радіо Франції та інші проти Франції»), № 53984/00, Збірник ЄСПЛ 2004-II
Raimondo v. Italy («Раймондо проти Італії»), 22 лютого 1994 року, Серія А № 281-A
Ramanauskas v. Lithuania [GC] («Раманаускас проти Литви») [ВП], № 74420/01, Збірник ЄСПЛ 2008
Ramanauskas v. Lithuania (№ 2) («Раманаускас проти Литви (№ 2)»), № 55146/14, 20 лютого 2018 року
Ramda v. France («Рамда проти Франції»), № 78477/11, 19 грудня 2017 року
Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal («Рамос Нунес де Карвальо е Са проти Португалії») [ВП], №№ 55391/13 і 2 інші, 6 листопада 2018 року
Rasmussen v. Poland («Расмуссен проти Польщі»), № 38886/05, 28 квітня 2009 року
Ravnsborg v. Sweden («Равнсборг проти Швеції»), 23 березня 1994 року, Серія А № 283-B
Raza v. Bulgaria («Раза проти Болгарії»), № 31465/08, 11 лютого 2010 року
Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia* («Розвозжаєв проти Росії та України і Удальцов проти Росії»), №№ 75734/12 і 2 інші, 19 листопада 2019 року
Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey (dec.) («Партія Добробуту та інші проти Туреччини») (ухв.), №№ 41340/98 і 3 інші, 3 жовтня 2000 року
Reichman v. France («Райхман проти Франції»), № 50147/11, 12 липня 2016 року
Reinhardt and Slimane-Kaïd v. France («Рейнхардт і Сліман-Каїд проти Франції»), 31 березня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-II
Remli v. France («Ремлі проти Франції»), 23 квітня 1996 року, *Звіти про ухвали та рішення 1996-II*
Richert v. Poland («Річерт проти Польщі»), № 54809/07, 25 жовтня 2011 року
Riepan v. Austria («Ріпан проти Австрії»), № 35115/97, Збірник ЄСПЛ 2000-XII

Ringeisen v. Austria («Рінгейзен проти Австрії»), 16 липня 1971 року, Серія А № 13
Ringvold v. Norway («Рінгволд проти Норвегії»), № 34964/97, Збірник ЄСПЛ 2003-II
Rodionov v. Russia («Родіонов проти Росії»), № 9106/09, 11 грудня 2018 року
Romenskiy v. Russia («Роменський проти Росії»), № 22875/02, 13 червня 2013 року
Rook v. Germany («Рук проти Німеччини»), № 1586/15, 25 липня 2019 року
Rostomashvili v. Georgia («Ростомашвілі проти Грузії»), № 13185/07, 8 листопада 2018 року
Rouille v. France («Руй проти Франції»), № 50268/99, 6 січня 2004 року
Rowe and Davis v. the United Kingdom [GC] («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства») [ВП],
№ 28901/95, Збірник ЄСПЛ 2000-II
Rudnichenko v. Ukraine («Рудніченко проти України»), № 2775/07, 11 липня 2013 року
Ruiz Torija v. Spain («Руїс Торіха проти Іспанії»), 9 грудня 1994 року, Серія А № 303-A
Rupa v. Romania (№ 1) («Рупа проти Румунії (№ 1)»), № 58478/00, 16 грудня 2008 року
Rushiti v. Austria («Рушіті проти Австрії»), № 28389/95, 21 березня 2000 року
Rutkowski and Others v. Poland («Рутковські та інші проти Польщі»), №№ 72287/10 і 2 інші,
7 липня 2015 року
Rybacki v. Poland («Рибацкі проти Польщі»), № 52479/99, 13 січня 2009 року
Rywin v. Poland («Ривін проти Польщі»), №№ 6091/06 і 2 інші, 18 лютого 2016 року

—S—

S. v. Switzerland («С. проти Швейцарії»), 28 листопада 1991 року, Серія А № 220
S.C. IMH Suceava S.R.L. v. Romania («S.C. IMH Suceava SRL проти Румунії»), № 24935/04,
29 жовтня 2013 року
S.N. v. Sweden («С.Н. проти Швеції»), № 34209/96, Збірник ЄСПЛ 2002-V
Saadi v. Italy [GC] («Сааді проти Італії») [ВП], № 37201/06, Збірник ЄСПЛ 2008
Saccoccia v Austria (dec.) («Саккочча проти Австрії») (ухв.), № 69917/01, 5 липня 2007 року
Sadak and Others v. Turkey (№ 1) («Садак та інші проти Туреччини (№ 1)»), №№ 29900/96 і
3 інші, Збірник ЄСПЛ 2001-VIII
Şahiner v. Turkey («Шахінер проти Туреччини»), № 29279/95, 25 вересня 2001 року
Sainte-Marie v. France («Сент-Марі проти Франції»), 16 грудня 1992 року, Серія А № 253-A
Sakhnovskiy v. Russia [GC] («Сахновський проти Росії») [ВП], № 21272/03, 2 листопада 2010 року
Sakit Zahidov v. Azerbaijan («Сакіт Західов проти Азербайджану»), № 51164/07, 12 листопада
2015 року
Salabiaku v. France («Салабіаку проти Франції»), 7 жовтня 1988 року, Серія А № 141-A
Salduz v. Turkey [GC] («Сальдуз проти Туреччини») [ВП], № 36391/02, Збірник ЄСПЛ 2008
Şaman v. Turkey («Шаман проти Туреччини»), № 35292/05, 5 квітня 2011 року
Sampech v. Italy (dec.) («Сампех проти Італії») (ухв.), № 55546/09, 19 травня 2015 року
Sanader v. Croatia («Санадер проти Хорватії»), № 66408/12, 12 лютого 2015 року
Sancakli v. Turkey («Санкаклі проти Туреччини»), № 1385/07, 15 травня 2018 року
Sandu v. the Republic of Moldova («Санду проти Республіки Молдова»), № 16463/08, 11 лютого
2014 року
Sapunarescu v. Germany (dec.) («Сапунареску проти Німеччини») (ухв.), № 22007/03, 11 вересня
2006 року
Saric v. Denmark (dec.) («Саріч проти Данії») (ухв.), № 31913/96, 2 лютого 1999 року
Šarkienė v. Lithuania (dec.) («Шаркієне проти Литви») (ухв.), № 51760/10, 27 червня 2017 року
Saunders v. the United Kingdom [GC] («Сондерс проти Сполученого Королівства») [ВП], 17 грудня
1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-VI
Sawoniuk v. the United Kingdom (dec.) («Савонюк проти Сполученого Королівства») (ухв.), №
63716/00, Збірник ЄСПЛ 2001-VI

- Schatschaschwili v. Germany* [GC] («Шачашвілі проти Німеччини») [ВП], № 9154/10, Збірник ЄСПЛ 2015
- Schenk v. Switzerland* («Шенк проти Швейцарії»), 12 липня 1988 року, Серія А № 140
- Schmautzer v. Austria* («Шмауцер проти Австрії»), 23 жовтня 1995 року, Серія А № 328-A
- Schmid-Laffer v. Switzerland* («Шмід-Лаффер проти Швейцарії»), № 41269/08, 16 червня 2015 року
- Schneider v. France* (dec.) («Шнайдер проти Франції») (ухв.), № 49852/06, 30 червня 2009 року
- Scholer v. Germany* («Шолер проти Німеччини»), № 14212/10, 18 грудня 2014 року
- Schwarzenberger v. Germany* («Шварценбергер проти Німеччини»), № 75737/01, 10 серпня 2006 року
- Sejdovic v. Italy* [GC] («Сейдович проти Італії») [ВП], № 56581/00, Збірник ЄСПЛ 2006-II
- Sekanina v. Austria* («Секаніна проти Австрії»), 25 серпня 1993 року, Серія А № 266-A
- Seleznev v. Russia* («Селезнев проти Росії»), № 15591/03, 26 червня 2008 року
- Seliwiak v. Poland* («Селів'як проти Польщі»), № 3818/04, 21 липня 2009 року
- Sepil v. Turkey* («Сепіл проти Туреччини»), № 17711/07, 12 листопада 2013 року
- Sequeira v. Portugal* (dec.) («Секвієра проти Португалії») (ухв.), № 73557/01, Збірник ЄСПЛ 2003-VI
- Sergey Afanasyev v. Ukraine* («Сергій Афанасєв проти України»), № 48057/06, 15 листопада 2012 року
- Seton v. the United Kingdom* («Сетон проти Сполученого Королівства»), № 55287/10, 31 березня 2016 року
- Shabelnik v. Ukraine (no. 2)* («Шабельник проти України (№ 2)»), № 15685/11, 1 червня 2017 року
- Shannon v. the United Kingdom* (dec.) («Шеннон проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 67537/01, Збірник ЄСПЛ 2004-IV
- Shekhov v. Russia* («Шехов проти Росії»), № 12440/04, 19 червня 2014 року
- Shulepova v. Russia* («Шулепова проти Росії»), № 34449/03, 11 грудня 2008 року
- Shumeyev and Others v. Russia* (dec.) («Шумєєв та інші проти Росії») (ухв.), №№ 29474/07 і 2 інші, 22 вересня 2015 року
- Sibgatullin v. Russia* («Сібгатуллін проти Росії»), № 32165/02, 23 квітня 2009 року
- Sidabras and Diautas v. Lithuania* (dec.) («Сідабрас і Дзяутас проти Литви») (ухв.), №№ 55480/00 і 59330/00, 1 липня 2003 року
- Sievert v. Germany* («Сіверт проти Німеччини»), № 29881/07, 19 липня 2012 року
- Silickienė v. Lithuania* («Силіцкієне проти Литви»), № 20496/02, 10 квітня 2012 року
- Simeonovi v. Bulgaria* [GC] («Сімеонові проти Болгарії») [ВП], № 21980/04, 12 травня 2017 року
- Simon Price v. the United Kingdom* («Саймон Прайс проти Сполученого Королівства»), № 15602/07, 15 вересня 2016 року
- Sipavičius v. Lithuania* («Сіпавічус проти Литви»), № 49093/99, 21 лютого 2002 року
- Sîrghi v. Romania* («Сиргі проти Румунії»), № 19181/09, 24 травня 2016 року
- Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine* («Ситневський та Чайковський проти України»), №№ 48016/06 і 7817/07, 10 листопада 2016 року
- Škaro v. Croatia* («Скаро проти Хорватії»), № 6962/13, 6 грудня 2016 року
- Sklyar v. Russia* («Скляр проти Росії»), № 45498/11, 18 липня 2017 року
- Škrlić v. Croatia* («Шкрль проти Хорватії»), № 21835/06, 11 липня 2019 року
- Słomka v. Poland* («Сломка проти Польщі»), № 68924/12, 6 грудня 2018 року
- Šmajgl v. Slovenia* («Шмайль проти Словенії»), № 29187/10, 4 жовтня 2016 року
- Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., and Others v. Portugal* («Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., і інші проти Португалії»), №№ 56637/10 і 5 інших, 30 жовтня 2014 року
- Soering v. the United Kingdom* («Соєрінг проти Сполученого Королівства»), 7 липня 1989 року, Серія А № 161

- Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Солаков проти Колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 47023/99, Збірник ЄСПЛ 2001-X
- Sofri and Others v. Italy* (dec.) («Софрі та інші проти Італії») (ухв.), № 37235/97, Збірник ЄСПЛ 2003-VIII
- Soytemiz v. Turkey* («Сойтеміз проти Туреччини»), № 57837/09, 27 листопада 2018 року
- Spînu v. Romania* («Спіну проти Румунії»), № 32030/02, 29 квітня 2008 року
- Sršen v. Croatia* (dec.) («Сршен проти Хорватії») (ухв.), № 30305/13, 22 січня 2019 року
- Stanford v. the United Kingdom*, 23 лютого 1994 року, Серія А № 282-A
- Starokadomskiy v. Russia (№ 2)* («Стенфорд проти Сполученого Королівства»), № 27455/06, 13 березня 2014 року
- Štefančič v. Slovenia* («Штефанчіч проти Словенії»), № 18027/05, 25 жовтня 2012 року
- Steininger v. Austria* («Штайнінгер проти Австрії»), № 21539/07, 17 квітня 2012 року
- Stepanyan v. Armenia* («Степанян проти Вірменії»), № 45081/04, 27 жовтня 2009 року
- Stirmanov v. Russia* («Стірманов проти Росії»), № 31816/08, 29 січня 2019 року
- Stitic v. Croatia* («Стітіч проти Хорватії»), № 29660/03, 8 листопада 2007 року
- Stoichkov v. Bulgaria* («Стойчков проти Болгарії»), № 9808/02, 24 березня 2005 року
- Stojkovic v. France and Belgium* («Стойкович проти Бельгії і Франції»), № 25303/08, 27 жовтня 2011 року
- Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* («Стойменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія»), № 17995/02, 5 квітня 2007 року
- Stow and Gai v. Portugal* (dec.) («Стоу і Гай проти Португалії») (ухв.), № 18306/04, 4 жовтня 2005 року
- Šubinski v. Slovenia* («Шубінські проти Словенії»), № 19611/04, 18 січня 2007 року
- Suhadolc v. Slovenia* (dec.) («Сухадолк проти Словенії») (ухв.), № 57655/08, 17 травня 2011 року
- Suküt v. Turkey* (dec.) («Сукют проти Туреччини») (ухв.), № 59773/00, 11 вересня 2007 року
- Sutter v. Switzerland* («Саттер проти Швейцарії»), 22 лютого 1984 року, Серія А № 74
- Suuripää v. Finland* («Сууріпа проти Фінляндії»), № 43151/02, 12 січня 2010 року
- Svanidze v. Georgia* («Сванідзе проти Грузії»), № 37809/08, 25 липня 2019 року
- Svinarenko and Slyadnev v. Russia* [GC] («Свінаренко та Сляднєв проти Росії») [ВП], №№ 32541/08 і 43441/08, Збірник ЄСПЛ 2014 (витяги)
- Szabó v. Sweden* (dec.) («Сабо проти Швеції») (ухв.), № 28578/03, 27 червня 2006 року

—Т—

- T.K. v. Lithuania* («Т.К. проти Литви»), № 114000/12, 12 червня 2018 року
- Tabai v. France* (dec.) («Табай проти Франції») (ухв.), № 73805/01, 17 лютого 2004 року
- Talmane v. Latvia* («Тальман проти Латвії»), № 47938/07, 13 жовтня 2016 року
- Tarău v. Romania* («Тарау проти Румунії»), № 3584/02, 24 лютого 2009 року
- Tatishvili v. Russia* («Татішвілі проти Росії»), № 1509/02, Збірник ЄСПЛ 2007-I
- Taxquet v. Belgium* [GC] («Такске проти Бельгії») [ВП], № 926/05, Збірник ЄСПЛ 2010
- Tchokhonelidze v. Georgia* («Чохонелідзе проти Грузії»), № 31536/07, 28 червня 2018 року
- Teixeira de Castro v. Portugal* («Тейксеїра да Кастро проти Португалії»), 9 червня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-IV
- Telfner v. Austria* («Тельфнер проти Австрії»), № 33501/96, 20 березня 2001 року
- Teodor v. Romania* («Теодор проти Румунії»), № 46878/06, 4 червня 2013 року
- Thiam v. France* («Тіам проти Франції»), № 80018/12, 18 жовтня 2018 року
- Thomann v. Switzerland* («Томанн проти Швейцарії»), 10 червня 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-III
- Thomas v. the United Kingdom* (dec.) («Томас проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 19354/02, 10 травня 2005 року

- Tierce and Others v. San Marino* («Тірсе і інші проти Сан-Марино»), №№ 24954/94 і 2 інші, Збірник ЄСПЛ 2000-IX
- Tirado Ortiz and Lozano Martin v. Spain* (dec.) («Тірадо Ортис і Лозано Мартін проти Іспанії») (ухв.), № 43486/98, Збірник ЄСПЛ 1999-V
- Toeva v. Bulgaria* (dec.) («Тоева проти Болгарії») (ухв.), № 53329/99, 9 вересня 2004 року
- Tolmachev v. Estonia* («Толмачев проти Естонії»), № 73748/13, 9 липня 2015 року
- Topić v. Croatia* («Топіч проти Хорватії»), № 51355/10, 10 жовтня 2013 року
- Trepashkin v. Russia (no. 2)* («Трепашкін проти Росії (№ 2)»), № 14248/05, 16 грудня 2010 року
- Trofimov v. Russia* («Трофімов проти Росії»), № 1111/02, 4 грудня 2008 року
- Trubić v. Croatia* (dec.) («Трубіч проти Хорватії») (ухв.), № 44887/10, 2 жовтня 2012 року
- Truten v. Ukraine* («Трутень проти України»), № 18041/08, 23 червня 2016 року
- Tsalkitzis v. Greece (№ 2)* («Цалкіціс проти Греції (№ 2)»), № 72624/10, 19 жовтня 2017 року
- Tseber v. the Czech Republic* («Цебер проти Чеської Республіки»), № 46203/08, 22 листопада 2012 року
- Tsonyo Tsonov v. Bulgaria (№ 2)* («Ценьо Цонев проти Болгарії (№ 2)»), № 2376/03, 14 січня 2010 року
- Turbylev v. Russia* («Турбілев проти Росії»), № 4722/09, 6 жовтня 2015 року
- Türk v. Turkey* («Тюрк проти Туреччини»), № 22744/07, 5 вересня 2017 року
- Turyev v. Russia* («Турєв проти Росії»), № 20758/04, 11 жовтня 2016 року
- Twalib v. Greece* («Тваліб проти Греції»), 9 червня 1998 року, Звіти про ухвали та рішення 1998-IV
- Twomey, Cameron and Guthrie v. the United Kingdom* (dec.) («Тумей, Камерон і Гутрі проти Сполученого Королівства») (ухв.), №№ 67318/09 і 22226/12, 28 травня 2013 року
- Tychko v. Russia* («Тичко проти Росії»), № 56097/07, 11 червня 2015 року

—U—

- Ubach Mortes v. Andorra* (dec.) («Убах Мортес проти Андори») (ухв.), № 46253/99, Збірник ЄСПЛ 2000-V
- Ucak v. the United Kingdom* (dec.) («Учак проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 44234/98, 24 січня 2002 року
- Urazbayev v. Russia** («Уразбаєв проти Росії»), № 13128/06, 8 жовтня 2019 року
- Ürek and Ürek v. Turkey* («Юрек і Юрек проти Туреччини»), № 74845/12, 30 липня 2019 року

—V—

- V. v. Finland* («В. проти Фінляндії»), № 40412/98, 24 квітня 2007 року
- V. v. the United Kingdom* [GC] («В. проти Сполученого Королівства») [ВП], № 24888/94, Збірник ЄСПЛ 1999-IX
- Vacher v. France* («Вашер проти Франції»), 17 грудня 1996 року, Звіти про ухвали та рішення 1996-VI
- Valeriy Lopata v. Russia* (Валерій Лопата проти Росії), № 19936/04, 30 жовтня 2012 року
- Vamvakas v. Greece (№ 2)* («Вамвакас проти Греції (№ 2)»), № 2870/11, 9 квітня 2015 року
- Van de Hurk v. the Netherlands* («Ван де Хурк проти Нідерландів»), 19 квітня 1994 року, Серія А № 288
- Van Geysegem v. Belgium* [GC] («Ван Гейзегем проти Бельгії») [ВП], № 26103/95, Збірник ЄСПЛ 1999-I
- Van Mechelen and Others v. the Netherlands* («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів»), 23 квітня 1997 року, Звіти про ухвали та рішення 1997-III

- Van Wesenbeeck v. Belgium* («Ван Везенбек проти Бельгії»), №№ 67496/10 і 52936/12, 23 травня 2017 року
- Vanfuli v. Russia* («Ванфулі проти Росії»), № 24885/05, 3 листопада 2011 року
- Vanyan v. Russia* («Ваньян проти Росії»), № 53203/99, 15 грудня 2005 року
- Varela Geis v. Spain* («Варела Гейс проти Іспанії»), № 61005/09, 5 березня 2013 року
- Vasenin v. Russia* («Васенін проти Росії»), № 48023/06, 21 червня 2016 року
- Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden* («Västberga Taxi Aktiebolag та Vulic проти Швеції»), № 36985/97, 23 липня 2002 року
- Vaudelle v. France* («Водель проти Франції»), № 35683/97, Збірник ЄСПЛ 2001-I
- Vayıç v. Turkey* («Вайіч проти Туреччини»), № 18078/02, Збірник ЄСПЛ 2006-VIII (витяги)
- Vera Fernández-Huidobro v. Spain* («Вера Фернандес-Уїдобро проти Іспанії»), № 74181/01, 6 січня 2010 року
- Verhoek v. the Netherlands* (dec.) («Верхоек проти Нідерландів») (ухв.), № 54445/00, 27 січня 2004 року
- Veselov and Others v. Russia* («Веслов і інші проти Росії»), №№ 23200/10 і 2 інші, 11 вересня 2012 року
- Vidal v. Belgium* («Відал проти Бельгії»), 22 квітня 1992 року, Серія А № 235-B
- Vidgen v. the Netherlands* («Віджен проти Нідерландів»), № 29353/06, 10 липня 2012 року
- Vidgen v. the Netherlands* (dec.) («Віджен проти Нідерландів») (ухв.), № 68328/17, 8 січня 2019 року
- Viorel Burzo v. Romania* («Віорел Бурцо проти Румунії»), №№ 75109/01 ф 12639/02, 30 червня 2009 року
- Virgil Dan Vasile v. Romania* («Вірджіл Дан Василе проти Румунії»), № 35517/11, 15 травня 2018 року
- Visser v. the Netherlands* («Віссер проти Нідерландів»), № 26668/95, 14 лютого 2002 року
- Vizgirda v. Slovenia* («Візгірда проти Словенії»), № 59868/08, 28 серпня 2018 року
- Vladimir Romanov v. Russia* («Владімір Романов проти Росії»), № 41461/02, 24 липня 2008 року
- Volkov and Adamskiy v. Russia* («Волков і Адамський проти Росії»), №№ 7614/09 і 30863/10, 26 березня 2015 року
- Vronchenko v. Estonia* («Вронченко проти Естонії»), № 59632/09, 18 липня 2013 року
- Vyacheslav Korchagin v. Russia* («В'ячеслав Корчагін проти Росії»), № 12307/16, 28 серпня 2018 року
- Vyerentsov v. Ukraine* («Веренцов проти України»), № 20372/11, 11 квітня 2013 року

—W—

- W.S. v. Poland* («В.С. проти Польщі»), № 21508/02, 19 червня 2007 року
- Walchli v. France* («Валхлі проти Франції»), № 35787/03, 26 липня 2007 року
- Weh v. Austria* («Вех проти Австрії»), № 38544/97, 8 квітня 2004 року
- Welke and Biatek v. Poland* («Велке і Бялек проти Польщі»), № 15924/05, 1 березня 2011 року
- Wemhoff v. Germany* («Вемхофф проти Німеччини»), 27 червня 1968 року, Серія А № 7
- Włoch v. Poland* (dec.) («Влох проти Польщі») (ухв.), № 27785/95, 30 березня 2000 року

—X—

- X. v. Austria* («Х. проти Австрії»), № 6185/73, Рішення Комісії від 29 травня 1975 року, Рішення та звіти 2

X. v. Belgium («Х. проти Бельгії»), № 7628/73, Рішення Комісії від 9 травня 1977 року, Рішення та звіти 9

—Y—

Y v. Norway («Й. проти Норвегії»), № 56568/00, Збірник ЄСПЛ 2003-II (витяги)

Y. v. Slovenia («Й. проти Словенії»), № 41107/10, Збірник ЄСПЛ 2015 (витяги)

Y.B. and Others v. Turkey («Й.Б. та інші проти Туреччини»), №№ 48173/99 і 48319/99, 28 жовтня 2004 року

Yaikov v. Russia («Яіков проти Росії»), № 39317/05, 18 червня 2015 року

Yakuba v. Ukraine («Якуба проти України»), № 1452/09, 12 лютого 2019 року

Yankov and Others v. Bulgaria («Янков та інші проти Болгарії»), № 4570/05, 23 вересня 2010 року

Yaroslav Belousov v. Russia («Ярослав Белоусов проти Росії»), №№ 2653/13 і 60980/14, 4 жовтня 2016 року

—Z—

Zagaría v. Italy («Загарія проти Італії»), № 58295/00, 27 листопада 2007 року

Zahirović v. Croatia («Захірович проти Хорватії»), № 58590/11, 25 квітня 2013 року

Zana v. Turkey («Зана проти Туреччини»), 25 листопада 1997 року, Звіти про ухвали та рішення 1997-VII

Zarouali v. Belgium («Заруалі проти Бельгії»), № 20664/92, Рішення Комісії від 29 червня 1994 року, Рішення та звіти 78

Zdravko Stanev v. Bulgaria («Здравко Станев проти Болгарії»), № 32238/04, 6 листопада 2012 року

Zhang v. Ukraine («Чжан проти України»), № 6970/15, 13 листопада 2018 року

Zhuk v. Ukraine («Жук проти України»), № 45783/05, 21 жовтня 2010 року

Zhupnik v. Ukraine («Жупнік проти України»), № 20792/05, 9 грудня 2010 року

Zollmann v. the United Kingdom (dec.) («Золлманн проти Сполученого Королівства») (ухв.), № 62902/00, Збірник ЄСПЛ 2003-XII

Zoon v. the Netherlands («Зун проти Нідерландів»), № 29202/95, Збірник ЄСПЛ 2000-XII

Zschüschen v. Belgium (dec.) («Шушен проти Бельгії») (ухв.), № 23572/07, 2 травня 2017 року